orizonturi

39

V. Hilt

călători și exploratori români

orizonturi
39

CONSILIUL
PENTRU DIFUZAREA CULTURII
ȘI ȘTIINȚEI

V.
Hilt

călători și exploratori români pe meleaguri îndepărtate

București,
1972

Ilustrația copertei
DONE STAN

Cuvînt înainte

Călătoriile pe uscat sau pe apă sînt o îndeletnicire foarte veche, aproape de-o vîrstă cu umanitatea însăşi. S-ar putea spune că ele sînt paşi — la început timizi, apoi din ce în ce mai siguri — către cunoaşterea şi stăpînirea Pămîntului. Ca orice act temerar, avîntul în necunoscut a fost plătit cu jertfe grele, dar victoriile au răscumpărat din plin sacrificiile.

Oamenii vechilor civilizaţii — sumeriană, egipteană, greacă, romană — au cunoscut, în afara teritoriilor pe care şi-au desfăşurat existenţa, suprafeţe mari ale globului terestru, dar, nedispunînd decît de mijloacele pe care le crease societatea acelor timpuri, n-au putut ajunge nici pe departe la cucerirea şi stăpînirea întregii planete.

Încă din antichitate ne sînt cunoscute călătoriile fenicienilor şi ale grecilor pe mare. Dacă peri-

plul fenicienilor în jurul Africii rămîne una din cele mai vechi, dar în acelaşi timp printre puţinele mărturii în istoria descoperirilor geografice din acea epocă, informaţiile cu privire la călătoriile grecilor pe mări sînt mult mai bogate. Istoria vechii Elade consemnează acel fenomen, unic în felul său, al „migrării" cetăţilor greceşti. Cutreierînd Mediterana şi Marea Neagră, grecii înfiinţează cunoscutele lor colonii pe pămîntul Asiei Mici, în sudul Italiei, pe ţărmurile nordice şi estice ale Mării Negre. Istria, Tomis şi Callatis întemeiate pe litoralul nostru sînt tocmai un rezultat al „roirii" cetăţilor-oraşe din Grecia antică. Eroi ai epopeilor homerice rătăcesc pe Mediterană în căutarea ţinuturilor natale, iar argonauţii din mitologie pe Marea Neagră în căutarea „lînii de aur"... Documentele ne dezvăluie numele unui grec, Pytheas, în ipostaza de navigator polar! De pe ţărmurile însorite ale Mediteranei, temerarul călător a ajuns în nordul sumbru, în apele Oceanului Îngheţat, de unde „nu se mai poate merge mai departe".

Dezvoltarea socială a permis mai tîrziu şi crearea mijloacelor necesare întreprinderii de călătorii cu mult mai îndelungate, deschizătoare de noi orizonturi în cunoaşterea Terrei. Este perioada în care orînduirea feudală, la apusul ei, nu mai poate face faţă cerinţelor societăţii, devenind chiar o frînă în calea progresului social. Noile relaţii, capitaliste, care îşi fac loc înviorează activitatea economică, deschid perspective nebănuite în dezvoltarea ştiinţei şi tehnicii, în cunoaşterea lumii. Tehnica navigaţiei ia o amploare fără precedent

și apar navigatorii care inaugurează epoca marilor descoperiri geografice: Columb, Magellan, Vasco da Gama ș. a. Insule, mări și chiar continente necunoscute pe care le descoperă navigatorii spanioli, portughezi, italieni îi obligă pe cartografi să-și revizuiască fundamental hărțile — în bună măsură empirice, eronate — alcătuite cu migală. Lumi noi, despre care nu mai auzise nimeni, își dezvăluie existența, iar „chemarea mării" și strălucirea aurului înregimentează noi contingente de navigatori ce vor vîntura oceanele și vor poposi în ținuturile descoperite.

Burghezia care se ridica, avidă de putere, de îmbogățire, echipează expediții peste expediții în aproape toate colțurile pămîntului. Călătoriile pe mări și oceane, dar și pe uscat, devin astfel fapte obișnuite, în ciuda dificultăților întîmpinate.

In plănuirea și realizarea expedițiilor au fost solicitați, alături de marinari iscusiți, geografii și cartografii timpului, care au avut astfel prilejul să-și confrunte părerile și teoriile cu realitatea. In modul acesta, treptat, s-a constituit geografia ca știință.

Printre călătorii și exploratorii care au contribuit la lărgirea continuă a orizontului geografic al omenirii, la cunoașterea mai amănunțită a planetei noastre, întîlnim multe nume de români.

In paginile care urmează, vom constata că, privite în timp, călătoriile exploratorilor români mai de seamă încep de prin secolul al XVII-lea, fiind inaugurate de memorabila traversare a Siberiei și Chinei de către învățatul moldovean Nicolae Milescu Spătarul. Ele vor fi continuate și în secolul următor, dar vor cunoaște o afirmare

evidentă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd ia ființă Societatea Română de Geografie (1875), una din primele societăți geografice din lume. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, expediția de pe vasul „Belgica", la care a participat și savantul Emil Racoviță, s-a bucurat de un răsunet și prestigiu mondial, încoronînd parcă un veac de înfrigurate căutări.

Cu sprijinul statului nostru socialist, exploratorii români de astăzi — continuînd tradiția înaintașilor din secolele trecute — au participat și participă la multe expediții în diferite părți ale lumii, beneficiind de condiții materiale excepționale, pe măsura realizărilor societății socialiste românești.

În expunerea noastră, ne-am străduit să prezentăm în ordine cronologică acele figuri de călători și exploratori care au înscris pagini memorabile în cartea istoriei descoperirilor geografice. Bazîndu-ne pe materiale mai mult sau mai puțin cunoscute, selectînd fapte ce merită a fi consemnate, am lăsat la o parte amănunte nesemnificative. Cititorii vor observa că la unii dintre călătorii și exploratorii înfățișați lipsesc amănuntele biografice sau alte date care să ne întregească imaginea despre ei. În cele mai multe cazuri nu am avut informația necesară; în altele, mai puține la număr, am considerat că nu ar fi nevoie să ne oprim asupra datelor biografice, socotind că nu prezintă interes deosebit. Ne-am străduit, în schimb, să subliniem realizările lor, aportul lor științific la cunoașterea ținuturilor pe care le-au explorat. Și aici am întîmpinat unele dificultăți, deoarece materialul documentar privitor la unii călători și explo-

ratori este lacunar. Faptul apare de înțeles dacă ținem seamă de condițiile de atunci, nu întotdeauna prielnice tipăririi și răspîndirii însemnărilor și comunicărilor aparținînd acestor călători și exploratori. De aceea unii și-au tipărit lucrările în străinătate și, în unele cazuri, ele mai așteaptă și astăzi să fie descoperite și făcute cunoscute.

Deși incompletă, lucrarea noastră urmărește să readucă în actualitate faptele acelor oameni care, pe meleaguri îndepărtate, n-au uitat nici o clipă să-și amintească de patrie, iubind-o cu pasiunea proprie cercetătorilor temerari, care și-au pus viața în slujba unui ideal nobil, umanitar.

1

Nicolae Milescu Spătarul — un „Marco Polo al secolului al XVII-lea"

După cucerirea Siberiei de apus în a doua jumătate a secolului al XVI-lea de către Ermak, rușii reușesc să-și lărgească foarte mult teritoriul lor în Asia. Ei ajung foarte repede în nordul continentului și în Extremul Orient, izbutind ca în decurs de 60 de ani să cucerească Siberia pînă la țărmurile Oceanului Pacific. În interiorul continentului, ei descoperă Podișul Asiei Centrale, ocolesc peninsula Taimîr și ating cursul inferior al rîului Angara (1618).

Intrînd în „Marea cea rece", Mihail Staduhin întemeiază la gurile rîului Kolîma așezarea Nijne-Kolîmsk (1644). Între 1643—1648 Vasilii Poiarkov întreprinde prima expediție pe Amur și pe Marea Ohotsk, iar un grup de vînători, sub comanda cazacului Semion Dejnev, ocolește partea nord-estică a continentului asiatic, trecînd din Oceanul

Înghețat în Oceanul Pacific, fiind astfel primul călător care reușea să efectueze un asemenea drum. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, rușii întemeiază pe malurile lacului Baikal orașul Irkutsk, care devine astfel centrul dominației rusești în Siberia de răsărit [1].

Concomitent cu extinderea teritorială, statul rus își intensifică schimburile cu țările din Europa apuseană. Corăbii engleze, olandeze, germane pătrund prin Oceanul Înghețat în număr tot mai mare în portul Arhanghelsk, unde își desfac mărfurile: stofe, mătăsuri, vase de preț, arme etc.

Rusia rămînea totuși în bună măsură izolată de țările din apusul continentului. În sud, Marea Neagră continua să fie, în urma cuceririlor otomane, un „lac turcesc"; la Astrahan, comerțul cu Orientul era monopolizat de către negustorii străini — îndeosebi persani și buharani, iar la Marea Baltică rușii nu aveau acces. În aceste condiții, pentru Rusia se punea în mod stringent problema lărgirii relațiilor economice. Pe de altă parte, în urma cuceririi Siberiei, granițele Rusiei se întinseseră atît de departe spre est încît au atins repede pe cele ale Chinei. Astfel statul rus a resimțit nevoia să aibă cît mai multe și mai sigure informații nu numai asupra teritoriilor cucerite, ci și asupra Chinei. De aceea, țarul din acea vreme, Alexei Mihailovici, a plănuit trimiterea unei ambasade la Pekin, care avea ca scop găsirea unui drum mai scurt pentru comerțul cu China și ex-

[1] I. P. Maghidovici, *Istoria descoperirilor geografice*, Editura științifică, București, 1959, p. 396.

plorarea amănunțită a ținuturilor puțin cunoscute de dincolo de Ural.

Primul „ambasador" rus trimis în China pentru a stabili relații de prietenie cu această țară a fost cazacul siberian Ivan Petlin (1618), căruia i-a urmat Fedor Baikov (1654). Nici una din cele două solii n-a dus însă la rezultatele dorite. În această situație, țarul Aleksei Mihailovici s-a hotărît să trimită în anul 1675 o a treia solie, alcătuită din 150 de oameni, a cărei conducere a fost încredințată moldoveanului Nicolae Milescu Spătarul, care îndeplinea în acea vreme funcția de tălmaci la Posolski Prikaz (Departamentul afacerilor externe) din Moscova.

Obiectivul principal al misiunii lui Milescu era stabilirea de relații comerciale și de bună vecinătate între Rusia și China, precum și întocmirea unei descrieri a pămînturilor rusești din Siberia și a ținuturilor limitrofe.

Despre prima parte a vieții lui Nicolae Milescu avem puține date. După cum ne informează cronicarul Ion Neculce, „era de locul lui de prin părțile Vasluiului și era un om învățat". Lui „Ștefăniță-Vodă (fost coleg de învățătură — *n.a.*) îi era prea drag, și-l ținea prea bine și tot la masă îl punea și se juca în cărți cu dînsul și la sfaturi, că era atunci grămătic la dînsul" [1].

În timpul domniei lui Gheorghe Ghica (1658—1659) în Moldova, Milescu ajunge spătar, dregătorie de care își va lega și numele. În anul 1660, Ghica este numit domn în Țara Românească. Mi-

[1] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, Edit. științifică, București, 1968, p. 54.

lescu îl însoţeşte, iar domnul îl trimite la Constantinopol ca agent diplomatic pe lîngă Poartă. Dar mazilirea domnitorului de care se ataşase va însemna începutul peregrinărilor sale prin Europa. În 1665, Milescu se află la Stettin, în Germania, unde îşi ispăşea exilul Gheorghe Ştefan, fostul domnitor al Moldovei, alungat de turci pentru legăturile sale cu austriecii. Acesta îi încredinţează lui Milescu diferite însărcinări diplomatice pe la curţile suveranilor Europei, în vederea obţinerii sprijinului necesar recîştigării tronului.

Reîntors în Moldova prin anii 1667—1668, el este amestecat într-un complot împotriva domnitorului Iliaş, fapt pentru care este pedepsit cu tăierea nasului.

La 15 ani după moartea sa, Neculce îi închina în *Letopiseţul* său un omagiu, din care deducem şi poziţia socială a lui Milescu: „...Era un boier anume Neculai Milescu Spătaru, de la Vaslui de moşia lui, prea învăţat şi cărturar, şi ştia multe limbi: elineşte, slavoneşte, greceşte şi turceşte şi era mîndru de bogat şi umbla cu povodnici înainte domneşti, cu buzdugane şi cu platoşe, cu soltare tot sîrmă la cai".

Deosebit de preţioase ne sînt şi mărturiile aduse de unii oameni politici din apusul Europei, cu care Spătarul Milescu venise în contact: De Pomponne, ambasadorul lui Ludovic al XIV-lea la curtea regelui Suediei şi fost ministru de externe, cunoscînd pe Milescu, s-a minunat de „adînca lui ştiinţă" şi „de cîte limbi vorbeşte". „Nici nu mi-aş fi putut închipui, zice De Pomponne, că un om venit din apropierea ţării tătă-

răşti să cunoască atîtea limbi şi să se priceapă în toate soiurile de probleme, cînd stai de vorbă cu el“ [1].

De Pomponne ştia că Milescu se trage din Moldova ; el îl numeşte „seigneur moldave“ — boier din Moldova. Uneori îi spune baron, socotind acest titlu ca fiind echivalent cu cel de spătar. De altfel, în literatura străină Nicolae Milescu este cunoscut mai mult sub numele lui de boierie decît sub cel de familie. Unii îi spun baron Spatharius, alţii numai Spathary ; în literatura rusă este cunoscut sub numele de Nikolai Gavrilovici Spafari ; chinezii îi spun Mi-Ko-Lai.

Witsen, unul dintre cei mai învăţaţi călugări iezuiţi cu care Milescu se împrietenise pe cînd se afla la Pekin, spunea că „Spatharius era un bărbat foarte învăţat şi cunoştea de minune latineasca“. Împăratul Chinei, informat de iezuiţii de la curte, l-ar fi întrebat, în audienţa avută, cum de a ajuns să ştie atîtea „şi filozofie şi matematică şi trigonometrie“.

Începîndu-şi studiile la Iaşi, la „Academia“ domnitorului Vasile Lupu, continuîndu-le în şcolile de la Constantinopol, unde a avut ca profesor pe învăţatul Gavril Vlasie, Nicolae Milescu a studiat istoria, teologia şi filozofia, însuşindu-şi în acelaşi timp şi limbile greaca veche (elina), greaca nouă, slavona, turca şi araba. El a învăţat probabil şi la Universitatea din Padova (Italia), unde a fost, în mod deosebit, preocupat de matematici şi ştiinţele naturii.

[1] I. Simionescu, *Neculai Milescu în China*, Cartea Românească, Bucureşti, 1920.

Harta Siberiei executată de

Il Tibil după schițele lui Milescu

Cu o asemenea cultură, nu este de mirare că Milescu a avut preocupări în diferite domenii ale științei. Se pare că el este și autorul unei cronici românești. În timpul șederii sale la Constantinopol, susțin unii cercetători, Milescu ar fi tradus Biblia din greceşte în românește. Manuscrisul acestei traduceri este însă din păcate pierdut. Cele mai importante lucrări ale sale sînt cele din domeniul geografiei, legate mai ales de călătoria sa în China, care prezintă și astăzi un deosebit interes.

Călătorind la Constantinopol, la Stettin și Berlin, la Stockholm, Paris, Varșovia, Moscova și Pekin, într-o vreme cînd asemenea călătorii nu se puteau întreprinde decît în condiții extrem de anevoioase, Milescu se poate număra printre marii călători ai secolului a XVII-lea. Prin natura călătoriilor și prin numeroasele relatări prezentate în lucrările sale, el ar putea fi considerat pe drept cuvînt un „Marco Polo al secolului al XVII-lea".

Unui om de o asemenea aleasă cultură, de o inteligență și de un spirit de observație deosebit, călătoriile întreprinse și popasurile prin țări și orașe atît de diferite i-au prilejuit întîlniri și observații, deoarece — scrie Neculce — „nu era fire care să nu se folosească de orice putea să-i fie de folos". O dovadă evidentă, din acest punct de vedere, o constituie faptul că atunci cînd, aflîndu-se într-o misiune în Transilvania cu o oștire de 1 000 de oameni, el s-a abătut pe la mănăstirea Neamț, făcîndu-și timp pentru a cerceta arhivele de acolo și luîndu-și însemnările necesare în vederea alcătuirii unei cronici a Moldovei.

În ianuarie 1671, aflîndu-se la Constantinopol, în preajma mitropolitului Dosoftei al Ierusalimului, de a cărui înaltă prețuire se bucura, Milescu este trimis la curtea țarului Aleksei Mihailovici, tatăl lui Petru cel Mare, care cerea înaltului prelat un om învățat și priceput în diferite limbi. În recomandarea sa către țarul Rusiei, mitropolitul Dosoftei, după ce arată că Milescu este un „om foarte învățat, cunoscînd latina, slavona și mai ales limba greacă", scrie că „a călătorit în multe țări și împărății ca să se instruiască și este ca un cronograf, în care sînt adunate toate lucrurile lumii. În zadar am căuta alt om ca acesta"...

Milescu traversează Siberia

Înainte de a pleca în China, ca șef al soliei trimisă de țarul Aleksei, călătorie lungă și grea, Milescu, ca un adevărat om de știință, s-a informat asupra locurilor prin care avea să treacă, a cercetat rapoartele oficiale ale solilor trimiși înaintea lui în Siberia, Mongolia și China, a consultat descrierile de călătorii din acea vreme etc.

La 25 februarie 1675, Milescu și însoțitorii săi s-au prezentat țarului în audiență de rămas bun.

Apoi, înarmat cu documentele necesare, Milescu pleacă la Tobolsk, de unde urma să-și înceapă călătoria spre China.

La plecare, Spătarul a primit din partea țarului mai multe instrucțiuni, pe care trebuia să le ducă la îndeplinire : să afle dacă în viitor vor putea domni relații de prietenie între țar și bogdihanul

(împăratul) Chinei ; să afle prin ce teritorii și ulusuri (sate) sau ținuturi ale nomazilor ar fi mai potrivit de mers din Siberia în China ; dacă prin acele locuri supușii țarului n-ar fi expuși vreunei primejdii ; cum ar fi mai bine de călătorit : pe uscat, pe apă sau prin munți ; ce depărtare este de la un oraș la altul, de la un ulus la altul. Dacă este vreun drum pe uscat, cum se poate merge : cu cai sau cu cămile ; cît se plătește pentru transportul cu animale de povară ; în ce oraș chinezesc de graniță se poate ajunge din diferite ulusuri sau localități ?

Trebuia de asemenea să fie menționat numărul de poște, mile sau zile de drum care despart un oraș de altul sau un punct de alt punct în teritoriile chineze și dacă se află un singur drum sau mai multe prin cutare sau cutare oraș ; în cazul din urmă, care din ele ar fi mai scurt și mai puțin primejdios.

Milescu mai trebuia să consemneze ce fel de oameni locuiesc prin ținuturile dintre Siberia și China, și îndeosebi ce principi sînt prin partea locului, dacă aceștia sînt sau nu supuși țarului, dacă se poartă rău cu cazacii și cu negustorii care trec pe acolo etc.

Instrucțiunile menționau, în continuare, că trebuie descris întregul imperiu chinezesc.

De toate aceste probleme Milescu trebuia să se ocupe personal, să folosească orice mijloace pentru a afla adevărul și apoi să-l consemneze cu cea mai mare exactitate în raportul său.

Părăsind orașul Tobolsk, la 3 mai 1675, Milescu porni pe rîul Irtîș în jos cu trei doscianicuri (bărci mari cu catarg, pînze și vîsle).

„Rîul Irtîș, spune Milescu, este tot atît de adînc și de lat ca Dunărea". Cu ocazia descrierii acestui rîu el face observații critice asupra celor afirmate de geografii timpului : „Rîul Irtîș nu este cunoscut de geografii vechi sau noi, greci ori latini, deoarece acest rîu își are izvorul în munții cei stîncoși și curge prin locuri pustii și de nestrăbătut. Geografii nu știu nimic despre rîuri ori despre băștinași, iar dacă au scris ceva nu sînt decît basme, deoarece ei nu le știu decît din auzite" [1].

Plutind pe Irtîș în jos, Milescu ajunge la confluența acestuia cu Ișimul, un rîu mare, pe care se află numeroase slobozii (așezări de coloniști), locuite de plugari, pentru că valea rîului este frumoasă, roditoare și bogată în pește. „Ișimul curge în stepă, arată Milescu, prin care trece drumul de la Tobolsk către Buhara. Numele rîului Irtîș, ca și numele Tobolului și al Turei, și al altor rîuri siberiene, nu sînt rusești, ci tătărăști, fiindcă rușii obișnuiau să le numească cu numele lor vechi dat de băștinașii tătari sau ostiaci, înainte de cucerirea Siberiei".

Cu ocazia descrierii rîului Irtîș, Milescu este preocupat în mod deosebit de flora și fauna locurilor.

În călătoria sa pe Irtîș, Milescu observă formele de relief și vegetația, impresionîndu-l stepa și mai ales pădurile nesfîrșite care anunță apropierea confluenței cu fluviul Obi. La poalele munților, menționează el, se așterne stepa întinsă și nisipoasă, apoi începe pădurea nesfîrșită, de-a

[1] Nicolae Milescu Spătarul, *Jurnal de călătorie în China*, ESPLA, București, 1958.

lungul lui Obi, care străbate Siberia pînă la Ocean, numită de geografii clasici Codrul Hercinian ; pădurea se prelungește de-a lungul țărmului oceanului, pînă-n ținuturile Germaniei și Franței și mai departe, aproape de jur împrejurul lumii. Pe drept cuvînt, adaugă el, „această pădure este socotită ca cea mai însemnată pădure de pe pămînt, despre ea vorbind toți geografii ; nicăieri nu este însă atît de adîncă și de întinsă ca în Siberia".

De la confluența rîului Irtîș cu Obi, Milescu își continuă călătoria împotriva cursului apelor ; după cîteva verste parcurse, ghețuri mari cît munții, arată el, începînd să coboare, l-au oprit în loc mai multe zile.

În ziua de 23 mai ajunge la Surgut, așezat pe partea stîngă a fluviului Obi. În acest ținut locuiesc mulți ostiaci — peste două mii. Din cauza frigului și a pămîntului mocirlos, în jurul Surgutului nu cresc zăvoaie ; în schimb se găsește din belșug pește, pe care locuitorii îl schimbă pe bucate, adică pe cereale. De aceea orașul a fost construit pe coasta care domină rîul, pentru a-i putea stăpîni pe băștinași și a strînge iasacul (impozitul) de la ei.

Cu o mare bogăție de amănunte și într-un stil atractiv, Milescu prezintă cursul rîului Obi de la izvor pînă la mare : Obi, spune el, este un rîu lung care izvorăște din îndepărtatele și fierbinții stepe de miazăzi și se varsă în Oceanul Înghețat. Obi este și foarte adînc, deoarece în vreme de furtună talazurile se ridică ca pe mare ; adîncimea lui începe chiar de la mal.

Uneori rîul se revarsă umplînd cu apă bălţile, lacurile şi inundînd pădurile din apropiere. Rîul nu are aceeaşi lăţime peste tot: mai jos de Irtîş este cu mult mai lat, iar mai sus uneori îngust de numai două sau trei verste. Malurile îi sînt din lut, nu din piatră, iar stînci nu se văd nicăieri.

Milescu aminteşte de triburile numeroase de nomazi care trăiesc de-a lungul rîului, de belşugul de peşte care populează apele lui Obi, îndeosebi nisetru, şi o specie numită *mucsum,* foarte bun la gust şi care, după cît se pare, vine din mare.

„Peşte atît de mult, de mare şi de gustos, spune el, nu poate fi aflat în nici un alt rîu".

O deosebită atenţie o acordă Milescu descrierii ostiacilor, pe care îi prezintă ca fiind un neam foarte vechi. Deşi formează toţi un singur neam şi au aceeaşi credinţă, ostiacii vorbesc limbi diferite, încît cu greu se pot înţelege unii cu alţii. Istoricii greci şi latini, deşi îi cunoşteau numai din auzite, îi numeau *ihtiofagi,* adică mîncători de peşte.

Unii dintre ei mănîncă peşte crud, alţii îl fierb sau îl usucă. Ei nu cunosc sarea, nici pîinea şi se hrănesc numai cu peşte şi cu o rădăcină albă numită *susak,* pe care o culeg vara, o usucă şi o mănîncă iarna.

Ostiacii locuiesc în iurte şi nu pescuiesc numai pentru hrană; din pielea peştilor ei îşi fac haine, încălţăminte şi pălării pe care le cos cu aţe de peşte. Se folosesc de nişte bărci de lemn foarte uşoare, în care încap 5—6 inşi. Poartă întotdeauna arcuri şi săgeţi ca să fie în orice clipă gata de luptă.

Relatările lui Milescu privitoare la această populație reprezintă prima descriere a ostiacilor făcută de cineva.

Rîul Ienisei este prezentat mai sumar, deoarece Milescu nu a navigat pe el decît două zile, după care a pornit pe Tunguska (Angara) în amonte pînă la „Marea Baikal".

De la Ieniseisk pînă la Krasnoiarsk, drumul ține zece zile pe uscat, iar pe apă, plutind în susul rîului, trei săptămîni.

De-a lungul drumului se întîlnesc, arată Milescu, nenumărate sate rusești și căzăcești.

Scriind lui Matveev, șeful departamentului afacerilor externe, o scrisoare din ținutul Ieniseiului, Milescu spune printre altele : „Partea locului este foarte mîndră, aducîndu-mi aminte de Moldova, iar fluviul Ienisei, un rîu mare și frumos, de Dunăre".

Oricît de departe se afla Milescu în acel moment de Moldova și oricît de mult părea înstrăinat de țară, din mintea lui nu se putea șterge amintirea plaiurilor patriei, unde și-a petrecut copilăria și o parte dintre cei mai frumoși ani ai tinereții.

La 18 iulie, spre seară, expediția părăsește Ieniseiskul. Luptînd cu valurile iuți ale rîului, ea ajunge la gura rîului Tunguska (Angara de Jos), un rîu vijelios, care curge prin ținuturi pietroase. În calea sa apar repezișuri, împotriva cărora expediția este nevoită să lupte din greu.

Trecînd prin Irkuțk, tot pe Angara, Milescu ajunge peste patru zile la „Marea Baikal". Din acest loc pornește rîul Angara, pe ale cărui maluri

se înalţă dealuri mari şi stîncoase acoperite cu păduri.

Din descrierea făcută de Milescu rezultă că Baikalul este foarte îngust la locul de unde porneşte rîul Angara ; aici nu se află nici un loc de debarcare, fiindcă nu există nimic altceva decît coaste şi stînci. Pentru cel care se află pentru prima oară în aceste locuri, tabloul este înspăimîntător : pretutindeni nu vezi decît munţi înalţi şi înzăpeziţi, păduri de nepătruns şi prăpăstii adînci. „Baikalul nu a fost cunoscut, povesteşte el, nici de geografii vechi, nici de cei noi. Aceştia au descris lacuri şi mlaştini mult mai neînsemnate, dar despre marele Baikal n-au povestit nimic". De aceea Milescu îl descrie cu multe amănunte, fiind unul dintre cei dintîi exploratori ai acestui lac întins şi adînc, mai mare în suprafaţă decît Moldova.

„Baikalul, spune el, se poate numi mare din pricină că din el iese rîul Angara, care, mărindu-se cu alte gîrle şi rîuri, cu rîul Ienisei împreună ajunge în Oceanul cel Mare. Poate fi numit mare şi pentru că îşi amestecă apa cu oceanul şi că nu poate fi înconjurat lesne, şi din cauză că are o mare lungime şi lăţime. Poate să i se spună însă şi lac, pentru că apa lui este bună de băut şi nu este sărată".

Solia şi-a continuat apoi călătoria pe una din cele nouă guri prin care apele rîului Selenga se varsă în Baikal, ajungînd în satul Ilimsk la sfîrşitul verii, cînd încep să sufle vînturile reci însoţite de ninsoare şi zloată. Vîslaşii cazaci din Ieniseisk care-l întovărăşeau au venit cu toţii la

el cerîndu-i voie să se întoarcă acasă, spunîndu-i că dacă ar trebui să meargă mai departe nu ar mai avea timpul necesar să ajungă acasă, întrucît lacul avea să înghețe și avea să fie bîntuit de furtuni înfricoșătoare. Ar fi astfel nevoiți să ierneze dincolo de „mare" (de Baikal) și să moară de foame.

Toamna fiind tîrzie și vremea înăsprindu-se, Milescu a dat drumul cazacilor să se întoarcă acasă cu vasele, trimițînd prin ei țarului, la Moscova, o scrisoare.

La Selenghinsk se termină călătoria în Siberia și începe călătoria prin Mongolia. „Neamul mongol, arată Milescu, începe de la rîul Amur, din cîmpie, și se întinde între China și Siberia, pînă la țara buharilor și în Indii. Mongolii fac comerț cu cazacii, cărora le vînd cai, cămile și alte animale, precum și tot felul de mărfuri aduse din China, iar de la ruși cumpără blănuri de samuri și alte lucruri".

Caravana urcă și coboară tot timpul printre munți și dealuri, străbate cîmpii întinse lipsite de orice fel de vegetație, încît „nici foc n-ai cu ce face", și taie ape în curmeziș. E o grea încercare pentru expediție. Din această cauză și notele de călătorie ale lui Milescu devin lapidare.

La sfîrșitul lunii decembrie, Milescu notează: „Am avut ninsoare, ger și mîncare proastă". Ziua întreagă și-a petrecut-o lîngă rîul Argun, ca să se poată odihni și hrăni vitele, fiindcă atît caii cît și cămilele aproape ologiseră, astfel că oamenii au trebuit să le facă „papuci" de papură. Lemne nu au avut, decît ceva sălcii uscate.

Vorbind de marile rîuri ale Siberiei, Milescu arată că dintre acestea doar Lena se află în stăpînirea țarului, de la izvoare și pînă la gura prin care se varsă în mare, căci cursurile celorlalte rîuri — Irtîș, Obi, Ienisei, Amur și Selenga — sînt stăpînite și de neamuri străine.

În munți și de-a lungul rîurilor se găsesc cei mai buni samuri din Siberia, cunoscuți sub numele de samuri de Lena, *Dahur* sau *Sobațki*. Mulți samuri trăiesc și pe malul mării, dar, scrie Milescu, au rămas încă unele locuri necercetate de vînători. Frumusețea blănii samurului vine odată cu zăpada, tot așa cum i se duce odată cu ea. Samurul este un animal a cărui blană vechii greci și romani o numeau probabil „lîna de aur" și pe care argonauții au căutat-o, după ce au trecut Pontul Euxin (Marea Neagră).

Ajungînd în valea rîului Argun, afluentul Amurului, Milescu atinge granița dintre Siberia și China, dar expediția reintră pe teritoriul siberian.

Argunul, arată el, izvorăște din marele lac Dalai, ca și Angara din Baikal, și curge pînă departe, de la miazăzi la miazănoapte.

Călătoria lui Milescu devine de acum încolo tot mai anevoioasă, căci la greutățile drumului se adaugă și nesiguranța aprovizionării cu merinde, ca și dificultatea de a face rost de cai. Pe deasupra, oboseala este atît de mare încît cămilele și caii, nemaiputînd merge, cad și rămîn în drum.

La 13 ianuarie 1676, atingînd din nou granița dintre Siberia și China, Milescu a fost întîmpinat de solii trimiși de el mai dinainte, în frunte cu re-

prezentantul său Milovanov ; aceştia erau însoţiţi de mai multe căpetenii chineze şi de 600 de oameni.

De aici începe partea a doua a călătoriei, spre Pekin.

După zece zile de la locul unde Milescu poposise, a venit şi mai marele (căpetenia) regiunii, în fruntea a 200 de soldaţi. În acest loc de popas s-au purtat timp de trei luni discuţii între cele două părţi asupra ceremonialului care trebuia respectat de Milescu atunci cînd urma să se prezinte în faţa împăratului.

Călătoria spre Hanbalîk (Pekin) a început la 17 aprilie 1676 din satul Pacigorsk de pe rîul Naun. Milescu îşi face zilnic note. El îşi însemnează rîurile, afluenţii Naunului, care izvorăsc din munţii ce despart Manciuria de marele deşert Gobi, colţul de pustiu prin care trece, stepele cu iurtele mongole etc. La 21 aprilie, trecînd rîul Korghei, care este foarte repede şi cu apă limpede, Milescu traversează partea răsăriteană a pustiului Gobi. „În drum, scrie el, este numai nisip în care caii se afundă pînă la genunchi".

Călătorind prin stepe întinse, uscate, fără nici un pom, solia condusă de Milescu ajunge la rîul Saramura (Amurul Galben), numit astfel din cauza apelor sale tulburi. După trecerea rîului Lohan, nisipurile încep să dispară, luîndu-le locul pădurile, iar ţinutul devine muntos. Iurtele mongole se împuţinează, luîndu-le locul casele zidite, care aparţin chinezilor ce se ocupă cu munca cîmpului.

La 9 mai, Milescu ajunge în regiunea munţilor, unde pot fi văzute numeroase peşteri săpate de mîna omului. La amiază, oamenii s-au odihnit la

poalele munților, unde creșteau meri, peri, viță de vie. Rîurile și izvoarele erau bogate în pești și raci, care se găseau pe sub pietre. Din cauza tigrilor și leoparzilor numeroși care trăiesc în munți și care atacă nu numai vitele, ci și oamenii, satele sînt împrejmuite cu valuri de pămînt. În lagărul de noapte al oamenilor lui Milescu se aprind focuri și se trag din toate armele spre a speria animalele sălbatice. Caravana ajunge la Sin-fen-kul, adevărată cetate clădită în granit, cel dintîi oraș situat la adăpostul marelui zid chinezesc, zid pe care Milescu îl descrie cu multe amănunte. „Zidul, scrie el, începe la Marea de răsărit și înconjoară toate ulusurile imperiului chinezesc, pe o lungime neîntreruptă de 1 500 verste (1 000 mile). El urcă peste stînci și munți înalți și coboară prin văi adînci și înguste. Zidul este clădit la temelie din bolovani mari de granit necioplit, deasupra cărora s-a zidit cărămidă.

Cînd chinezii vorbesc despre el, spun că atunci cînd a fost clădit, în munți n-a mai rămas piatră, în pustiuri n-a mai rămas nisip, în mări apă, iar în păduri copaci".

La 11 mai, el părăsește orașul Sin-fen-kul și după șase verste de mers ajunge la altă cetate zidită tot din piatră „cu mulți locuitori înăuntru și în împrejurimi". „De fapt, spune el, oriunde poate ajunge ochiul omului, se văd orașe și sate și oriunde sînt sate se văd sumedenie de pomi roditori de toate felurile. Ținutul prin care am mers era pretutindeni lucrat. Peste tot am văzut ogoare și grădini, pe dealuri înalte se zăreau temple uriașe și zugrăvite".

De la Naun la Pekin, Milescu a mai făcut 29 de zile.

„În cetatea împărătească am intrat, arată el, tocmai la amiază".

„În jurul oraşului Pekin, spune Milescu, sînt 12 porţi mari şi prin ele sosesc din toată împărăţia chineză o mulţime de oameni de toate rangurile. Aici vin toţi boierii şi dregătorii, şi acei care se înscriu printre învăţaţi, deoarece, de orice rang ar fi un bărbat, el trebuie să vină la Pekin, căci oraşul este fruntea întregii împărăţii şi de aici se împart fiecăruia dregătorii şi ranguri. Din acest oraş porneşte toată puterea şi în el se adună bogăţiile din toată împărăţia chineză şi în el se ţin toate mezaturile de mărfuri, iar tot ce se găseşte în împărăţia chineză se adună din belşug aici. Nu se poate să nu găseşti în oraş tot ceea ce este de trebuinţă fie pentru viaţa de huzur, fie pentru muncă. În oraş este mare mulţime de oameni, de toate rangurile, străini, kizilbaşi, buharani şi tătari, iar în afara oraşului se află şapte moschei, după legea mahomedană şi musulmană...

Şi cu toate că oraşul Pekin este construit pe un loc neroditor, totuşi omul găseşte aici orice şi-ar dori şi de aceea chinezii au o zicătoare care spune că «deşi la Pekin nu rodeşte nimic, totuşi se găseşte orice». Oraşul are şi o mahala, adică mai multe gospodării în jurul oraşului şi încă o aşezare mare, ca şi cînd ar fi un al doilea oraş,

în care locuiesc o mulțime de uicanți [1], căci bogdoiții [2] i-au mutat pe aproape toți chinezii sau uicanții în afara orașului, ...și în aceste mahalale din afara orașului sînt tot felul de mărfuri și tot ce este în oraș se găsește și acolo.

Orașul Pekin are în partea de miazăzi două ziduri de o construcție puternică și se povestește că pe aceste ziduri pot alerga fără nici o piedică 12 călăreți, atît sînt de late, căci între ziduri au turnat pămînt pe care l-au bătătorit...

Noaptea în orașul Pekin veghează străji pe ziduri și pe ulițe, iar ziua străjuiesc în fața porților eunuci, care adună taxele de la toți aceia care intră în oraș, însă de la străini nu iau nimic... În orașul Pekin puține sînt ulițele care să nu fi fost așternute cu piatră, iar pe uliță se află săpate întîi și de amîndouă părțile sînt săpate șanțuri mari îndreptate spre rîuri și lacuri. Și cînd plouă, prin aceste șanțuri se scurge apa de pe uliță și ulicioare, iar din curți apa de ploaie se scurge în uliță tot pe niște tuburi".

„În oraș sînt înălțate pentru unii boieri palate mari, care cu toate că nu sînt asemănătoare cu palatele mari de piatră și de marmură din Europa, totuși sînt mai presus prin curățenie și prin înfrumusețare. De asemenea sînt clădite în oraș băi de piatră și grădini frumoase pentru desfătarea oricui, iar în grădini au ridicat cu mîna lor dealuri artificiale, unde benchetuiesc și se desfată tot timpul verii... ; numai cu lemnele de foc o duc

[1] Șerbi zdrențăroși (denumire dată de tătari, în batjocură, chinezilor).

[2] Stăpînitorii tătari.

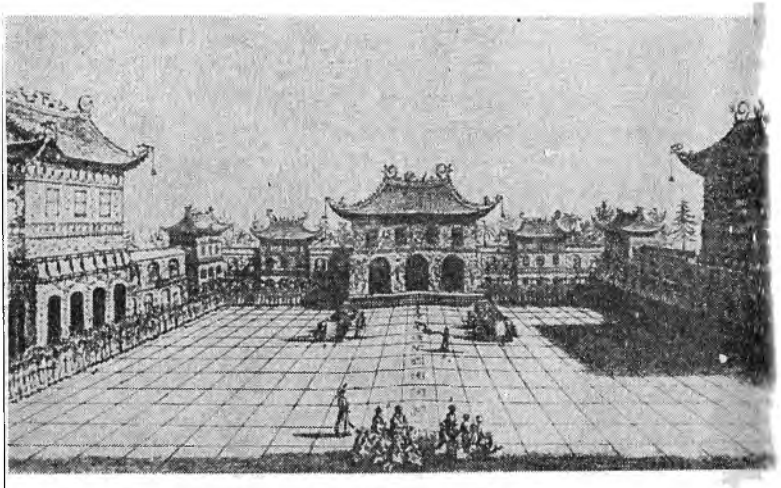

Interiorul palatului din Pekin (după J. Neuhoff)

foarte greu la Pekin, dar au piatră neagră care arde ca lemnul [1] și cu care încălzesc locuințele. Și unii au sobe făcute pe sub podea și cu acestea se încălzește toată casa...

Cetatea cea roșie, împărătească, clădită în Pekin este mai mică decît aceea clădită la Nankin, însă este mai frumoasă decît ea și mai desfătătoare, dar... prin măreție și prin frumusețe, ea întrece toate cetățile împărătești europene ; în cetate se intră prin poarta de miazăzi. Și aici se află palate minunate, grădini mari, păduri, pîraie și dealuri făcute de mîna omului, pentru orice desfătare împărătească.

[1] Este vorba de cărbunii de pămînt pe care chinezii i-au cunoscut de foarte multă vreme.

În partea cetății în care trăiește împăratul sînt mulți lei de marmură, fel de fel de coloane și statui de o măiestrie cu totul deosebită, poduri și chioșcuri minunate și multe alte lucruri cu mult meșteșug făcute spre desfătare și plăcere. Palatele lor nu sînt clădite după obiceiul nostru, nici chiar cele de piatră; zidurile sînt de cărămidă, dar tavanul de lemn este sprijinit pe coloane înalte, rotunde, sculptate și aurite, iar grinzile sînt vopsite în felurite culori. Prin tot orașul curge un rîu adus de departe și desfăcut în multe brațe peste care sînt clădite poduri minunate de marmură. Tot ce se face mai minunat și mai bun pe pămîntul Chinei, arată Milescu, în această cetate împărătească se află".

O bună parte din timpul șederii sale în capitala marii împărății chineze Milescu l-a consumat în discuții purtate cu reprezentanții împăratului, care îi pretindeau ca scrisorile trimise de țar să-i fie prezentate bogdihanului de către ei, și nu de el. După lungi discuții, Milescu pare a fi cedat; altfel ar fi fost obligat să se întoarcă la Moscova cu scrisorile țarului neprezentate.

Cînd fu prezentat împăratului, notează Milescu, toți dregătorii erau îmbrăcați în veșminte militare de aur. Ca să ajungă la acesta, el trecu peste cinci poduri, aceleași peste care trecuseră mai înainte cînd fuseseră la închinare, și peste podul de mijloc pe care se aflau doi lei uriași turnați în bronz... Ajuns la scara de marmură cu 18 trepte, urcară în cerdacul din fața sălii celei mari, „podit cu marmură, de jur-împrejurul căruia se ridică postamente de marmură pe care se află vase de bronz pentru ars arome, în ele

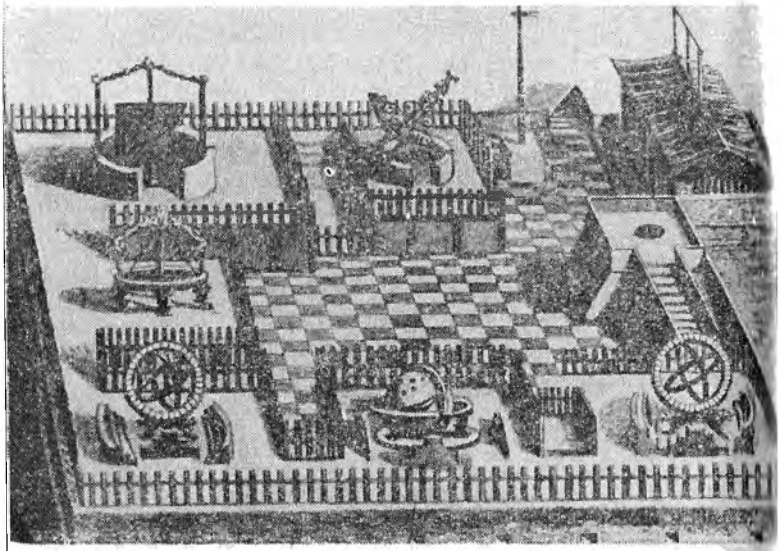

Vechiul observator astronomic din Pekin (după Panthier și Bazin)

fiind mirodenii cu mireasmă dulceagă care se aprind cînd intră împăratul în sală. De amîndouă părțile sălii celei mari sînt 20 de străjeri cu arcuri și suliță. Sala în care se afla tronul, foarte mare, era înaltă de 84 de picioare și clădită din cărămidă. Acolo se află 18 coloane de lemn așezate pe două rînduri, patru poleite cu aur și celelalte vopsite în roșu. Grosimea unei coloane este de două ori lungimea unui braț de om. Tavanul are cioplituri măiestrite și e lucrat cu zugrăveli și poleială de aur. În mijlocul sălii, în fața tronului marelui han, atîrnă un policandru

de cleștar. Tronul, lucrat după moda turcească, este cioplit în lemn și aurit, foarte larg, cu scări multe care duc către el. Sala e împodobită cu covoare mari de toate culorile. În fața tronului, de amîndouă părțile, se văd uși care dau în coridoare...".

Cînd Milescu fu prezentat împăratului, acesta sta pe tronul său și după ce se termină ceremonialul, oaspetele fu călăuzit pe partea stîngă a sălii și adus înaintea acestuia. În sală se aflau cam trei sute de mandarini cu pene de păun (la pălărie). La dreapta marelui han erau kolaii (sfetnicii), iar în spatele lui patru oșteni cu săbii și lănci. Pe lănci erau legate tuiuri roșii din păr de coadă de cal și dedesubtul acestora, cozi de tigru.

În audiența pe care a avut-o, Milescu a fost întrebat de împărat despre sănătatea țarului, cîți ani are, cît de înalt este, de cînd domnește.

Solia lui Milescu nu a avut însă rezultatele dorite. Se pare că insuccesul s-ar fi datorat faptului că Milescu nu a acceptat tot ceremonialul complicat ce se cerea a fi executat, considerîndu-l ca o înjosire adusă demnității lui de trimis și reprezentant special al țarului întregii Rusii. De aceea, Mi-Ko-Lai, cum îi spuneau chinezii, nu a lăsat amintiri prea plăcute la curtea împăratului.

Cît timp a stat la Pekin, Milescu nu s-a mărginit numai la discuțiile cu mandarinii asupra ceremonialului de la curte ; el a folosit toate împrejurările pentru a afla cît mai multe. Discută zilnic filozofie și istorie cu iezuiții, intră în legătură cu reprezentanții portughezi și olandezi, se

documentă asupra vieții de la curtea imperială, asupra obiceiurilor etc.

După o ședere de mai bine de două luni, Nicolae Milescu părăsește Pekinul. Întoarcerea s-a făcut aproape pe același drum pe care venise.

La Moscova ajunge la 5 ianuarie 1678, după moartea țarului Aleksei Mihailovici; din cauza unor intrigi de la curte, el este privit cu răceală de noii conducători ai Cancelariei soliilor.

Rezultatele călătoriilor lui sînt remarcabile și recunoscute ca fiind deosebit de elocvente. Drumul urmat de el este descris cu multe amănunte și cu o precizie uimitoare pentru vremea aceea, iar descrierile sale geografice suscită și astăzi un mare interes, fiind ușor și cu plăcere citite.

Milescu nu a fost însă numai un scriitor talentat, un călător neobosit și un adevărat explorator; el a fost în același timp un diplomat iscusit și un capabil șef de expediție. Cu o deosebită pricepere el a știut să ocolească sau să înlăture piedicile ce i-au ieșit în cale, fie din partea oamenilor, fie din partea naturii. Siberia din secolul al XVII-lea era un ținut puțin cercetat și cunoscut, locuit de numeroase triburi nomade ce se dușmăneau crunt între ele. A le cîștiga prietenia sau a le înfrunta nu era lucru ușor.

Milescu s-a dovedit în lunga sa călătorie un eminent cercetător și observator. Cu o deosebită conștiinciozitate el și-a notat zilnic datele cu privire la popoarele întîlnite, la locurile și la formele de relief, la rîurile, lacurile, la floră și faună, pe care le-a descris simplu dar plin de pitoresc.

O atenție deosebită a acordat-o el descrierilor etnografice, care cuprind informații asupra felului de viață, portului, obiceiurilor și limbii populațiilor întîlnite : kaimanți, kalmuci, karaganți, sanevizi, ostiaci, tătari ș.a.

Materialul etnografic, rînduit după un anumit plan, arată maturitatea de gîndire a lui Milescu și concepția lui înaintată în problemele istoriei, concepție umanistă caracteristică personalităților luminate de spiritul adevărului, al dreptății.

S-ar putea afirma că contribuția lui Milescu la cunoașterea ținuturilor de la nord de marele zid chinezesc și pînă la granița cu Siberia se bucură de prioritate, de originalitate, fiind cu totul inedită.

Scrierile lui Milescu — *Jurnal de călătorie în China* și *Descrierea Chinei* — sînt opere care s-au bucurat la vremea respectivă de un larg răsunet european. Ele au trezit un interes major în rîndurile cercetătorilor de mai tîrziu, fiind traduse în multe limbi de largă circulație.

Informațiile date în *Jurnalul de călătorie în China*[1] privitoare la Siberia sînt atît de veridice încît după mai bine de 200 de ani ele au fost folosite la corijarea unor hărți întocmite asupra acestei părți a Asiei; iar linia ferată transsiberiană parcurge în unele locuri drumul pe care Milescu îl străbătuse.

Milescu a întocmit și o hartă a ținuturilor prin care a călătorit — Siberia, Mongolia și China —

[1] *Jurnal de călătorie în China* a fost tradus în românește în Analele Academiei Române încă din anul 1880 de Gh. Sion. Mai multe copii din lucrările sale se găsesc în arhivele rusești din Leningrad.

dar ea s-a pierdut, ajungînd să fie cunoscută după o copie întocmită de francezul Philip d'Avril și tipărită la Paris în anul 1692[1].

În afară de însemnările sale de drum prin Siberia, Milescu a întocmit și note asupra drumului parcurs de el prin China, precum și asupra celor văzute în timpul ședерii sale în capitala marelui imperiu, redate în cea de a doua lucrare a sa de călătorie, *Descrierea Chinei*.

Notele acestea nu sînt însă simple însemnări geografice. Milescu a descris hotarele și vecinii Chinei, întinderea, căile fluviale și de uscat, relieful, viața și obiceiurile locuitorilor, orașele și capitala statului, marele zid chinezesc, provinciile statului chinez etc.

Scriitorul și cercetătorul Baddeley, care a tradus în limba engleză opera lui Milescu în anul 1919, are cuvinte de apreciere elocvente la adresa ei :

„Putem fi îndreptățiți să ne întrebăm dacă scrisul lui plin, curgător și limpede, adevărul istoric din călătoria lui în curmezișul Asiei, urmată de popasul plin de peripeții la Curtea din China, nu reprezintă, în afară de valoarea sa pentru literatura rusească, și o contribuție la cunoștințele politice și geografice“ [2].

Într-adevăr, opera lui Milescu surprinde multilateral aspectele vieții poporului chinez, fiind

[1] Philip d'Avril, *Călătorie în diferitele state ale Europei și Asiei pentru a descoperi un drum nou spre China*, Paris, 1692 (luerare scrisă în limba franceză).

[2] După I. Simionescu, *Nicolae Milescu în China*, Cartea Românească, București, 1920.

considerată ca o monografie exemplară pentru acele vremuri.

Expunerea sistematică a materialului se exprimă în orînduirea lui pe capitole şi subcapitole. Prima parte a lucrării, în 20 de capitole, înfăţişează istoria, geografia, economia, administraţia de stat, problemele militare şi etnografice. Cea de a doua parte, cuprinzînd 38 de capitole, este „o descriere deosebită a tuturor celor 15 provincii chineze, care le sînt oraşele de capitală şi cele mai mici decît acestea, ce rîuri şi munţi se găsesc în ele, ce sălbătăciuni se află acolo, ce fel de roade le dă pămîntul". Ultimele două capitole tratează de fapt despre Coreea şi Japonia. Urmînd planul expunerii generale din prima parte a lucrării, Milescu realizează mici monografii ale provinciilor.

Bogăţia informaţiei din *Descrierea Chinei* ne face să presupunem că autorul ei nu s-a mărginit la observaţiile personale culese în timpul călătoriei prin această ţară ; el a stat de vorbă cu mulţi oameni cunoscători ai Chinei şi a consultat unele lucrări contemporane aflate la Pekin [1]. Milescu este înzestrat cu o admirabilă capacitate de a observa lucrurile şi de a extrage din faptul cotidian idei generalizatoare, semnificaţii. Prezentîndu-i pe chinezi ca „oameni sănătoşi din fire, obişnuiţi cu munca încă din anii tinereţii", iar ogoarele lor „lucrate peste tot, încît nu poţi afla o altă ţară în care cîmpiile să fie aşa de întinse şi rînduite ca cele îngrijite de măiestria chinezească", el con-

[1] Acest fapt i-a determinat pe unii cercetători occidentali să-i conteste lui Milescu paternitatea asupra *Descrierii Chinei*.

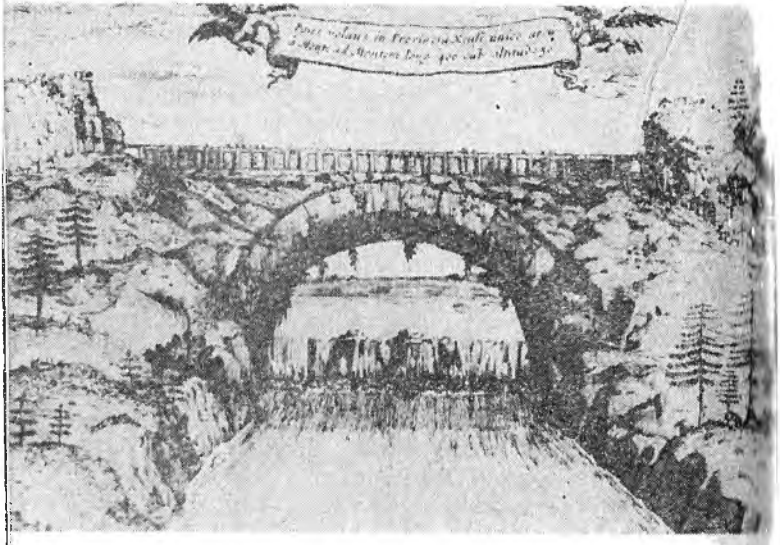

„Podul zburător" peste Fluviul Galben (după arh. Kircher), *descris de Milescu*

chide asupra hărniciei și talentului poporului chinez. Tot astfel, relatînd despre faptul că chinezii „au tunuri de fier născocite din vechime", Milescu adaugă că firea lor „nu este plecată spre fapte războinice și ei sînt mai ales plecați către lucrarea pămîntului, către negoț și alte îndeletniciri". De aceea „treburile militare nu le iubesc și nu se îndeletnicesc cu ele pentru că la ei este mare necinste pentru un om să învețe meșteșugul răz-

boiului", căci „cearta și războiul sînt apucături de fiară" [1].

Varietatea cunoștințelor pe care ni le comunică Milescu în cartea sa probează fundamentul științific, erudiția învățatului moldovean, care, prin modul în care-și elaborează opera, prefigurează profilul cercetătorului modern. Alături de *Jurnalul de călătorie*, *Descrierea Chinei* păstrează și astăzi ceva din prospețimea observației, din adevărurile pe care autorul lor le consemna cu cîteva secole în urmă.

Nicolae Milescu ocupă astfel un loc deosebit de important în istoria cunoașterii Asiei și el nu stă prin nimic mai prejos față de alți mari călători și exploratori ai continentului din timpul lui sau chiar din timpurile mai apropiate de noi.

„Situația și faima lui, scrie Baddeley, este unică... Ceea ce a scris el însemnează un întreg, bogat în informații topografice ale Asiei de nord, remarcabil prin întindere și precizie ; pentru timpul cînd a fost scris este fără comparație în istoria literaturii ruse. Mai mult, dacă lăsăm la o parte China, e fără comparație chiar în literatura lumii" [2].

Nicolae Milescu a jucat un rol deosebit și în dezvoltarea culturii românești, înlesnind trimiterea din Rusia în Moldova a utilajului necesar înființării unei tipografii. Trebuie subliniat faptul că în tot timpul călătoriei sale în Siberia și China, Milescu nu și-a uitat nici o clipă țara. Prin slujba

[1] Nicolae Milescu, *Descrierea Chinei*, ESPLA, București, 1958, pp. 45—47.
[2] După I. Simionescu, *op. cit.*

pe care o avea la Ministerul de Externe al Rusiei, dar şi prin corespondenţa cu domnitorii din ţările române, el cunoştea bine situaţia politică a acestora, abuzurile săvîrşite de turci etc. Năzuinţa lui era eliberarea ţărilor noastre de sub dominaţia otomană.

Este o mîndrie pentru noi că un român, în persoana lui Nicolae Milescu Spătarul, este socotit ca un pionier în istoria cunoaşterii Siberiei şi Chinei, o personalitate strălucită a vremii sale şi una din figurile cele mai proeminente din istoria descoperirilor geografice.

2

Stolnicul Constantin Cantacuzino — călător și primul autor al unei hărți românești

Învățatul boier muntean Constantin Cantacuzino Stolnicul s-a născut în anul 1650 în familia Cantacuzinilor, poate cea mai puternică și mai influentă familie boierească din Țara Românească a secolului al XVII-lea.

Încă de la vîrsta de 15 ani, viitorul cărturar este trimis să studieze la Constantinopol și apoi la cunoscuta universitate din Padova. Disciplinele pe care le-a studiat în înaltele școli i-au permis să-și însușească nu numai vaste cunoștințe, ci să-și formeze precepte și idei noi, în spiritul umanismului pe care-l profesau dascălii săi de la școlile amintite.

Reîntors în țară, Constantin Cantacuzino manifestă înalte preocupări intelectuale. Pasionat de istoria patriei sale, stolnicul adună și studiază vechi înscrisuri și cronici din țară și din străinătate, reușind să dea la iveală mai tîrziu cunoscuta sa cronică, *Istoria Țării Românești.*

Ca unchi ai domnitorului Constantin Brîncoveanu, stolnicul Cantacuzino conduce un timp, din umbră, politica Țării Românești, dar, amestecat în certurile politice dintre taberele boierești, este ținut mai la o parte de către domnitor. După uciderea lui Brîncoveanu la Constantinopol (1714), la tronul Țării Românești ajunge fiul stolnicului, Ștefan Cantacuzino. În 1716 însă tatăl și fiul vor împărtăși aceeași tristă soartă : ca și Brîncoveanu, chemați la Înalta Poartă, ei vor fi aruncați gîdelui.

În afară de cronica sa, stolnicul Cantacuzino a întocmit și o hartă a Țării Românești, *prima hartă cunoscută executată de un român.*

Cornelio Magni din Parma, un erudit pentru vremea sa, care întovărășea în 1672 oastea turcească ce se îndrepta spre Polonia, întîlnindu-l pe stolnicul Constantin Cantacuzino, cu care a vorbit italienește, crede că boierul muntean „a învățat în Franța și în Anglia, dovedindu-se om de mare talent și cunoștințe literare“ [1]. Iar agentul diplomatic suedez Hylteen, care l-a cunoscut de asemenea pe stolnic, se exprimă astfel despre el : „Sînt cîțiva boieri cuminți și cărturari — mai ales contele Cantacuzino, un bătrîn cinstit, care prin studii și călătorii în străinătate a căpătat o mare experiență și o mare ghibăcie“ [2].

Un călător englez, trecînd spre Orient în 1702, vizitează și Țara Românească, rămînînd impre-

[1] N. Iorga, *Un călător italian în Turcia și Moldova*, în *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921.
[2] G. Pașcu, *Istoria literaturii române* (sec. XVII), Iași, 1922.

sionat de felul cum se poartă domnitorul (Constantin Brîncoveanu) cu străinii, precum şi de învăţatul unchi al lui Brîncoveanu, stolnicul Cantacuzino, care „a călătorit în multe părţi ale Europei".

Îndemnul hotărîtor de a întocmi harta Ţării Româneşti i-a venit lui Constantin Cantacuzino probabil din partea prietenilor săi Ioan Comnen şi Hrisant Notara, unii dintre cei mai mari învăţaţi ai timpului. De aceea şi numele acestor cărturari străini figurează în legenda hărţii.

Hrisant Notara a dus harta stolnicului la Padova şi a înlesnit tipărirea ei (1700). După apariţie, harta s-a răspîndit foarte repede în cercurile ştiinţifice din numeroase ţări din apusul şi răsăritul Europei. Epigrafistul englez Edmond Chishult a folosit harta în călătoria făcută în Valahia în anul 1702 ; Meletie, profesorul lui Dimitrie Cantemir, a folosit-o cu ocazia întocmirii unei geografii generale tipărite însă mai tîrziu, după moartea autorului, la Veneţia, lucrare în care harta stolnicului este de două ori amintită.

În 1707 Hrisant Notara, devenit mai tîrziu patriarh al Ierusalimului, aminteşte şi el în unele lucrări ale sale de această hartă.

Interesant este faptul că fostul secretar al lui Constantin Brîncoveanu, Del Chiaro, reproduce şi el, în lucrarea sa *Istoria della rivoluzioni della Vallachia* (Veneţia, 1718), harta stolnicului Cantacuzino, pe care însă o reduce în dimensiuni, transcriind, în acelaşi timp, în limba italiană, denumirile. (Cu această ocazie s-au produs unele greşeli de transcriere).

Nu este exclus ca şi Dimitrie Cantemir să fi cunoscut harta stolnicului încă de pe vremea cînd

îşi făcea studiile la Constantinopol. Felul în care Cantemir redă în harta Moldovei, terminată în 1716, rîurile, munţii, pădurile, oraşele etc., dovedeşte influenţa hărţii lui Cantacuzino, deşi Cantemir nu pomeneşte nimic despre acest lucru.

Geografii şi istoricii români n-au avut cunoştinţă multă vreme nici de harta stolnicului Cantacuzino, descoperită la British Museum din Londra abia după primul război mondial, şi nici de harta lui Dimitrie Cantemir, descoperită la Paris de către profesorul G. Vâlsan.

Harta lui Constantin Cantacuzino este construită la dimensiunile 132/64 cm, fiind întocmită pe 4 foi lipite pe pînză.

În colţul din stînga, sus, într-un medalion, se află chipul lui C. Brîncoveanu, iar în dreapta este trecută legenda, cu următoarele menţiuni :

1. Ungrovalahia, împărţită în 17 judeţe ;
2. executantul (stolnicul Cantacuzino) ;
3. în folosul lui Ioan Comnen ;
4. închinată lui Constantin Brîncoveanu.

În colţul din stînga, jos, se poate citi : Padova, 1700.

Deasupra acestei indicaţii, într-un pătrat, sînt arătate în limbile greacă şi latină numele dealurilor, locul unde se fac vinurile bune în Muntenia.

În colţul din dreapta jos este trecută legenda semnelor grafice întrebuinţate în hartă, în limbile greacă şi latină.

Harta stolnicului Constantin Cantacuzino prezintă Muntenia din punct de vedere fizic, economic, politic şi arheologic. Ca elemente fizice sînt înfăţişaţi munţii şi dealurile, sub formă de muşuroaie sau movile, rîurile şi pădurile.

Pe hartă sînt trecuți, de la vest la est, în limbile greacă și latină, munții : Tismanei, Bistriței, Coziei, Cîmpulungului, Leaotei, Bucegilor. Numele de munți sînt date în legătură cu așezările sau vîrfurile de pe versantul muntean al Carpaților. Astfel se explică de ce în loc de munții Cernei și munții Vîlcan sînt notați munții Tismanei, și în loc de munții Făgărașului sînt trecuți munții Cîmpulungului.

Dealurile sînt trecute pe hartă fără nici un nume.

Rîurile mai importante sînt redate prin două linii paralele, iar celelalte printr-o singură linie. Mai sînt figurate unele lacuri și bălți și unele fîntîni.

Cursul Dunării este înfățișat cu aproximație ; Balta Ialomiței și cea a Brăilei nu sînt prezentate pe hartă. În lungul Dunării sînt redate Porțile de Fier și mai multe ostroave.

Pădurile sînt înfățișate sub formă de grupuri de copaci. Din hartă reiese că pădurile ocupau o bună parte din suprafața țării (întreaga regiune muntoasă, de la Orșova, pînă la hotarul Moldovei) ; se mai întîlnesc apoi numeroase masive în unele regiuni, iar păduri mai mici în toate locurile.

Din punct de vedere economic sînt înfățișate : bogățiile minerale, regiunile viticole renumite, podurile de peste rîuri.

Sub raport politic harta dă numeroase indicații. Se arată hotarele țării ; la Dunăre sînt trecute cele trei raiale — Brăila, Giurgiu și Turnu.

Σημ. ὅτι ἐν Βουκουρεστιω ὁ ὑψος τοῦ Π. ιου εἰς Μαρτιν 45 κ
Nota autem in Bucuresto altitudinem Pol c Graduum 45 et Minutor

O *porţiune din harta* stolnicul

...executată în anul 1700.

Sînt reprezentate, de asemenea, hotarele județelor, în număr de 17, orașele și tîrgurile (23 la număr), specificîndu-se reședințele domnești, arhiepiscopale sau mitropolitane, și satele, în număr de 526.

Mai sînt cuprinse în hartă și numeroase elemente arheologice : drumul roman de-a lungul Oltului — reprezentat prin două linii ; podul lui Traian, figurat prin două pătrate negre, ceea ce ar reprezenta picioarele podului ; turnurile — la vest de Turnu Severin, la Turnu Măgurele și cel de pe Olt, de lîngă Turnu Roșu.

La Călugăreni e desenată o movilită, avînd deasupra o cruce, ceea ce vrea să însemne biruința lui Mihai Viteazul asupra turcilor.

Toate aceste reprezentări denotă că stolnicul era bine informat, că cunoștea direct sau prin persoane demne de încredere întreg cuprinsul țării. Mai sigur este însă că prin funcțiile pe care le-a îndeplinit la curtea domnească, el a avut posibilitatea să cunoască toată țara. Avea bogate cunoștințe geografice și cartografice. Printre prietenii săi se numără unii din cei mai de seamă geografi greci ai vremii sale. Numai astfel se și explică faptul că el a putut întocmi o asemenea hartă a Munteniei.

Prin călătoriile, prin cunoștințele sale geografice și cartografice, stolnicul Constantin Cantacuzino ne apare ca o personalitate complexă, de mare erudiție, care întruchipează în mod fericit calitățile sale de istoric și cele de geograf.

3

Dimitrie Cantemir, domnitorul și savantul umanist — călător și explorator

„Unic exemplu de erudit pentru timpul său, stăpîn pe cultura veche, cît și pe culturile occidentale și orientale ale secolului al XVIII-lea" [1], Dimitrie Cantemir poate fi socotit în unele privințe un „precursor în dezvoltarea științei vremii sale ; unul din cei mai proeminenți învățați, de valoare universală prin cunoștințele sale într-un imens domeniu : al istoriei, geografiei și etnografiei, în orientalistică și teoria muzicii. Unul din cei mai mari învățați pe care poporul român i-a dat culturii europene" [2].

Ca șef al colectivului de topografi în expediția pe care țarul Petru I a întreprins-o împotriva Per-

[1] N. Iorga, „Cultura", Cluj, 1934.
[2] G. Vâlsan, *Lucrările Institutului de geografie Cluj*, 1924/25, vol. II.

siei în anul 1722, Cantemir a făcut interesante observații asupra munților Caucaz, și-a notat cele mai înalte vîrfuri și limita zăpezilor veșnice din acești munți. Întocmirea planului orașului Constantinopol, studierea curenților marini în strîmtoarea Bosfor etc., fac din Cantemir nu numai un mare geograf, ci și un priceput cercetător în teren și un valoros călător. Trasarea limitei zăpezilor veșnice pe vederea panoramică a Caucazului, pe care a scris în limba latină „Hic perpetuis algent nivibus" (pînă aici sînt zăpezile veșnice), problemă care avea să intre în preocupările geografilor abia cu 150 de ani mai tîrziu, face din Cantemir un adevărat pionier.

Fiul de domn primește o aleasă educație

Biografia domnitorului și savantului Dimitrie Cantemir ne este cunoscută tuturor. Vom marca totuși cîteva momente din viața sa, pentru a-i urmări evoluția.

Originar din comuna Silișteni — Fălciu, fiu al serdarului Constantin Cantemir, Dimitrie Cantemir s-a născut la 26 octombrie 1673. Tatăl său, trecînd prin toate dregătoriile, ajunge în 1695 domn al Moldovei.

Mama sa, Ana Bantaș, era nepoata Doamnei Anastasia, soția lui Duca Vodă, femeie de o rară distincție. Constantin Cantemir, deși „carte nu știe", cum ni-l prezintă cronicarul Neculce, s-a ocupat cu atenție de educația fiului său, încre-

dinţîndu-i-o unuia din cei mai vestiţi cărturari ai timpului, Ieremia Cacavela.

La vîrsta de 15 ani, tînărul Dimitrie Cantemir este trimis ca ostatec la Constantinopol, unde a rămas 22 de ani. Acolo el şi-a desăvîrşit studiile, învăţînd mai întîi la Academia greacă, unde şi-a însuşit cultura timpului şi mai multe limbi: greaca veche, rusa, franceza, italiana, araba, persana şi, bineînţeles, turca. A studiat de asemenea în mod deosebit literatura, istoria şi geografia, filozofia, matematica şi arhitectura.

În lucrările sale istorice şi geografice răzbate un puternic sentiment de dragoste faţă de patrie. Cantemir a criticat aspru politica filoturcă dusă de o parte dintre boierii ţării care îi „împletesc o cunună de spini şi brăţări de lănţuje", după cum spunea el.

În timp ce ţăranii sînt prezentaţi ca nişte „albine pe care apasă o muncă grea şi întreţinerea societăţii", pe marii boieri el îi înfăţişează ca pe nişte „adevărate fiare de pradă, asupritori şi lacomi" sau ca „aducători de rane netămăduitoare".

Apariţia lui Dimitrie Cantemir pe scena culturală a Moldovei are loc în momentul în care în ţările române de la începutul secolului al XVIII-lea limba slavonă devine un obstacol în dezvoltarea culturii autohtone. Ca o reacţie, se înmulţesc traducerile în româneşte ale multor texte religioase, iar actele de cancelarie încep să fie redactate în limba română. Ţările române începeau să ia contact în acel timp cu cultura apuseană prin filieră polonă, greacă şi rusă. Mulţi fii de boieri români îşi desăvîrşesc studiile în şcolile

iezuiților din Polonia (Lemberg, Camenița, Bar etc.), la Academia Patriarhiei din Constantinopol sau la universitatea din Padova. La Iași, Vasile Lupu înființează un colegiu, asemenea celui din Kiev, unde se studiau îndeosebi limbile greacă și latină, teologia, dialectica și muzica. Prin învățarea celor două limbi clasice, greaca și latina, tinerii studioși luau contact cu vechea cultură greacă și cu cea romană, dar și cu ideile umanismului din Europa apuseană. Cărturari mari, ca mitropoliții Varlaam și Dosoftei, Simion Ștefan și Antim Ivireanul, cronicari ca Grigore Ureche și Miron Costin, învățați ca Udriște Năsturel sînt expresia ideilor înnoitoare, de profundă originalitate în susținerea și dezvoltarea culturii românești.

În această ambianță de cultură românească și greco-latină se dezvoltă și Dimitrie Cantemir.

În capitala Imperiului otoman, Cantemir întreține relații strînse cu reprezentanți ai culturii apusene : cu Chateauneu, trimis la Constantinopol al lui Ludovic al XIV-lea, cu Polyer, reprezentant al Olandei pe lîngă Înalta Poartă ș. a.

În 1691, Cantemir se află în patrie, locul de ostatec fiind luat de fratele său Antioh, care va deveni domn al Moldovei.

Încă de pe vremea cînd se afla la Constantinopol, Dimitrie Cantemir simpatiza cu politica antiotomană a țarului Petru I al Rusiei, politică căreia îi rămîne credincios și cînd devine domn al Moldovei (1710). În acest sens, el a încheiat cu rușii la Luțk un tratat de alianță prin care aceștia recunoșteau și garantau independența Moldovei ; în schimb, Cantemir se angaja să dea lui Petru I

ajutor militar în războiul cu turcii, care a şi izbucnit în 1711.

În lupta de la Stănileşti pe Prut, ţarul este înfrînt şi silit să încheie pace cu turcii.

Extrădarea lui Cantemir cerută de turci n-a fost admisă de Petru ; ţarul a creat fostului domn al Moldovei în Rusia o situaţie asemănătoare nobililor ruşi. Cantemir a primit titlul de „prea luminat principe al Rusiei", i s-au dăruit moşii şi case şi dreptul jurisdicţionar asupra românilor veniţi cu el.

Cu ocazia campaniei din 1722 împotriva Persiei, în care Dimitrie Cantemir a însoţit şi el pe ţar, şi în urma căreia Rusia pune stăpînire pe ţărmul de apus al Mării Caspice, Cantemir cercetează locurile văzute de el, în vederea întocmirii unei hărţi ; cu această ocazie el a întreprins şi cercetări de natură folclorică şi arheologică. Rezultatele acestor studii sînt cunoscute din însemnările cuprinse în culegerea care poartă numele de *Collectanea Orientalia* (colecţii orientale). Ţarul Petru I obişnuia să spună despre Cantemir că este „un om foarte înţelept şi un sfetnic capabil".

Un erudit geograf şi cartograf

Dimitrie Cantemir a dat pentru ţara noastră cea dintîi lucrare monografică cu conţinut istoric, geografic, economic, etnografic şi social a Moldovei : *Descriptio Moldaviae* (Descrierea Moldovei). Redactată în 1716 la Dimitrovka, în Rusia,

unde-şi avea reşedinţa, *Descriptio Moldaviae* este o lucrare cu o bogată informaţie şi cu o concepţie modernă, al cărei caracter de geografie descriptivă este evident. Ea mai cuprinde o bogată informaţie referitoare la datini, obiceiuri şi superstiţii, la elemente de cultură materială şi spirituală. „E o întreagă enciclopedie naţională sub forma unui studiu geografic", spunea Nicolae Iorga despre această monografie. Lucrarea se distinge prin metodele folosite — observaţia şi cercetarea în teren, prin spiritul său inovator, Cantemir fiind primul istoric şi geograf din ţara noastră care a conceput şi a întocmit o lucrare într-un domeniu care nu a avut predecesor (G. Vâlsan). *Descriptio Moldaviae* a contribuit mult la dezvoltarea literaturii geografice a timpului său. Geografia este pentru el o ştiinţă vie şi un mijloc de a trezi sentimentul dragostei faţă de pământul strămoşesc.

Vorbind despre Moldova, pe care a iubit-o nespus, Cantemir spune : „Aceste locuri par nişte grădini dintre cele mai frumoase". Amintind de Ceahlău, el îl compară cu alţi munţi, scoţînd în relief şi mai mult frumuseţea lui : „Cel mai înalt dintre munţi este Ceahlăul, spune el, care dacă ar fi intrat în basmele celor vechi ar fi fost tot atît de vestit ca şi Olimpul, Pindul sau Pelios..." În paginile de istorie, el ridică în slavă eroismul strămoşilor moldoveni, care şi-au jertfit viaţa pentru a apăra glia.

Descriptio Moldaviae este împărţită în cîteva capitole importante. Prima parte, geografică, cu-

prinde capitolele : despre numele cel vechi şi cel de scaun al Moldovei, despre aşezarea Moldovei, despre hotarele ei cele mai vechi şi cele mai noi şi despre climă, despre apele Moldovei, despre ţinuturile şi tîrgurile din Moldova, despre munţii şi mineralele Moldovei, despre animalele sălbatice şi domestice.

În partea a doua, politică, a lucrării, Cantemir se ocupă de felul de cîrmuire al ţării, despre alegerile domnitorilor etc.

Cantemir n-a fost străin probabil nici de renumita şcoală geografică şi istorică din Polonia secolelor XVI—XVII şi a cunoscut în mod deosebit şi opera istoricului polonez Kremer. În anii în care s-a aflat în Rusia, el a venit în contact cu cei mai de seamă geografi şi călători ruşi primiţi la curtea ţarului Petru I.

Cantemir a anexat la lucrarea sa şi o hartă a Moldovei, de o deosebită valoare documentară, istorică şi geografică, lucrată de el şi tipărită la Haga (1737), după moartea sa, prin grija fiului său Antioh. Originalul hărţii se află în Biblioteca Naţională din Paris şi a fost descoperit de profesorul G. Vâlsan. Harta este amănunţit lucrată, ceea ce dovedeşte amplele cunoştinţe cartografice şi geografice pe care autorul le avea. „Harta constituie un document cartografic românesc de o importanţă istorică şi geografică de nepreţuit“ [1].

[1] G. Vâlsan, *op. cit.*, p. 19.

Harta lui Cantemir poartă titlul :

Principatus Moldaviae novo accurata Descriptio
Delineante Principe
Demetrio Cantemirio [1]

şi este gravată în negru. O linie subţire galbenă însoţeşte hotarele ţării şi limita dintre judeţe.

Textul dă pentru Moldova latitudinea 44°54' şi 48°51'. Pentru longitudine Cantemir rămîne la părerea celor mai mulţi geografi că Moldova ar fi cuprinsă între 45°39' şi 53°22' (faţă de meridianul de la Fero, arhipelagul Canare, considerat pe vremea lui ca prim meridian, după cum reiese din textul lucrării). După aceste coordonate, Moldova de pe vremea sa apare exagerat de întinsă în longitudine (vest-est) cît şi în latitudine (nord-sud), faţă de coordonatele hărţilor actuale, stabilite cu precizie matematică.

Titlul hărţii, aşezat în colţul din stînga jos, este închis într-un cadru care seamănă cu un cămin monumental. Deasupra, doi îngeri susţin o coroană frumoasă cu cruce sub care se află un ecuson oval şi gol, ceea ce în limbajul heraldic înseamnă principe care şi-a pierdut tronul.

În dreapta titlului este aşezată o persoană încoronată şi îmbrăcată în hermină ţinînd în mîini un sceptru şi avînd la spate un caduceu [2]. La spatele acestei persoane stă de pază un soldat roman în armură, cu un steag.

[1] Nouă şi îngrijită descriere a principatului Moldovei desenată de Dimitrie Cantemir (lb. latină).

[2] După N. Iorga, această figură ar reprezenta Moldova.

În colțul din dreapta, jos, într-un cadru cu ghirlande de flori și fructe, se află două scări pentru măsurarea distanțelor, fără nici o indicație. În locul gol rămas în colțul din dreapta sus, se află roza vînturilor, cu direcția nordului. Toate aceste semne și desene dovedesc cunoștințele lui Cantemir în domeniul cartografiei. Pentru a întocmi o asemenea hartă, Cantemir trebuie să fi avut la îndemînă și un bogat material geografic și cartografic, pe care îl va fi adunat înainte de anul 1711. În afară de rețeaua hidrografică și de munți, Cantemir figurează pe hartă — după cum arătam — și împărțirea Moldovei pe județe, a căror limită este redată cu o deosebită atenție, astfel că ea poate fi considerată ca *cea dintîi hartă administrativă a Moldovei.*

Harta lui Cantemir conține un număr mare (aproape 800) de numiri de rîuri, de orașe, de tîrguri, de mănăstiri, de sate, de raiale turcești, amănunte ce se mai întîlnesc doar pe hărțile rusești și austriece apărute la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

Din punct de vedere geografic mai reține atenția și schița de hartă cu vedere panoramică asupra versantului caucazian, prins dinspre Marea Caspică. Această panoramă, care înfățișează aspectul alpin al Caucazului, se află redată în copiile geografului francez J. N. Delisle.

Însemnările prezentate în limba latină însoțite de schițe și desene, executate de Cantemir personal, subliniază încă o dată temeinica pregătire științifică a prințului moldovean și abilitatea lui deosebită în executarea unor asemenea lucrări.

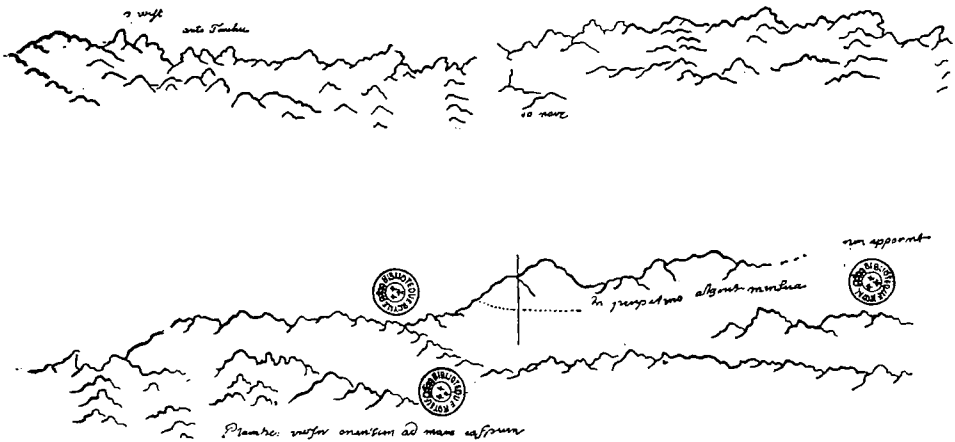

Vedere panoramică a Caucazului de lîngă oraşul Derbent
desenată de Cantemir în 1722

Manuscrisul lucrării intitulate *Collectanea Orientalia* a fost editat de Academia Română (1883), după originalul ce se află la muzeul din Leningrad.

În textul din această colecție se dau provinciile, orașele și populațiile de pe coasta apuseană a Mării Caspice.

Din notele rămase de la Dimitrie Cantemir reiese că el intenționa să scrie și o istorie și să întocmească o descriere geografică a provinciei Daghestan din Caucaz, pe care o studiase în timpul petrecut acolo.

Interesante sînt desenele-profil referitoare la regiunea muntoasă din jurul orașului Derbent așezat la poalele Caucazului, pe țărmurile Mării Caspice, care redau o varietate de forme de relief ce te duc cu gîndul la probleme de morfologie (G. Vâlsan).

Un mare interes a stîrnit printre cartografi lucrarea lui Dimitrie Cantemir intitulată „Planul Constantinopolului", anexată la *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului otoman,* în care „relieful regiunii este reprezentat printr-un sistem de hașuri, care dau impresia că terenul este ridicat și că rîurile au văi adînci" (G. Vâlsan).

Din punct de vedere geografic, un mare interes prezintă de asemenea indicarea curenților marini în strîmtoarea Bosfor : un curent care vine dinspre Marea Neagră și unul care vine dinspre Marea Dardanelelor și care urmărește malul european, pentru ca, în apropiere de trecerea în Marea Neagră, să se scufunde sub curentul contrar și să reapară pe malul asiatic.

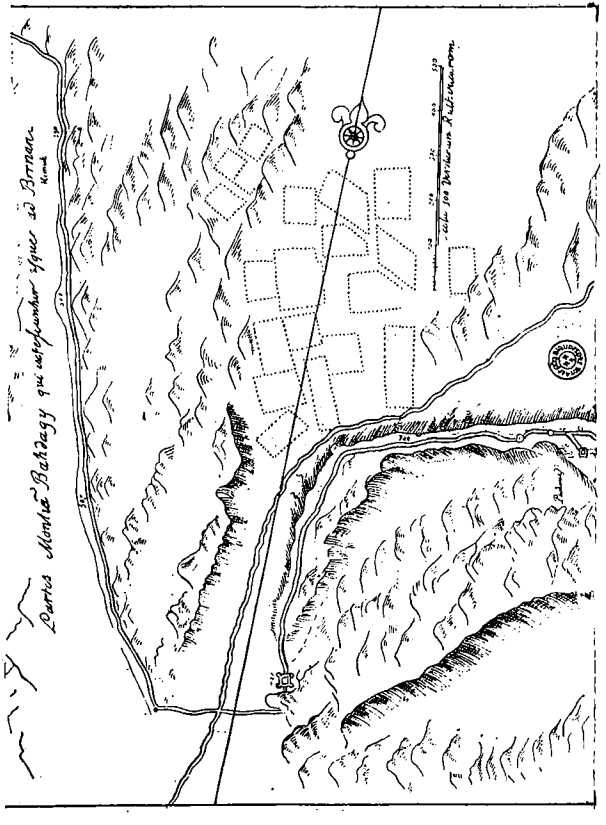

Harta zidului caucazian din apropierea oraşului Derbent, ridicată de principele Cantemir în 1722

Planul Constantinopolului și schițele de plan (un fel de tablă de materii), din care Cantemir a dezvoltat cîteva părți însoțite de hărți, de planuri, vederi de monumente etc., îl caracterizează ca un bun cunoscător, nu numai în întocmirea hărților ci și în folosirea metodei geografiei descriptive ; el face notițe scurte, alcătuiește schițe sumare de drum, scheme de hărți la fața locului, urmînd ca apoi să treacă la definitiva lor redactare.

Aceste calități, ca și activitatea sa în teren, fac din Cantemir nu numai un distins istoric și geograf, ci și un explorator cu însușiri excepționale.

Dimitrie Cantemir și-a scris majoritatea lucrărilor în latină, greacă, turcă sau rusă, străduindu-se să le transpună într-o aleasă limbă literară.

Cu o vastă cultură și cu o pregătire complexă, caracteristică marilor eruditi ai epocii, Dimitrie Cantemir a luptat pînă s-a stins din viață, departe de țară, pentru independența poporului său, care, după cum spune el, „niciodată stăpînirea, nici slobozenia gios și-au lăsat... niciodată piciorul din hotarele sale afară nu și-au scos, ce înfipți și nezmulți au rămas, precum... ale noastre hronologii aievea mărturisesc“ [1].

[1] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei,* Ed. Meridianului, 1958.

4

Romani — călător prin țări europene

Este vorba de o călătorie în mai multe țări europene, efectuată de un tînăr român, Romani, în al șaptelea deceniu al secolului al XVIII-lea. Călătoria a fost făcută cunoscută printr-o traducere a lucrării lui Romani în limba germană, realizată de Mayer de Kupferzell și tipărită la Nürnberg în patru volume[1] între anii 1775—1782, textul în limba română fiind probabil pierdut.

Despre copilăria și tinerețea acestui călător nu știm prea multe și nu-i cunoaștem lui Romani nici măcar numele întreg.

[1] Titlul exact al lucrării este următorul: *Călătoria agricolă a boierului român Romani prin diferite părți ale Europei, tradusă de Mayer, pastor în Kupferzell și membru al mai multor societăți.*

Era originar „din părţile Olteniei", strămoşii lui, după cum mărturiseşte însuşi, stabilindu-se din timpuri străvechi în Valahia.

Prin munca, priceperea şi felul său blînd de a se purta cu ţăranii, el a reuşit să facă din pămînturile pe care le avea unele din cele mai frumoase şi mai roditoare din ţară, în ciuda vremurilor nesigure (invazii turceşti) sau calamităţilor ce se aveau adeseori (molime, secete, inundaţii etc.).

O bună parte din studii Romani le făcuse la Constantinopol şi probabil în alte oraşe europene. După moartea părinţilor, Romani, împreună cu fratele său mai mic, a condus mai departe munca şi afacerile comerciale moştenite. Întreprinde o lungă călătorie în Polonia şi în statele germane.

Romani a fost preocupat de problemele sociale şi politice din ţările pe care le-a vizitat, îndeosebi de cele care frămîntau pe atunci statele germane : intoleranţa religioasă, antisemitismul, sărăcia ţărănimii etc.

In acelaşi timp, Romani se interesează de metodele de lucrare a pămîntului, dovedindu-se un om cu vederi largi şi înaintate. Romani a rămas impresionat de tot ceea ce văzuse în domeniul agricol în regiunea Rinului inferior şi îşi propune să şi organizeze şi el, în acelaşi fel, munca pe moşie la întoarcerea în ţară.

Războiul ruso-turc, început în 1768, îi va aduce însă o amară deziluzie. Tot ce plănuise şi realizase se spulberă ca un vis.

Înfrînţi şi aruncaţi peste Dunăre, turcii în retragere distrug totul în calea lor. Satul Negreşti de pe moşia lui Romani a fost risipit, dispărînd pentru totdeauna. Mii de bărbaţi, femei şi copii

și, odată cu aceștia, și cei doi frați Romani cu soțiile și copiii lor, au fost luați de către turci în robie. Duși la Constantinopol, frații Romani au fost aruncați în închisoarea „Celor șapte turnuri". Eliberați după un an și jumătate, unul din cei doi frați Romani (cel mare, despre care este vorba în lucrare) a fost luat pe o corabie englezească comandată de căpitanul Hamilton și transportat pînă la Londra. În drum, corabia s-a oprit în insula Paros, unde se afla contele Orlov, învingătorul flotei turcești. Cunoscînd pe Romani, contele a rămas impresionat de nenorocirile abătute asupra lui și a familiei, l-a invitat la masă și la plecare i-a dat în dar 300 de țechini.

Din Veneția, unde s-a oprit opt zile, corabia și-a continuat drumul, înconjurînd Italia. Coborînd de pe vas, comandantul împreună cu Romani au vizitat orașul Roma și împrejurimile. Cu această ocazie el admiră frumusețile Italiei, cîmpiile, livezile, văile, dealurile. Îl impresionează însă marile întinderi de terenuri nelucrate, bălțile care acopereau suprafețe întinse, pădurile și crîngurile tăiate și distruse. Vechile monumente ale antichității și cîmpiile roditoare ale Romei de odinioară zăceau în paragină. Această stare de lucruri Romani o atribuie migrației popoarelor, influenței și puterii clerului, arendașilor de moșii, care storceau pe țărani pentru a obține cîștiguri cît mai mari.

Romani nu scapă prilejul să descrie peripețiile drumului pe mare spre Spania. Surprinsă de o furtună dezlănțuită în apropiere de Gibraltar, corabia pe care se afla lupta din greu cu talazurile.

Cînd aruncată pe nisip, cînd lovită de stînci, numai cu eforturi deosebite din partea echipajului, corabia a reușit să intre în portul Gibraltar.

Pare interesantă, dar este desigur eronată, explicația pe care o dă Romani dezlănțuirii furtunilor ce bîntuie mările. Ele sînt provocate, spune el, de rîurile care se scurg în mare pe sub pămînt și ale căror ape se ridică apoi la suprafață! Aceasta era o părere răspîndită în acea vreme printre mulți geografi, de care, după cum se vede, autorul nu era străin.

Din portul Cadix, Romani însoțește pe uscat pe căpitanul corăbiei pînă la Madrid. El rămîne impresionat și în același timp uimit de tot ceea ce a văzut și în această țară, ce i se pare atît de pustie în acea vreme, datorită inactivității oamenilor.

„Superstițios, orgolios, cu bogății închipuite, desobișnuit să muncească, avid însă după munca altor țări, cu ochelari pe nas, învăluit într-o mantie și cu credințe religioase superficiale", iată portretul nobilului spaniol din secolul al XVIII-lea, făcut de Romani.

Observă că „o țară este cu atît mai bogată cu cît locuitorii ei se dedau mai mult la industrie și muncă, decît să aștepte să le vină bogății din India și astfel să se dedea la lenevie". Spania era în acea vreme în plină expansiune colonială și mulți negustori erau copleșiți de avuții.

La Lisabona, pe care de asemenea a vizitat-o, a avut ocazia să vadă urmele uriașului cutremur de pămînt din anul 1755, care a transformat orașul într-un morman de ruine.

Ajungînd în Anglia, probabil spre sfîrşitul anului 1770, Romani debarcă la Portsmouth, iar de acolo se îndreaptă spre Londra, unde a fost primit şi găzduit cu o deosebită prietenie în casa căpitanului corăbiei pe care călătorise.

La Londra el a rămas mai mult timp. Iarna a petrecut-o în casa pastorului Robin, cu care se înţelegea în limba latină şi pe care Romani „o învăţase foarte bine în Ţara Românească".

Patru săptămîni din primăvara anului 1771 le-a petrecut la ţară, pe moşia unui conte, în tovărăşia aceluiaşi pastor Robin, rămînînd cu această ocazie impresionat de felul cum se făcea agricultura experimentală pe un spaţiu extrem de mic.

În timpul şederii sale în casa pastorului, Romani l-a vizitat şi pe conte, proprietarul moşiei de care aminteam, fiind reţinut de către acesta mai multe zile. „Datorită deosebitei îngrijiri, spune Romani, pe pămîntul contelui nu se găseau decît frumuseţe, abundenţă şi economie".

Cît timp a stat la această moşie, Romani a avut discuţii şi asupra altor probleme privitoare la agricultură, dar mai cu seamă asupra creşterii oilor, pe care regina Elisabeta le adusese din Spania şi Africa şi pe care englezii le creşteau pe dealuri, ferindu-le de locurile băltoase şi apărîndu-le de frig.

La curtea contelui, Romani a avut ocazia să cunoască între alţii şi pe celebrul explorator englez James Cook, cu care s-a întreţinut în lungi convorbiri şi căruia i-a dat numeroase informaţii asupra patriei sale.

Întors la Londra, Romani a fost primit în audienţă de regele George al III-lea, cu care, spune

el, „am discutat despre starea nenorocită politică a patriei mele cu multă cunoştinţă de cauză".

Petrecînd iarna la Londra, Romani observă caracteristicile acestui anotimp. „Cînd zic iarna, înţeleg negură, ploaie şi vînturi, căci zăpadă şi geruri sînt rare aici".

În primăvara anului 1772, Romani părăseşte Anglia, îndreptîndu-se spre Germania, unde ţinea să cunoască de asemenea modul în care se face agricultură, plănuind ca de acolo, prin Ungaria, să revină în ţară.

Pe la mijlocul lunii aprilie, el debarcă în Olanda, la Mitteburg, în provincia Seeland. Aici Romani a primit din partea cunoştinţelor părinţilor lui — negustori şi industriaşi, cu care întreţinuseră relaţii strînse de prietenie şi de afaceri — un mare ajutor bănesc, înlesnindu-i-se astfel să-şi întreţină familia şi în acelaşi timp să-şi poată reface moşia devastată.

Romani vizitează oraşele Rotterdam, Haga şi Amsterdam, admirînd pretutindeni „curăţenia şi orînduiala din toate casele, sîrguinţa în lucru la toate industriile". Îşi exprimă stima faţă de poporul olandez, „mîndru de libertate şi de ambiţia lui". Crede în „libertatea în gîndire, în industrie şi în acţiune, care îmbogăţeşte ţările şi le înalţă deasupra altora. (Olanda) era o ţară de rogoz, de trestie şi de bălţi şi prin zăgazuri şi muncă a devenit una din cele mai bogate şi mai fericite".

Din Olanda, Romani a trecut în Germania, unde pe lîngă limbile latină, franceză, engleză, greacă, italiană şi turcă, pe care le cunoştea, a trebuit să înveţe şi germana.

Romani a călătorit pe Rin, a trecut prin comitatele Mark și Westfalia, a traversat Wesserul, a trecut prin Lueneburg și prin Brandenburg ; a vizitat ambele Saxonii : Superioară și Inferioară, orașele Halle, Leipzig, Dresda, și a călătorit pe fluviul Elba, ajungînd pînă la Mainz.

El se miră că germanii hrănesc vacile cu nutreț opărit și că le adapă cu apă încălzită pentru a obține lapte mai bun și mai mult. Vede cu satisfacție cum cîmpia stearpă de la Lueneburg, altădată plină de nisipuri și bălți, a fost transformată prin muncă în pămînturi roditoare. În ținutul Wesserului el a văzut pentru prima oară cum livezile și cîmpiile sînt fertilizate cu piatră de var ars și nears ; își propune și el să folosească pe moșia lui asemenea îngrășăminte.

Romani vizitează „Institutul pentru semințerii", unde se selecționau cele mai bune semințe în vederea cultivării și obținerii unor recolte bogate și de calitate. La acest institut se aduceau și semințe din țări străine : in siberian, grîu englezesc și egiptean etc.

Admiră folosirea olanelor și a țiglelor din Andernach fabricate din pămîntul numit *terras,* luînd cu el probe pentru a-l compara cu cel de pe moșia sa.

„Brunswigul, arată el, este o țară înfloritoare, cu industrie, meșteșuguri, școli și cu o bună rînduială în toate. Hanovra se fălește, pe drept cuvînt, cu vestita Universitate Göttingen".

Romani dezaprobă însă politica antisemită din Germania.

În afară de preocupările de natură economică, privitoare mai mult la agricultură, Romani este

atras și de probleme de meteorologie ; îl interesează în același timp și probleme de filozofie, pe care le discută cu multă competență în cercurile pe care le frecventa.

Romani nu este un călător în genul lui Nicolae Milescu, și nici un istoric sau geograf în felul lui Dimitrie Cantemir. Totuși, prin relatările sale cu caracter geografic, istoric, social-economic, asupra țărilor prin care a călătorit, el a reușit să prezinte o imagine complexă privind realitățile din lumea Europei apusene, starea de spirit care predomina în acea vreme în țările amintite.

Atenția ce i s-a acordat și primirea prietenească de care s-a bucurat în țările prin care a trecut demonstrează marele interes pe care îl suscitau țările române din punct de vedere economic și politic în Europa.

5

Ion Codru Drăguşanu — plecat să cunoască „rotundul lumii"

Este un călător care aparţine primei jumătăţi a secolului al XIX-lea. Din opera sa *Peregrinul Transilvan* (sau *Epistolele scrise din ţările străine unui amic în patrie între anii 1835—1844*), un fel de jurnal de călătorie, reiese că a fost un drumeţ neobosit.

S-a născut în comuna Drăguş (Ţara Făgăraşului), în anul 1820, într-o familie de ţărani. A trecut, tînăr fiind, Carpaţii pe la Cîmpulung Muscel şi s-a stabilit în Ţara Românească.

Călătoreşte mult, nu numai prin ţară, ci şi prin numeroase locuri din Europa, din dorinţa, după cum se exprimă el, de a „cunoaşte lumea mare" şi de „a istorisi la întoarcere multe".

„Cu zece dinari în şerpariu, puţină merindă în traistă, cu toiagul în mînă... plecam să cerc rotundul lumii". În septembrie 1838, Ion Codru

Drăguşanu se afla în Bucureşti, „Babilonul României", cum îi spune el datorită „amestecului limbilor şi contrastului porturilor".

Cu umorul lui fin, care nu l-a părăsit niciodată, istoriseşte că se adapta după împrejurări oricărei societăţi. „De-acasă flăcău frumuşel şi luîndu-mă după toată lumea în care mă mişc, nu neglijez toaleta, măcar că nu alerg după modă...". Ca să epateze aristocraţia bucureşteană a acelor vremuri, Ion Codru Drăguşanu îşi născoceşte o descendenţă nobiliară, pretinzînd că este... fiu de boier din Ţara Oltului!

În peregrinările sale prin Muntenia, înainte de a ajunge la Bucureşti, se opreşte la Călăraşi, unde, nemaiavînd nici un ban, este nevoit să slujească ca ţîrcovnic la protopopul Andrei. În primăvara anului 1838, cînd avea 18 ani, ajunge la Tîrgovişte, sub „protecţia" boierului Sache. Aici învaţă limba franceză, se instruieşte, pentru a putea pătrunde în societatea bucureşteană de atunci. În toamna aceluiaşi an ajunge la Bucureşti, unde îşi cîştigă o anumită faimă de cunoscător al unor limbi străine, faimă care străbate pînă la curtea domnească. Nu ne mai mirăm astfel că „hoinarul" Codru Drăguşanu se află în octombrie 1838 în suita domnitorului Alexandru Ghica, care se pregătea pentru o călătorie prin apusul Europei.

Tînărul Drăguşanu descrie alaiul domnesc, drumul parcurs pînă la graniţa Ţării Româneşti cu Austria. Înzestrat cu un deosebit spirit de observaţie, Ion Codru Drăguşanu vede oameni şi locuri noi, notîndu-şi mereu impresiile. Timişoara i se pare „fortăreaţă de frunte, foarte frumoasă, ca un pahar". La Budapesta este impresionat de

inundațiile Dunării, dar întoarce totul în glumă, notînd că marele oraș tocmai „luase baie la picioare prin revărsarea Dunării".

La Viena, Ion Codru Drăgușanu îl cunoaște pe Metternich, care a avut o întrevedere cu domnul Țării Românești. Își notează impresiile pe care i le-a făcut frumosul oraș, remarcînd ordinea și curățenia lui, ca și jovialitatea locuitorilor.

În ianuarie 1839 alaiul domnesc ajunge la Milano. Italia îl fascinează pe tînărul Drăgușanu, prilejuindu-i întîlniri cu celebrele opere de artă ale acestei țări, cu muzeele ei vestite. Învață limba italiană uimitor de repede, dar călătoria va lua sfîrșit după puțină vreme, deoarece domnitorul cu suita sa se va întoarce la București.

Stăpînit însă de un „dor de ducă" irezistibil, Ion Codru Drăgușanu va părăsi Bucureștii, de astă dată în compania „junelui principe G. G." (Grigore Ghica — *n.a.*), deoarece nu putea rezista, după cum mărturisește, „setei de noi experiențe". Astfel, în vara anului 1839 se află la Paris, unde tocmai se sărbătoreau 9 ani de la revoluția franceză din 1830. Spiritul revoluționar francez îl încălzește și tînărul român se va simți participant activ la festivitățile populare pe care le va descrie în cartea sa *Peregrinul Transilvan.*

După opt luni de ședere la Paris, care este „sufletul Europei", Ion Codru Drăgușanu ajunge la Londra, tot în tovărășia principelui Ghica. „Nici o cetate nu posedă atîtea piețe ca Londra, și mai toate sînt patrunghiulare, de unde numele lor de square", scrie el.

În decembrie 1840, Ion Codru Drăgușanu se află din nou la Paris, dar rămîne fără slujbă și

bani, deoarece prințul Ghica refuză să-i plătească leafa cuvenită. Drăgușanu îl dă în judecată, dar justiția franceză nu-i dă cîștig de cauză, fapt ce-i va prilejui o deziluzie. Nu se lasă însă copleșit, se angajează învățător în apropiere de Paris, apoi vînzător într-un anticariat. Cunoaște între timp o familie de nobili ruși, care-l angajează ca secretar. I se realizează astfel dorința de a porni din nou în călătorie. Vizitează împreună cu această familie Italia, apoi, prin Germania, ajunge la Petersburg. De aici, în compania unui prinț rus, Bariatinski, care îl găsise fermecător pe tînărul român, pleacă din nou în apusul Europei, unde vizitează iarăși Parisul, Londra și alte mari orașe.

Revenit în țară, după numeroasele sale peregrinări, Ion Codru Drăgușanu este numit profesor la Ploiești. Se împrietenește cu August Treboniu Laurian și participă activ la revoluția de la 1848 din țările române. După ce revoluția a fost reprimată, este internat într-un lagăr. Cu puțin timp mai înainte, Drăgușanu a deținut postul de inspector în învățămîntul din Țara Românească, stînd alături de profesorii ardeleni Florian Aaron și Ion Maiorescu.

În anul 1863 îl întîlnim în orașul Făgăraș, unde ocupă diferite funcții administrative; în același an este deputat de Hațeg, iar în 1869 devine membru al Sinodului ortodox înființat de mitropolitul Andrei Șaguna.

Cînd a revenit la București din prima sa călătorie, Drăgușanu s-a apucat să descrie România, pe care o cunoștea bine în urma „rundei făcute în cea mai mare parte a țării". El prezintă mai întîi condițiile naturale ale țării — cîm-

piile, munții și vegetația acestora, apele, clima sănătoasă, „cu excepția rîpii dunărene, unde vara aerul e cam încărcat de miazmele paludelor (mlaștinilor — *n.a.*)", climă „caracterizată prin neconstanța temperaturii, condiționată prin suflarea vîntului din stepele ruse". Vorbește de populația redusă ca număr a țării, de stările social-economice și politice.

În agricultură, spune el, „domnește starea primitivă, simplă, crudă, oricît de puțină rafinărie în modul producțiunii, în varietatea produselor". Laudă grîul românesc care este „cel mai rumen în toată Europa". Critică pe boieri, singurii care au drepturi politice și ai căror fii sînt trimiși în străinătate, mai cu seamă în Franța. El se ridică împotriva proprietății moșierești și e preocupat în mod deosebit de situația grea a țăranilor iobagi. Îl preocupă de asemenea organizarea administrativă a țării, în care moșierimea ocupă locul de frunte. Nu are cuvinte de laudă despre București: „Bucureștiul este întins, spune el, ca o plăcintă, străzile pardosite cu lemn pe care circulă caleștile boierilor sînt numite poduri".

În descrierile sale de călătorie, Ion Codru Drăgușanu nu se mulțumește să facă observații asupra unor fenomene geografice, ci și aprecieri critice la adresa stărilor sociale și politice din țările vizitate.

Observațiile sale de natură geografică sînt atît de corecte și în același timp sugestive, încît se poate afirma că ele se apropie de descrierea geografică științifică.

El se numără printre cei mai cunoscuți călători români din prima jumătate a secolului al XIX-lea,

putînd sta alături de Dinicu Golescu, Vasile Alecsandri, Ion Ghica ș.a.

Ion Codru Drăgușanu a cutreierat multe țări și a vizitat numeroase capitale, orașe și locuri pentru a cunoaște cele mai valoroase creații ale științei, tehnicii și culturii omenești și pentru a studia oameni și moravuri cu scopul „de a duce acasă toate aceste comori sufletești și de a le împărtăși și celor ce nu aveau posibilitatea să le cunoască la fața locului"[1].

[1] Bogdan A., *Călătorul român Ion Codru Drăgușanu*, Natura, 6/1965.

6

Ilarie Mitrea și Ion Arseniu — călători în Mexic și Indonezia

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, doi medici români, Ilarie Mitrea și Ion Arseniu, efectuează călătorii și cercetări în Mexic și Indonezia, călătorii care au stîrnit la vremea lor un mare interes.

Originar din Răşinarii Sibiului, Ilarie Mitrea a studiat medicina la Cluj și Viena și a funcționat cîtva timp ca medic în orașul Pola din fosta monarhie austro-ungară.

Din unele informații reiese că la data de 29 martie 1865, Ilarie Mitrea primea din partea ambasadei austriece din Berlin permisiunea de a călători în Germania, Franța și Australia. Ca urmare, în perioada martie 1865 — august 1865, el se afla, în calitate de medic chirurg, pe vasul „*Peter Godefroy*", care făcea cursa Hamburg — Brisbane (Australia). *Ilarie Mitrea poate fi astfel*

considerat ca primul român care a călătorit în îndepărtatul continent australian.

Pe la începutul lunii aprilie 1866, îl întîlnim din nou ca medic de vapor. De astă dată însă pe vasul care transporta în Mexic corpul expediționar austriac de voluntari în sprijinul lui Maximilian de Habsburg[1], fratele împăratului Franz Iosif, instalat cu forța ca împărat în această țară, împotriva voinței poporului mexican. În Mexic a rămas 10 luni și jumătate, timp în care a dat un real ajutor nu numai soldaților răniți sau bolnavi din armata austriacă, ci și băștinașilor. Cît timp a stat în Mexic, el a manifestat o dragoste statornică față de poporul mexican asuprit.

Însuflețit de sentimente umanitare, Ilarie Mitrea a acordat asistență sanitară mai ales populațiilor mexicane din estul țării (în care a lucrat mai mult) aflate într-o stare de mizerie greu de închipuit. Deși această muncă îi răpea o mare parte din timp, medicul român a avut totuși vreme să studieze diferite limbi indiene și să facă o clasificare a populațiilor după aceste limbi, el însuși reușind să învețe limba utah-aztecă.

A fost atras de vechile civilizații mexicane și, pentru a-și da mai bine seama de ele, a întreprins de mai multe ori călătorii în interiorul statului mexican. În aceste împrejurări el a realizat numeroase colecții de obiecte de artă populară (ceramică veche, țesături ș. a.), multe din acestea fiind aduse la Rășinari, satul său natal.

[1] În ciuda ajutorului acordat de Austria, Maximilian a fost ucis de către revoluționarii mexicani.

În districtul Paneque, Ilarie Mitrea a întreprins învestigații asupra vestigiilor civilizației Maya, una dintre cele mai strălucite civilizații vechi mexicane, rămînînd adînc impresionat de contrastul existent între mizeria indigenilor și bogăția colonialiștilor spanioli, negustori și nobili.

La scurt timp de la venirea sa în țară, Ilarie Mitrea pleacă din nou în călătorie în vara anului 1869 în „Indiile Orientale Olandeze" (Indonezia), debarcînd la Tandsong Periuk, portul orașului Batavia (azi Djakarta). Ca medic, el rămîne aici timp de 20 de ani.

Apropiindu-se de băștinași și cunoscîndu-le astfel îndeaproape viața mizeră, Ilarie Mitrea a dezvăluit prin numeroase memorii trimise forurilor superioare colonialiste, cît și prin conferințe[1], starea de lipsuri în care trăiau acești băștinași, fapt ce n-a fost deloc pe placul conducătorilor colonialiști.

În Batavia, Ilarie Mitrea a cunoscut și s-a împrietenit cu medicul și geologul maghiar Passevitz, precum și cu marele explorator rus Mikluho Maklai.

Căsătorit cu o indigenă, care i-a fost de un neprețuit ajutor, în urma unor lungi călătorii efectuate în interiorul insulelor și a unor atente cer-

[1] În anul 1871 el ține la spitalul militar din Batavia o conferință despre primejdia înțepăturilor muștelor *Tabanus furunculigenus*. El susține liberul acces al băștinașilor la spitalele olandeze și desființarea disprețuitoarei inscripții *Not for inlanders* (Interzis indigenilor).

cetări, a devenit și un foarte bun și pasionat etnograf. Își nota cu o mare precizie tot ceea ce observa la indigeni : îmbrăcămintea, hrana, locuința și uneltele, obiceiurile și credințele, dansurile, muzica și artele populare (sculptura în lemn și în piatră etc.).

Numit medic șef al spitalului postului Moeava-Toweli din Borneo (Kalimantan), unde a și rămas mai mult timp, Ilarie Mitrea a avut prilejul să întreprindă călătorii și cercetări, pătrunzînd adînc în interiorul acestei mari insule, pînă la cele mai retrase și înapoiate triburi daiace. O dată, într-o cercetare, el a înaintat pînă la marile masive muntoase de pe țărmurile de vest ale insulei, unde, pînă la el, nici un european nu pătrunsese. Călătoria i-a prilejuit studierea munților, a deltelor, a faunei și florei specifice pădurilor virgine din insulă.

În cei 20 de ani de ședere în Indonezia, Ilarie Mitrea a întreprins însă numeroase călătorii și în alte insule. A cunoscut Sumatra (Sumatera), insulele Celebes (Sulawesi), colectînd și clasînd un mare număr de plante și animale, unele din ele fiind aduse și oferite Muzeului de Istorie Naturală din București.

Ilarie Mitrea a acordat în același timp atenție și studierii protecției naturii din insulele vizitate, unde colonialiștii olandezi, datorită extinderii plantațiilor de cafea, cacao, ceai etc. distrugeau păduri întinse. El a sesizat de asemenea existența în Borneo a unei specii rare de maimuță cu nasul lung (*nusobis*), și a atras atenția asupra gibbonului și a urangutanului, maimuțe care trebuie cruțate nu

numai pentru a nu dispărea, ci și în vederea studierii trecutului vieții omenești pe pămînt.

După o lungă activitate pe meleagurile străine și atît de îndepărtate, Ilarie Mitrea revine în patrie, astfel că în anul 1893 se afla la Rășinari, unde se ocupa cu arta populară.

O sală din Muzeul de Istorie Naturală Grigore Antipa din București păstrează piese trimise de Ilarie Mitrea — animale împăiate și păsări rare, plante etc., sală ce-i poartă numele.

Cît despre medicul Ion Arseniu, născut în anul 1838 la Gura Rîului, județul Sibiu, se știe că a urmat și terminat facultatea de medicină la Viena, obținînd în anul 1864 titlul de doctor. Ca student patriot, a semnat și el împreună cu alți 36 colegi români mesajul trimis lui M. Kogălniceanu cu ocazia înființării și inaugurării Universității din Iași.

Ion Arseniu a făcut parte din Asociația literară științifică a românilor din Viena, înființată în 1864, și a fost membru al societății „Astra" din Sibiu. După terminarea facultății, a funcționat în calitate de medic, ca și Ilarie Mitrea, pe lîngă unul din corpurile de voluntari trimise pentru a înăbuși răscoala poporului mexican.

Ion Arseniu plecase însă în Mexic cu un an și trei luni înaintea lui I. Mitrea, și nu în același timp cu el, cum susțin unii cercetători[1].

[1] Emil Pop, *Aus Leben und Tätigkeit zweier Ärzt des vorigen Jahrhunderts: Ilarie Mitrea und Ion Arseniu* (Din viața și activitatea a doi medici din secolul al XIX-lea), Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1971.

Cît timp a stat în Mexic, în afară de îndatoririle de medic militar pe care şi le-a îndeplinit în mod strălucit, Ion Arseniu a manifestat mult interes atît faţă de vechile civilizaţii mexicane, cît şi faţă de băştinaşii indieni, pe care i-a ajutat ori de cîte ori se ivea prilejul. Studiile realizate asupra acestora au făcut obiectul unor articole publicate în anul 1867 în ziarul „Albina" din Viena, articole care deşi sînt neiscălite, aparţin după toate probabilităţile lui Ion Arseniu [1].

Într-unul din articolele sale, el descrie pe indienii mexicani, pe care i-a studiat atît în armată cît şi în viaţa lor particulară, ajungînd la concluzia că au calităţi morale şi fizice superioare. Dacă însă străinii îi văd altfel, adică suspicioşi, decăzuţi fizic şi moral, faptul poate fi pus pe seama exploatării din partea colonialiştilor.

Nu se ştie precis cînd a părăsit definitiv Viena. Ultimii ani ai vieţii şi i-a petrecut la Brăila, unde a fost angajat ca medic şi unde a murit în vîrstă de numai 45 de ani.

[1] După I. D. Suciu (vezi „Magazin istoric" nr. 5/1969), Iuliu Mitrea ar fi autorul acestor articole.

7

Iuliu Popper — explorator în Țara de Foc și Patagonia

Născut la București în anul 1857, absolvent al Școlii politehnice din Paris, Iuliu Popper a fost atras de tînăr în călătorii lungi, în locuri îndepărtate. Astfel se și explică cum a ajuns în India, China, Japonia și în alte țări. În America de Nord — la New Orleans — a executat mai multe lucrări tehnice (canalizări), în Cuba — la Havana, a ridicat planul orașului (1884). A cunoscut Brazilia, Argentina și mai ales Patagonia (America de Sud), de unde a întreprins expediții și în strîmtoarea Magellan.

În toamna anului 1886 se află într-o expediție de explorare în insula Țara Focului (Tierra del Fuego), unde se ocupă cu exploatarea unor mine de aur ale căror zăcăminte le descoperise. Cu această ocazie cercetează rîurile, munții și țărmurile din sudul îndepărtat al Argentinei, dînd

denumiri românești acestora, ca unul care le cerceta pentru prima oară, denumiri aprobate de guvernul Argentinei și care figurează și azi pe hărțile și atlasele țării, după cum vom vedea în paginile următoare.

Pe cînd se afla în Țara de Foc, Popper a trimis Societății Geografice Române un album de fotografii din insulă, album care era legat, după cum se exprimă el „en una piel de foca marina" (într-o piele de focă marină), focă ce servise exploratorului „per algun tiempo de alimentacion" (pentru cîtva timp ca aliment). Placa cu titlul de pe album era lucrată în aur extras din minele deschise de el.

Într-o călătorie de explorare la Capul Fecioarelor, Iuliu Popper are ocazia să vadă țărmul strîmtorii Magellan, pe care îl descrie deosebit de sugestiv : „În depărtare se vedea boltit pe un cer cenușiu șesul ridicat, care formează, sumbru și monoton, extrema nordică a Țării de Foc. O coloană de fum albastru revela prezența omului și dădea, în același timp, explicația pentru ce se numea Țara Focului, o țară a cărei temperatură medie nu trece de 6°".

„După unii, Țara de Foc are păduri de nestrăbătut, spune Popper, și este locuită de o rasă de indieni mici și schilozi ; după alții, indienii sînt de statură gigantică. Unii afirmau că nici n-au văzut arbori pe-acolo, că solul este steril și despuiat de orice specie de vegetație, pe cînd alții lăudau fertilitatea acestor pămînturi și vorbeau de aspectul pitoresc al văilor și munților. Toate aceste contraziceri m-au condus — spune el — la concluzia că Țara de Foc trebuie să aibă un climat, o

vegetație și locuitori cu un caracter extrem de variat... și că în afară de munți înalți acoperiți de zăpadă veșnică, și extremitatea de nord-vest, unde se exploatează de cîtva timp aurul din fluviu, cea mai mare parte a insulei constituie încă un mister pentru lumea civilizată. Date așa de vagi și nedeterminate trebuia negreșit să mărească în mine dorința, destul de vie, de a cunoaște și de a studia această țară enigmatică care formează extremul sudic al continentului nostru" (sud-american — *n.a.*) [1].

Teritoriul explorat de Popper este situat la sud de strîmtoarea Magellan, arhipelagul fiind format din numeroase insule, toate la un loc constituind o continuare a munților Anzii Chilieni.

Cea mai mare dintre aceste insule, Isla Grande, apare pe hărți după descrierea ei de către Magellan sub numele de Tierra del Fuego (Țara de Foc), nume care s-a extins apoi asupra arhipelagului întreg.

Expediția condusă de Popper a părăsit rada portului Boca în dimineața zilei de 7 septembrie 1886. Corpul expeditionar era alcătuit din 18 persoane.

După o escală scurtă la Montevideo, vasul, continuîndu-și ruta spre sud, ancorează la Punta Arenas de Magellanes, port situat pe țărmul nordic al strîmtorii Magellan, așezare care se dezvoltă datorită nisipurilor aurifere descoperite pe țărmurile strîmtorii și vînătoarei lupilor de mare.

Din Punta Arenas, Iuliu Popper traversează strîmtoarea și debarcă pe țărmul golfului Por-

[1] I. Popper, *În Țara de Foc*, Buletinul Societății Geografice Române, București, 1892.

venir, situat în vestul Insulei Mari. Debarcînd pe pămîntul Țării de Foc, expediția a traversat minunata vale *„de los Estrechos"* și, după un drum de 20 kilometri, a intrat în valea rîului Santa Maria.

Pe drumul ce duce spre țărmul golfului Inutil, trecînd Sierra Balmaceda, în urma unor imense eforturi depuse din cauza marilor zăpezi, echipajul expediției a fost răsplătit de minunata panoramă ce se deschidea înaintea ochilor : spre vest, Capul Monmutle cu numeroase lagune, strîmtoarea Magellan cu atmosfera încărcată de vapori de apă ; la sud-vest se zărea insula Dawson, și cu greu se putea vedea profilîndu-se Alba Cordilliera, munții Darwin și Sarmiento, cu vîrfurile acoperite de zăpezi veșnice. La coborîrea povîrnișului sudic, exploratorii au întîmpinat mari neajunsuri, căci suprafețe întinse de teren erau acoperite de arbuști din specia *calceolaria* și mărăcinișuri dese și groase care îngreunau foarte mult trecerea.

„Pădurea, spune Iuliu Popper, forma înaintea noastră un zid fără lumină, fără o deschizătură sau ieșire, uneori înconjurîndu-ne din toate părțile, încît nu puteam nici să mergem mai departe și nici să ne întoarcem. Era o pădure sumbră și întunecoasă, solul era acoperit de trunchiuri de arbori desrădăcinați și de o masă vegetală în descompunere. Întîlneam în special niște fagi *(Fagus betuloides* și *Fagus antartica)* și de asemenea, din abundență, o specie de magnolie asemănătoare cu scorțișoara, avînd un aspect analog și proprietăți aromatice apropiate... Adeseori eram siliți să ne deschidem drum cu ajutorul toporului... For-

mele de relief sînt foarte variate. Privind Insula Mare, în mod general, se poate constata că, de la nord la sud, pampasul nisipos al Patagoniei se continuă în sudul insulei. În această regiune sînt împrăştiate numeroase lacuri, din care izvorăsc rîuri, înconjurate de dealuri, pe ale căror coaste cresc arbuşti cu flori galbene şi fructe de culoare albastră închisă.

În sudul lanţului muntos Balmaceda se întinde o zonă umedă, mlăştinoasă, presărată cu grupe izolate de arbori sau păduri mici, în special de fag antarctici".

Cel mai mare dintre lanţurile muntoase amintite de Popper — Alba Cordilliera, străbate sudul insulei ; vîrful cel mai înalt se află în munţii Darwin şi trece de 2 400 m.

Deasupra întregului arhipelag plutesc aproape tot timpul nori groşi, cerul fiind posomorît. Numai rareori soarele pătrunde printre nori. Aproape în fiecare zi se dezlănţuie furtuni, iar ploile şi vînturile puternice sînt nelipsite.

În regiunea golfului Inutil, Popper observă stînci înalte, în pereţii cărora erau trunchiuri de copaci pietrificaţi.

Trecînd meridianul 69°50' longitudine vestică, peisajul se schimbă ; o cîmpie din ce în ce mai largă îşi face apariţia, care, cît vezi cu ochii, e străbătută de mici crăpături. Este domeniul unui mic animal rozător, cu blană catifelată, cunoscut sub numele de tucu-tuco *(temonys magellanicus)*, foarte mult căutat de indigeni pentru carne şi piele. Vulpile şi vidrele, ca şi păsările, nu lipsesc din Ţara de Foc. Gîşte şi raţe sălbatice se întîlnesc tot timpul anului, ca şi papagali, vulturi

ului, colibriul chilian și o pasăre de pradă — *caracancho* — o adevărată hienă înaripată care atacă oile, iepurii și chiar oamenii.

Iuliu Popper a întîlnit oameni între golful Inutil și San Sebastian, de-a lungul istmului ce gîtuie Insula Mare. Pe teritoriul chilian, aceștia sînt indienii Onas, în Insula Mare, indienii Yaghani, care stăpîneau insulele sudice, și indienii Alacaluzi, care locuiau insulele din vestul arhipelagului. Toți erau cunoscuți sub numele de *fuegieni* (locuitori ai Țării de Foc).

Fiind în continuă căutare de hrană, acești indieni nu aveau așezări stabile, foloseau un număr redus de unelte : arcul făcut din vene de guanaco, săgeți și alte obiecte tăioase confecționate din oase și dinți de animale. Mîncau pește, carne de focă sau de lupi de mare ; ei nu știau să înoate și nici să plece cu barca pe apă. Îmbrăcămintea lor era făcută, de asemenea, din piei de guanaco, cusute cu tendoane de animale. Indienii își vopseau fața în negru, alb, roșu ; femeile purtau pe cap podoabe — oase, înșirate pe tendoane. Practicau și tatuajul.

Cei mai din sud indieni (Yamanizi), pe care i-a cunoscut și Popper în insulele din canalul Beagle, erau un fel de „nomazi pe apă", căci se adaptaseră mediului în care se născuseră : tot timpul călătoreau cu bărcile pe apă.

Continuîndu-și drumul de-a lungul țărmului de est al Insulei Mari pînă la Capul San Sebastian, Popper determină situația geografică a lanțului de munți care străbate mijlocul arhipelagului Țării de Foc, de la nord la sud, între golful Inutil și golful San Francisco. Unuia din locurile de popas

făcute, o cîmpie întinsă, i-a dat numele de *Punta Sinaia.*

Ajungînd la Rio Grande, care este mai mare decît toate celelalte rîuri întîlnite pînă atunci în Ţara de Foc, Iuliu Popper îi trasează cursul la 53°46'.

Pe hărţile recente argentiniene, promontoriul sudic al estuarului Rio Grande este menţionat sub numele de *Ţara Popper,* pe al cărui curs exploratorul român a întîlnit familii de indieni Onas.

Puternica năvală şi în mare număr a căutătorilor de aur şi a tot felul de aventurieri, precum şi marele număr de crescători de oi şi vite, ale căror ferme s-au înmulţit foarte mult, au determinat scăderea numărului de indieni care au fost deposedaţi de terenurile lor, tribul Onas fiind în întregime destrămat.

În urma cercetărilor făcute, Popper ajunge la concluzia că întinderi mari de teren acoperite cu ierburi au fost, într-un trecut destul de apropiat, golfuri ale căror funduri s-au înălţat.

Între Capul Panas şi Capul Sunday, exploratorul face numeroase măsurători trigonometrice şi trage concluzia că în ultimele decenii apele oceanului s-au retras. El presupune că între golful San Sebastian şi golful Inutil, în care a găsit blocuri de piatră aduse de gheţarii de odinioară, exista o trecere prin Insula Mare.

Îndreptîndu-se spre ţărmul strîmtorii Magellan, Popper descoperă mai multe rîuri, cărora le-a dat denumiri româneşti : *Rio Rosetti, Rio Ureche, Rio Lahovari,* ale căror izvoare sînt în munţii Sierra Balmaceda. Exploratorul este mirat de a-

bundența vînatului: gîște, rațe, stoluri de alte păsări de mărimi diferite.

Revenind la Buenos Aires, guvernul argentinian l-a însărcinat cu continuarea explorărilor din Țara de Foc, unde Popper s-a întors și a întemeiat exploatări aurifere în El Paramo. El era însă de părere că mai importante decît exploatările aurifere erau întinsele și bogatele pășuni, favorabile creșterii animalelor și dezvoltării industriilor alimentare.

Între anii 1889—1890, Iuliu Popper explorează țărmurile strîmtorii Lemaire, cele ale canalului Beagle și multe lanțuri de munți și cursuri de rîuri, unora dintre ele dîndu-le de asemenea denumiri românești, care au rămas în nomenclatura geografică a Țării de Foc.

În anul 1890 Popper întreprinde călătorii și prospecțiuni miniere în nordul Argentinei, în provincia Jujuy, regiune frumoasă și cu munți de origine vulcanică.

Pentru a înlesni plata salariaților și schimburile, Popper bate și monede de aur. Pe prima monedă bătută (5 grame greutate) erau gravate pe o față inscripția „Tierra del Fuego, 1889" și un desen (un tîrnăcop și un ciocan, încrucișate) pe care era scris „Popper", iar pe cealaltă față a monedei era gravată inscripția „Lavaderos de oro del Sud", adică „Spălători de aur din sud".

Mai tîrziu, după doi ani (1891), el a pus în circulație mărci poștale pe care era reprezentat un glob în flăcări și inițiala P (Popper), culoarea mărcii fiind un carmin-roz, marcă a cărei valoare era de zece centavos.

Aflîndu-se în Ţara de Foc, Iuliu Popper a atras de nenumărate ori atenţia autorităţilor argentiniene asupra acţiunii de exterminare a fuegienilor. În această privinţă a ţinut şi conferinţe la Institutul geografic argentinian, prin care a descris situaţia tragică a acestor populaţii, vînate cu cîini dresaţi.

Iată cum descrie Popper în anul 1891 pe indienii din tribul Onas: „Indianul Onas este nobil, cu inima largă, nu fumează, nu bea, nu calcă legile naturii; este infinit mai bun decît alte fiinţe civilizate. Aceşti oameni au un intelect puternic şi dovedesc sentimente şi umanitarism. Îi iartă pe duşmani, au afecţiune familială şi sînt îndureraţi pentru rudele moarte. Onasii sînt acuzaţi că sînt hoţi, dar aceasta nu este adevărat".

Istoria cunoaşterii Ţării de Foc este strîns legată de activitatea acestui important explorator. A fost primul călător şi explorator care a traversat insula Tierra del Fuego.

În plină activitate şi tocmai în momentul cînd se pregătea să plece pe vasul „Explorador" în Antarctica, moare subit în anul 1893.

8

Doi români exploratori ai Țării Somalilor: Dimitrie Ghica și Nicolae Ghica Comănești

Printre călătorii și exploratorii români de la sfîrșitul secolului al XIX-lea care au adus o contribuție importantă la cunoașterea Pămîntului se numără și Dimitrie Ghica Comănești și fiul acestuia, Nicolae Ghica Comănești. Și unul și altul s-au concentrat în explorările lor asupra părții celei mai de răsărit a continentului african : „Țara „Somalilor" din peninsula Somalia, „Cornul oriental al Africii".

Datorită situației geografice, condițiilor naturale nefavorabile și resurselor limitate, Peninsula Somalia n-a prezentat multă vreme pentru marile companii comerciale un interes deosebit. De aceea cercetarea și cunoașterea acestor ținuturi africane rămaseseră mult în urmă față de alte regiuni ale Africii.

Expediția întreprinsă de cei doi Ghica, tatăl și fiul, a fost povestită într-o carte scrisă în limba franceză de Nicolae Ghica Comănești, care poartă titlul *Cinci luni în Țara Somalilor* [1], și într-o alta intitulată *O călătorie în Africa,* scrisă de Dimitrie Ghica Comănești, publicată în limba română, apărută în 1896.

Părăsind portul Triest la începutul lui octombrie 1895 și ajungînd pe țărmurile Somaliei, Dimitrie Ghica Comănești și fiul său au pătruns în interiorul peninsulei, pornind din orașul Berbera, situat pe țărmurile oceanului.

Peninsula Somalia, pe care Dimitrie Ghica Comănești și fiul său a colindat-o timp de cinci luni, înaintează departe spre est, în apele Oceanului Indian, terminînd prin Capul Guardafui. Este situată la nord de ecuator, fiind un podiș frămîntat de numeroase erupții vulcanice.

Climatul peninsulei este cald, tropical și uscat, cu temperatură medie anuală de + 30°. Seceta durează opt luni pe an (septembrie — aprilie), ceea ce face ca rețeaua hidrografică să fie foarte redusă. Singurul rîu mai important și care ajunge să se verse în ocean este Uebi-Șebeli, „Fluviul Leoparzilor", celelalte, în majoritate, pierzîndu-se în nisipul arzător din timpul lunilor secetoase.

Peninsula Somalia este un ținut locuit în mare parte de populații nomade, crescători de cămile, capre și oi, în continuă căutare de pășuni.

Cel dintîi ținut cercetat de cei doi exploratori a fost regiunea maritimă Guban, uscată, nisipoasă, cu o vegetație săracă, redusă la o singură specie

[1] Nicolae Ghica Comănești, *Cinq mois au pays de Somalie,* Genève, 1896.

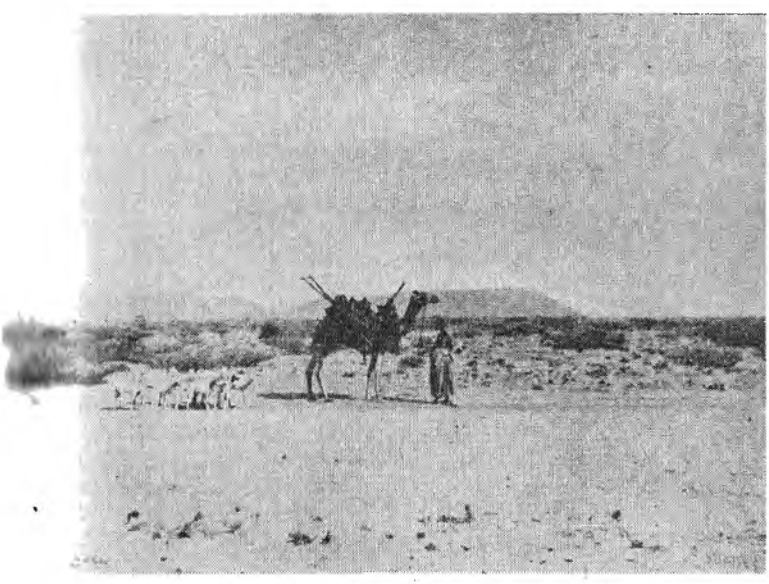

Peisaj somalez

de mimoze spinoase, unde temperatura din timpul zilei la umbră atinge uşor + 35°. De aici, din Guban, expediţia a înaintat apoi în ţinutul muntos Ogaden, unde cei doi exploratori au urcat pe mai multe podişuri, foarte erodate de apele ploilor căzute în anotimpul ploios. Munţii sînt şi ei tot atît de sterpi şi de erodaţi ca şi podişurile.

In pădurile regiunii Ogaden, cei doi exploratori au întîlnit o specie de maimuţă, *Cynocephales Metscho,* ale cărei femele îşi poartă puii în spinare. Au mai întîlnit măgari sălbatici, gazele şi antilope, vulpi, iepuri, hiene, pantere şi lei.

Din Ogaden au trecut în ținutul Jiga-Jiga, de unde s-au îndreptat apoi spre podișul Hand, ajungînd la Dagabuhr. Au traversat apoi valea Iehe rului, cu o vegetație bogată, alcătuită din euforbiacee uriașe și copaci groși, încolăciți de liane acoperite cu flori mari roșii, galbene și albe.

Regiunea are o faună caracteristică : existența unei anumite specii de fazani și de papagali verzi. Ca animale mari se întîlnesc rinoceri și elefanți. Aici, în valea rîului Dagat, Dimitrie Ghica Comănești a împușcat primul elefant.

Pătrunzînd tot mai în interiorul regiunii Ogaden, expediția s-a apropiat de munții Kojar și Jigo, pe care i-a escaladat Nicolae Ghica Comănești. Era prima ascensiune a unui european pe vîrfurile acestor munți. Folosind un aneroid, Nicolae Ghica a măsurat înălțimea munților, constatînd că au în vîrful cel mai semeț 1 244 m.

Structura munților este calcaroasă ; cursurile de apă sînt foarte rare. Își semnalează în schimb prezența grote frumoase de marmură albă sau neagră.

După 61 de zile de la plecarea din Berbera, expediția a atins rîul Șebeli, ale cărui maluri înalte, lutoase sînt acoperite cu păduri întinse, locuite de somali din tribul Gheleimis.

Traversînd rîul Șebeli, cei doi exploratori au înaintat pînă la întretăierea paralelei 5° latitudine nordică cu meridianul de 43° est Greenwich, punctul extrem atins de expediție. Din lipsă de ghizi locali și de apă și din cauza apariției mușteiței, expediția a fost nevoită să facă cale întoarsă.

Înapoierea nu s-a mai făcut însă pe același drum, ca la venire. De data aceasta regiunea Ogaden a fost traversată prin partea ei cea mai săracă. Ex-

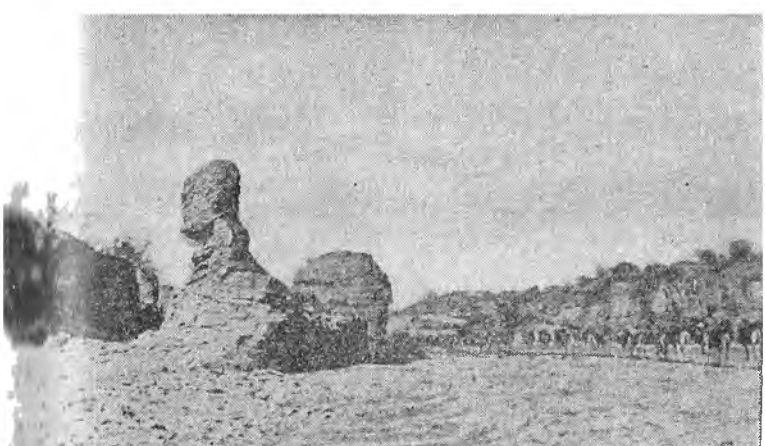

Conglomerate stîncoase în patul uscat al rîului Madesso

ploratorii au trecut prin „țara" Amadenilor, prin „țara" somalilor Rez Ugaș Koșeu și prin „țara" somalilor Melingur, iar în continuare au traversat valea Jerer, atingînd în cele din urmă marginea podișului Hand.

Astfel, după cinci luni de la plecarea din Berbera, Dimitrie și Nicolae Ghica Comănești reveneau din nou în orașul de unde pornise expediția.

În cartea pe care a scris-o, Dimitrie Ghica Comănești prezintă, cu multe amănunte, într-o formă simplă, dar sugestivă și populațiile întîlnite. Somalii sînt împărțiți în numeroase triburi. Muncile cele mai grele le îndeplinesc femeile. Locuințele lor de formă conică sînt compuse din mai

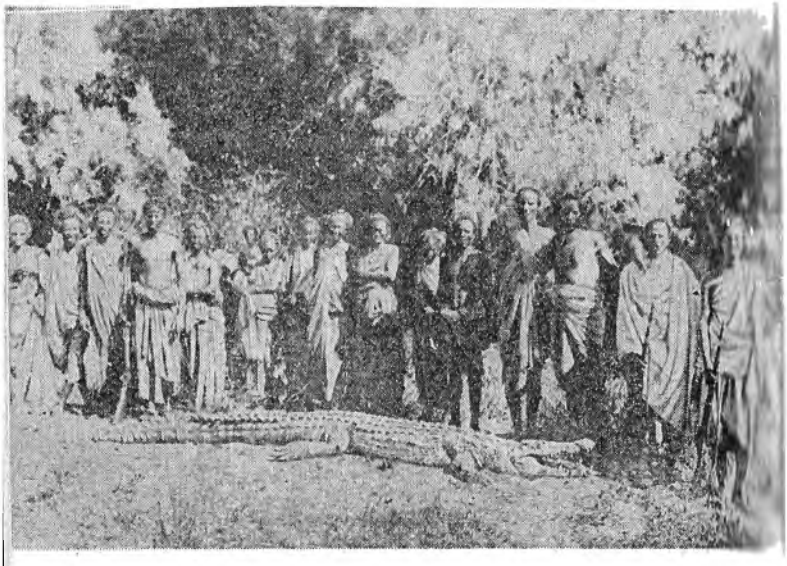

Grup de somali cu un crocodil, împuşcat de D. Ghica Comăneşti

multe cercuri de lemn, învelite cu o ţesătură făcută din fibrele arborelui „Yuboe". Se ocupă mai mult cu creşterea vitelor, mai ales a vacilor, oilor, caprelor şi cămilelor.

Somalii sînt înalţi, au picioarele lungi şi subţiri, iar trăsăturile feţei îi apropie de arabi. Culoarea pielii lor variază în toate nuanţele ciocolatei, pînă la negru închis.

Îmbrăcămintea somalilor, arată Ghica, o formează o „togă" de bumbac, pînză de culoare albă sau brun roşietic deschisă, drapată în multe falduri şi înfăşurată cu multă artă în jurul corpului.

Bărbaţii umblă înarmaţi cu săbii, pumnale, suliţe şi cu un scut mic, rotund, lucrat din piele de oryx sau rinocer.

În afară de contribuţia adusă de cei doi Ghica la cunoaşterea etnografică a Somaliei, ei au descris din punct de vedere geografic valea Fafului, podişul Dagahmedo, valea Salu, valea Duri, pînă la apele rîului Degab, care curg pe la poalele munţilor Debala, şi pe care le-au străbătut. De aici, înaintînd spre sud, ei intră în ţinutul Ogaden, în cea mai mare parte nelocuit.

Mai departe spre sud-vest, Dimitrie şi Nicolae Ghica Comăneşti au străbătut o vale largă de vreo 20 km, puţin cunoscută, situată între munţii Zanat şi munţii Kaldes de 1 000 m înălţime ; curînd ei au dat de un podiş tabular cu margini abrupte în care trăiesc mari turme de elefanţi.

Pe munţii Durdur şi Jiga, Nicolae Ghica Comăneşti descoperă o plantă curioasă de forma unei bombe şi de culoarea pietrei vinete, de peste un metru în diametru, alcătuită din fibre lungi şi înguste.

Pe drumul parcurs, transpus pe hartă, cei doi exploratori au dat munţilor, dealurilor şi văilor întîlnite denumiri româneşti, care au fost apoi recunoscute de Institutul geografic din Gotha. Ei au străbătut cursuri de rîuri necunoscute pînă la ei, au colecţionat numeroase specii de plante din flora somaliană şi au făcut observaţii meteorologice de mai multe ori pe zi. Prin cercetările lor, ei au contribuit foarte mult în „a lumina unghiul misterios“ din estul african.

Datorită importantelor rezultate ale acestei expediţii, numeroase instituţii ştiinţifice din Europa

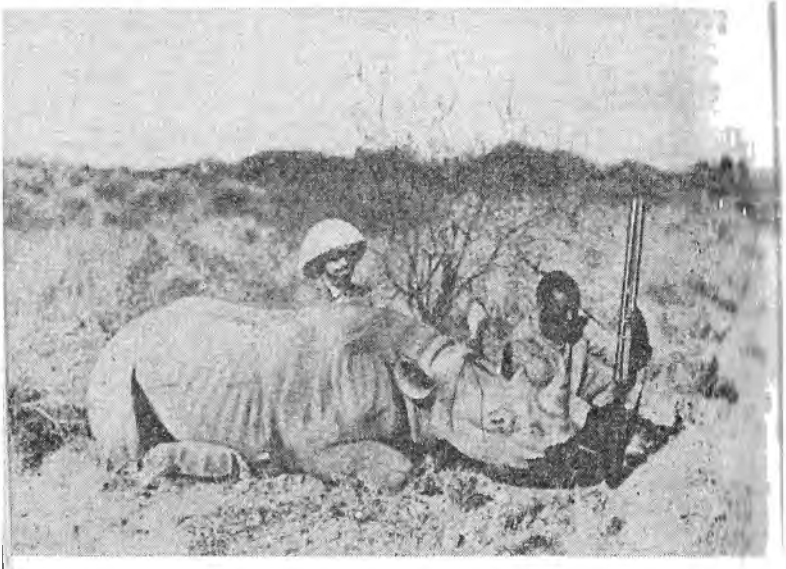

Rinocer împuşcat de D. Ghica Comăneşti la Gaburo (alături de rinocer : N. Ghica împreună cu un negru somalez)

au aşezat pe Dimitrie Ghica Comăneşti alături de marii exploratori ai timpului : D. Livingstone, Henry Stanley, A. D. Rafailovici, I. S. Ţenkovici, Hildebrandt, Georges Revoil, Dr. Paulitschle, Eugenio Raspoli, Dr. Danaldsbam Schmidt ş.a., multe dintre aceste descoperiri fiind consemnate în lucrările geografice ale timpului.

Exemplare din animalele vînate şi plantele culese de Dimitrie Ghica Comăneşti se găsesc astăzi la Muzeul de Istorie Naturală Grigore Antipa din Bucureşti.

9

Bazil G. Assan — primul român în Arctica și călător în jurul lumii

Explorator în Oceanul Înghețat

Călătorul și exploratorul Bazil G. Assan și-a făcut studiile în Elveția și la Paris. Fire întreprinzătoare, Assan, revenit în țară, continuă dezvoltarea întreprinderilor de fabricare a uleiului și de morărit, inițiate de tatăl său, G. Assan, care a construit o moară modernă. G. Assan a introdus de altfel pentru prima oară în țară mașina cu aburi (1853). (Una din străzile din apropierea morii lui Assan a purtat pînă de curînd denumirea de *Vaporul lui Assan.)*

La 15 iulie 1896, inginerul Bazil G. Assan a început o interesantă călătorie în regiunile arctice, la care au participat și alți 50 de călători, în majoritate oameni de știință. Era primul român care întreprindea o asemenea călătorie.

Călătoria a fost efectuată pe vaporul norvegian „Erling Iart", de sub comanda experimentatului

marinar Bade de Mecklemberg. Îmbarcarea a avut loc în portul Hamburg, itinerariul urmînd coastele Norvegiei, printre insule și fiorduri, cu scurte opriri în orașele Bergen, Mölde, Tromsö și Hammerfest, de unde vasul a intrat apoi în Oceanul Înghețat. După două zile de navigație în apele reci ale acestuia, vasul a ajuns în Insula Urșilor, iar după alte 15 zile au fost atinse țărmurile insulelor Spitzbergen.

Într-una din aceste insule, Assan a vizitat stația în care exploratorul suedez Andrée își pregătea zborul cu balonul spre Polul Nord, prima încercare de acest gen cunoscută în istoria descoperirilor geografice. Assan a cercetat în continuare țărmurile de nord și vest ale insulelor, care în acel timp erau prinse încă de gheață. Navigînd printre insule, ghețuri și banchize plutitoare, vasul a izbutit să înainteze pînă la 81°35' latitudine nordică — 900 km depărtare de pol —, de unde prezența ghețurilor compacte n-a mai permis înaintarea, fapt ce a obligat vasul să se întoarcă la Capul Nord.

La 9 august, pe cînd se afla la Vadsö, Assan observă și el eclipsa totală de soare vizibilă numai din nordul Europei și Asiei. Pe o insuliță din fața orașului, povestește Assan, se aflau peste 70 de astronomi, oameni de știință, cu instrumentele gata pregătite să observe începutul și desfășurarea fenomenului, dar, din nefericire, soarele a fost mai mult acoperit de nori groși.

Cu ocazia acestei călătorii, Assan ajunge în „țara laponilor" tocmai în momentul în care cunoscutul explorator polar norvegian Nansen se întor-

cea din celebra sa expediție pe care o întreprinsese spre Polul Nord.

De la Vadsö, el revine pe coasta Norvegiei și, călătorind prin Vardö, Hammerfest și Tromsö, debarcă la Drontheim, de unde pleacă să viziteze interiorul Norvegiei și capitala țării, Cristiania (astăzi Oslo), precum și capitala Suediei, Stockholm, capitala Danemarcei, Copenhaga.

Călătoria lui Assan a durat două luni, din care una a petrecut-o pe vapor. Cu ocazia acestei călătorii el a făcut observații și descrieri interesante asupra locurilor văzute. A manifestat un deosebit interes față de flora și fauna Insulei Urșilor, descoperită de Barents. Deși insula e foarte săracă în vegetație, Assan a numărat totuși 30 de specii de *fanerogame* și vreo 80 de specii de *mușchi*. Copacii, ca și în Spitzbergen, lipsesc.

„Totul este piatră, zăpadă și mușchi", spune el. Cercetînd partea sudică a insulei, el observă că aceasta este „rîpoasă, abruptă în spre mare și de o frumusețe înfiorătoare". Sudul insulei este alcătuit din stînci imense cu forme dintre cele mai bizare, unele asemenea unor bastioane de citadele, altele cu bolți ca de biserici gotice sau altele în forma unor obeliscuri înclinate ca turnul din Pisa.

Cel mai important munte din sudul insulei, cunoscut sub numele de *Muntele mizeriei,* coboară lin, spre nord, terminîndu-se cu niște mici înălțimi ce înaintează pînă la nivelul mării.

Judecînd după identitatea florei aflate în toate insulele Oceanului Înghețat, se presupune, spune Assan, că aceste insule ar fi făcut parte dintr-un vechi continent dispărut sub valuri.

Arhipelagul Spitzbergen (Svalbard), arată Assan, este format din cinci insule mari și din numeroase insule mai mici. Numele de Spitzbergen (Munții Ascuțiți) i-a fost dat de Barents, după vîrfurile ascuțite ale munților din partea de sud a insulelor. Cei mai înalți munți de aici ating 1 500 m.

În insula Bel Sound, spune el, există o vegetație fosilă formată din plopi, platani și aluni, ceea ce dovedește că în timpurile foarte îndepărtate climatul insulei era asemănător celui al Danemarcei de astăzi. S-au descoperit în insulă marmură de cea mai bună calitate, zăcăminte de fosfați și de cărbuni. Assan mai arată că insulele Spitzbergen dispun și de minereuri de fier, a căror prezență deviază acul magnetic al busolei marinarilor care trec prin acele locuri. Pămîntul este acoperit în cea mai mare parte a anului cu zăpadă. Gheața permanentă acoperă cele mai multe văi, în care razele soarelui nu pot pătrunde niciodată. „Am văzut, spune el, zăpadă roșie a cărei colorațiune este datorată unor microorganisme“ [1].

Într-un astfel de climat, rîurile n-au decît o existență temporară : ele îngheață complet iarna și ghețari enormi le acoperă văile, înaintînd și ajungînd mai toți în mare.

Ghețarul fotografiat de Assan în Liefdes-Bay are înălțimea unui bloc cu 10 etaje. Din cînd în cînd, bucăți mari de gheață se desprind din el și blocuri uriașe de piatră aduse din amontele

[1] B. G. Assan, *Călătorie în regiunile polare nordice*. Buletinul Societății Geografice Române, București, 1897.

Peisaj cu marele gheţar din Spitzbergen

văilor se rostogolesc pînă la extremitatea frontală a acestora.

Vara, pămîntul insulelor, neavînd timp suficient să se încălzească, rămîne permanent înghe-ţat sub stratul verde de muşchi.

În orice anotimp al anului cade zăpadă. Iarna temperatura este atît de scăzută încît şi mercurul în termometru îngheaţă. Aurora boreală se arată foarte des. În timpul iernii, întregul arhipelag este unit printr-o banchiză imensă. Cîteodată aerul este aşa de încărcat de umezeală, de ceaţă atît de densă, încît nu-ţi poţi distinge mîna ; ceaţa durează adeseori cîte 14—15 zile.

Spitzbergen (Fiordul de gheaţă)

În insulele Spitzbergen, ca şi în Alaska, se găsesc fosile de mamuţi (*Elephas primigenius*), ceea ce demonstrează încă o dată existenţa odinioară a unui climat cald. Aceste fosile sînt în număr atît de mare, încît se pot face „recolte" bogate de dinţi de elefant, sau, cum se mai spune, de „ivoriu fosil".

În arhipelagul Spitzbergen, arată Assan, trăiesc peste 120 de specii de plante, din care 96 cu flori, şi 4 de ferigi. Una singură este însă alimentară : *Cochlearia fenestrata,* „care se poate mînca sub formă de salată, fiind un minunat remediu contra scorbutului".

Expunînd peripețiile acestei călătorii, Assan vorbește și despre vînatul balenei, de minunata noapte polară, întreruptă numai de aurorele boreale, de viața agitată și obiceiurile laponilor, de hrana și locuința acestora.

Îl impresionează în mod deosebit lunga noapte polară. La Tromsö (nordul Norvegiei) noaptea începe cîte puțin în primele zile ale lui septembrie. Ziua, care pînă atunci era continuă, începe a se micșora și, pe la jumătatea lui noiembrie, răsăritul tinde a se confunda cu apusul, pentru ca la data de 21 ale aceleiași luni, soarele să dispară cu totul. Ceața începe să-și facă loc, iar zăpada să cadă din ce în ce mai abundent.

Soarele reapare la 21 ianuarie. Cu cîteva zile mai înainte de această dată, arată Assan, toți locuitorii orașului urcă pe colinele din jur pentru a vedea cu cîteva ore mai înainte strălucirea astrului.

Primăvara, tîrziu, în această parte a nordului scandinav zăpezile se topesc vertiginos. Soarele, abia părăsind orizontul, stimulează dezvoltarea vegetației. Întreaga regiune devine în cîteva zile un imens covor de verdeață. Plantele cresc în mod vizibil, vînatul de asemenea. Omul aproape că nu simte necesitatea de a dormi. Totul seamănă cu o zi lungă de sărbătoare.

Spre sfîrșitul lunii septembrie un vînt rece anunță însă apropierea iernii. Păsările dispar, întunericul nopții cuprinde iarăși totul ; rîurile înghează și-și opresc cursul, zgomotul undelor nu se mai aude. Peștii se refugiază sub un strat de 3—4

metri de gheață și totul se transformă într-un imens „palat" rece, cu limpezime de cristal.

Călătoria lui Assan în jurul lumii

Călătoria în jurul Pământului, timp de cinci luni (1898) a fost descrisă de Assan într-o conferință ținută la Societatea Română de Geografie (18 martie 1899). Scopul acestei călătorii a fost mai mult de natură practică : Assan ținea să stabilească relații comerciale cu întreprinderi și firme din țările Extremului Orient.

Și-a început această călătorie îmbarcîndu-se la Constantinopol pentru Alexandria (Egipt). A făcut o escală la Atena, pentru a vizita monumentele Greciei antice.

La Cairo și împrejurimi vizitează piramidele din Ghizeh și mormintele faraonilor. Admiră cea mai mare piramidă, a lui Keops, apoi Sfinxul, care, ca „un credincios paznic al piramidelor, își înalță figura enormă îndreptată spre răsărit, pentru a saluta în fiecare zi apariția soarelui". Vizitează cele mai vechi moschei din Egipt.

De la Cairo, Assan a călătorit, cu trenul, la Ismailia, unde se îmbarcă pe vaporul „Barbarossa" și acesta îl duce prin Canalul Suez, în Marea Roșie, pe care o străbate trecînd prin dreptul orașului Mecca și ajunge la Aden, unde vizitează orașul, în care nu mai plouase de doi ani. Aici, spune el, sînt foarte mulți somali, pe care îi descrie astfel : „Ei își vopsesc părul cu roșu și-și ung capul cu var. Au la gît două mărgele galbene de mărimea

ului de rață. Poartă o jachetă cadrilată deschisă pe piept și un șorț. Părul e umflat de două ori cît capul“ [1].

Vaporul trece prin dreptul capului Guardafui și prin apropierea insulei Socotra și pătrunde în apele Oceanului Indian. Assan debarcă în orașul Colombo, din bogata insulă Ceylon, numită de chinezi „Insula comorilor“, iar de greci „Insula rubinelor“. Prin dreptul insulelor Lachedive și Maldive Assan a trecut în timpul nopții, astfel că despre ele nu amintește nimic.

Insula Ceylon, arată el, este dominată de vîrful muntelui Adam, unde, după o poveste ceyloneză, se spune că ar fi fost paradisul terestru. La Colombo, Assan studiază fabricarea uleiului de cocos. Face mai multe excursii, dar două îl impresionează în mod deosebit prin frumusețea locurilor văzute : excursia la Candy, situat la 500 m altitudine, și excursia de la Peradenia, unde se află „cea mai frumoasă grădină botanică din lume“, cu o suprafață de 60 de hectare. Clima la Candy este foarte plăcută. În fața clădirii lui „Queen Hotel“, în care Assan a locuit, se află, spune el, un lac foarte frumos cu o insulă ; cine ocolește insula, are posibilitatea să întîlnească o mare varietate de arbori, puțin cunoscuți : arborele de pîine, arborele de cauciuc, înalt și gros cît un stejar și cu fructele cît dovlecii de mari, palmierul în evantai, numit „arborele călătorilor“, în ale cărui frunze, în niște cavități, se găsește întotdeauna apă bună de băut. Mai sînt, arată Assan, palmierii ta-

[1] B. G. Assan, *Călătorie împrejurul Pămîntului*, Buletinul S.G.R., București, 1899.

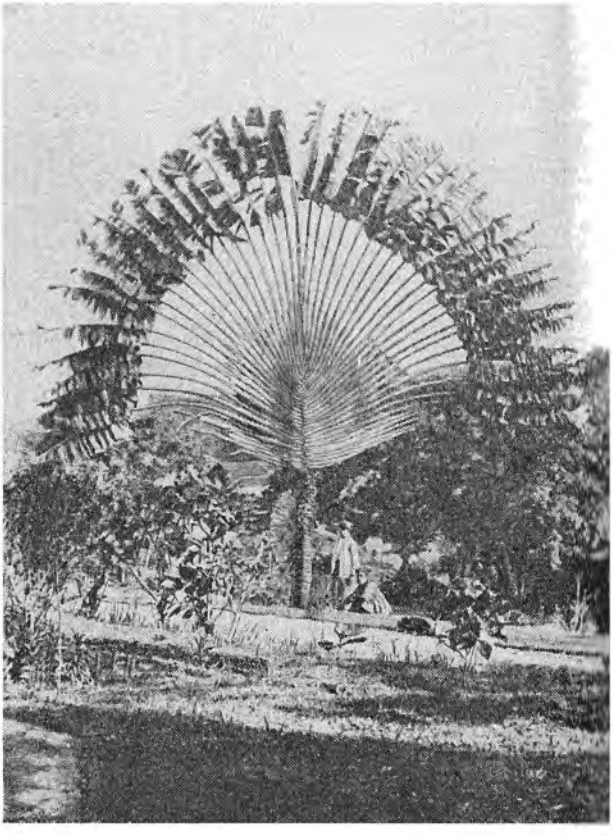

„Arborele călătorilor“ (Ceylon)

lipot, a căror floare își face apariția la 50 de ani o dată, după care copacul se usucă. „Cartea sfîntă“ cingaleză este scrisă pe foi de talipot.

De la Colombo, pe un vapor englez, pînă la Singapore, Assan a călătorit timp de 6 zile. În peninsula Malacca, spune el, se află cele mai vechi și cunoscute mine de cositor. În toate zilele plouă și rîurile, întrerupte de cataracte, sînt periculoase pentru navigație. Fiind un ținut cu climă caldă și umedă, flora este foarte bogată. Aici cresc arborele de gutapercă, palmieri de toate speciile, iar ca plante de cultură — orezul, tutunul, porumbul, maniocul, arborele de cafea și cacao, ceaiul, dar mai cu seamă piperul, cel de Singapore fiind renumit în toată lumea. Acolo, sub ecuator, unde nu există anotimpuri, în fiecare zi se seamănă, se răsădește și se recoltează.

Fauna cuprinde elefanți, rinoceri, tigri, urși foarte grațioși etc.

Populațiile sălbatice din Malacca sînt împărțite în numeroase triburi : Orang-Ubu sau oamenii rîurilor, Orang-Tambura sau oamenii mării, Orang-Utang, oamenii pădurilor, care își petrec noaptea în copaci.

Pescarii au ca animal domestic o specie de șarpe boa pe care-l hrănesc ca pe un copil, cu ouă și orez. Șarpele însoțește întotdeauna pe stăpîn ori de cîte ori acesta pleacă la pescuit ; boa se ține după el ca un cîine, intră în barcă și se încolăcește în fundul acesteia, stînd nemișcat. Cînd simte însă că vine furtuna, ridică capul și părăsește de îndată barca, și, înotînd spre țărmuri, se îndreaptă spre casă.

Singapore înseamnă „Orașul leului". Toate căile comerciale ale Pacificului și ale Oceanului Indian își dau întîlnire în acest punct terminus, cel mai meridional din Asia, numit Capul Romania. Lîngă

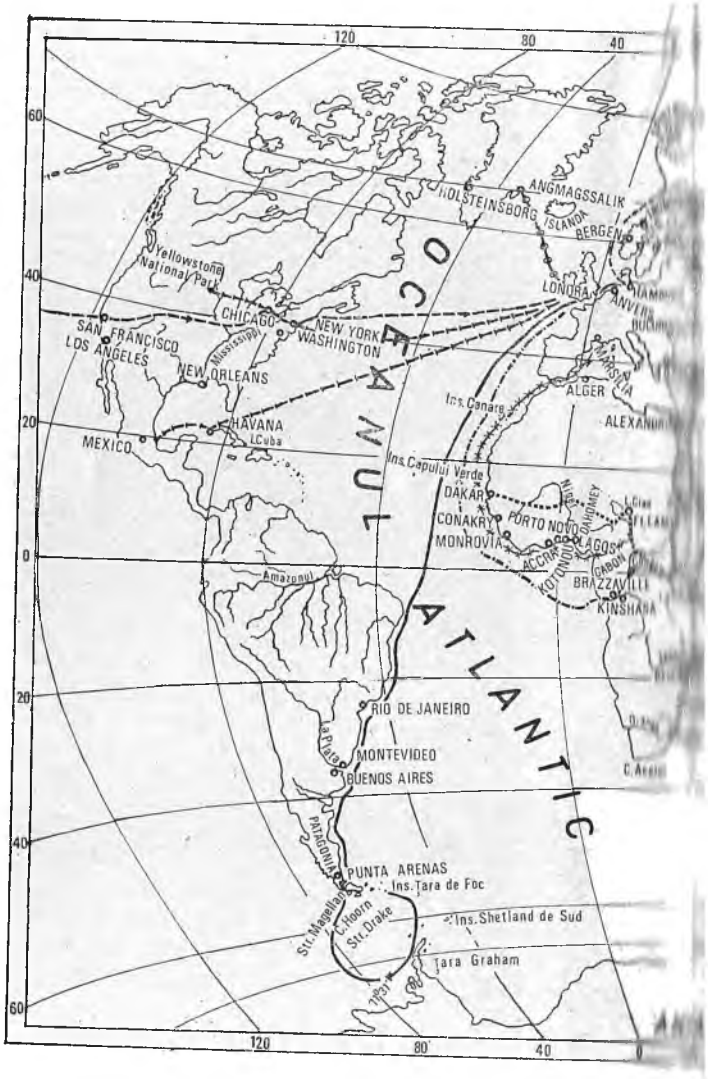

Planiglobul cu trasele

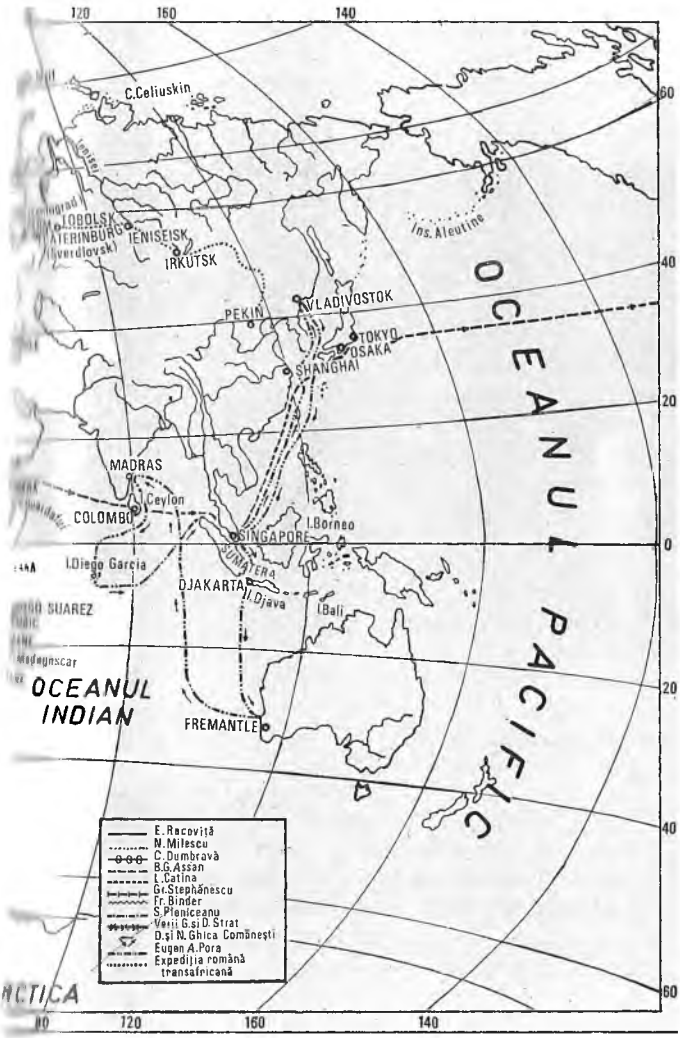

...ul exploratorilor români

acest cap se află, pe o insulă, orașul Singapore, unde Assan a continuat să se informeze asupra fabricării uleiului de cocos.

De la Singapore pînă la Hong-Kong, Assan a mers cu vaporul cinci zile. La tropice, călătorind pe mare, soarele, arată el, apune brusc și pe o noapte înstelată călătorii văd steaua emisferei australe „Crucea sudului". Către nord, steaua polară, care strălucește foarte palid, îți dă impresia că coboară în fundul orizontului oceanic tropical.

Hong-Kongul, arată Assan, este un oraș înfloritor, afișînd într-o mare măsură un aspect european, deși majoritatea locuitorilor sînt chinezi.

Assan a navigat și pe fluviul Sikiang, de la Hong-Kong și pînă la Canton, timp de 12 ore pe un vapor american.

Cantonul, care la data aceea avea 1 800 000 locuitori, nu are străzi, arată Assan, ci numai un fel de pasaje în care abia încap 3—4 oameni. Singurul mijloc de locomoție într-un asemenea oraș este piciorul sau palanchinul de trestie purtat de trei chinezi. În dreapta și-n stînga străzilor se desfășoară, ca într-un caleidoscop, întreaga viață chinezească. Casele n-au uși; în locul acestora ele au niște mari deschizături cu grilaj, late cît țin fațadele, astfel că poți vedea tot ceea ce se petrece în interiorul acestora.

Părăsind Cantonul, Assan a plecat la Shanghai, situat la vărsarea lui Ianțî în mare. După o ședere de cîteva zile în acest oraș, Assan s-a îndreptat spre Japonia, debarcînd în portul Nagasaki, primul port japonez deschis comerțului european la acea dată. După traversarea Mării Chinei, foarte agitată și periculoasă pentru navigație, va-

Templul de la Nikko (Japonia)

porul a intrat prin strîmtoarea Simonosaki în marea interioară a Japoniei.

În afară de Nagasaki, Assan a mai vizitat oraşele Kobe, Osaka, Kyoto, Yokohama şi Tokyo. Toate oraşele seamănă între ele, arată Assan, majoritatea caselor fiind mici iar materialul din care ele sînt construite este lemnul, spre a atenua efectele deselor cutremure de pămînt.

Assan descrie viața de familie din China și Japonia și arată deosebirea dintre ele, vorbește despre obiceiurile unora și altora, despre stat și conducerea lui, despre teatrul japonez, în care se joacă piese ce durează cîte 10 ore, despre organizarea învățămîntului etc.

Ultima etapă a lungii sale călătorii este America de Nord. De la Yokohama la San Francisco, traversarea Pacificului a durat 16 zile.

„În timpul traversării oceanului, la trecerea meridianului de 180° Greenwich, arată Assan, am avut două zile de-a rîndul aceeași dată : luni 21 martie și a doua zi iarăși luni 21 martie". (Fenomenul se datorește, după cum se știe, rotației Pămîntului de la apus spre răsărit.)

În Statele Unite el a vizitat fabricile de ulei din Chicago. Asupra acestei călătorii el nu dă însă prea multe date.

Din New York a traversat, cu vaporul, Oceanul Atlantic în 6 zile, debarcînd în Anglia, la Londra, unde se și termină de fapt călătoria sa în jurul lumii.

La încheierea conferinței ținută în cadrul ședințelor Societății Române de Geografie, Assan atrage atenția că România trebuie să înființeze o legație la Tokyo și să încheie cu Japonia și alte țări din Orient tratate de comerț, susținînd necesitatea ca țara noastră să-și creeze o flotă comercială corespunzătoare.

Prin îndepărtatele și interesantele sale călătorii, Bazil Assan își înscrie astfel numele nu numai în istoria geografiei românești, dar și în a celei mondiale.

10

Călătoria verilor Strat, George și Dimitrie, și a lui Nicolae Rosetti în Africa

Sînt trei tineri călători români care au întreprins la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1897) o călătorie în două foste colonii franceze : *Dahomey* și *Gabon*, ambele foarte bogate în întinderi mari de păduri cu copaci de esențe scumpe, în culturi importante de manioc, mei, batate, cacao, cafea, nuci de cocos, arbori de cauciuc etc., ca și în zăcăminte de petrol, minereuri de fier, de zinc, de mangan și altele.

Plecarea din Europa a avut loc la Marsilia, la 25 mai 1897, pe un vas francez care făcea cursa Marsilia — Las Palmas din insula Gran Canaria. De aici, pe vasul „Tibet", ei au fost transportați la Dakar, unde au luat primul contact cu pămîntul african. Pînă la Kotonou (Dahomey), au avut posibilitatea să viziteze majoritatea orașelor situate pe țărmul Golfului Guineea, unde vasul a

făcut escală : Conakry, Freetown, Monrovia și Accra.

Conakry, spune George Strat, este așezat în peninsula Tumbo, care devine insulă în timpul fluxului și peninsulă în timpul refluxului. Natura, arată Strat, este în aceste locuri un adevărat paradis. Se pot vedea aici mango cu fructe mici, papaya ca pepenii galbeni, fromajeri și magnolii cu flori parfumate, prin ale căror ramuri zboară cele mai gingașe și mai frumoase păsări, unele cu pene aurii, altele cu pene verzi, galbene, roșii, albastre, unele mici ca niște fluturași ; acestea sînt păsările *animango* — colibrii africani.

„Cînd m-am coborît de pe vapor (la Kotonou), spune G. Strat, m-am bucurat crezînd că isprăvisem cu drumul pe apă. Ne-am înșelat însă amarnic. În această regiune a Africii, călătoriile pe apă nu se isprăvesc decît odată cu viața. Cum nu sînt drumuri și nici vite de povară, deplasările se fac pe rîuri și pe potecile pădurilor.

Pe apă vom pleca și noi în interior".

Referindu-se la acea parte a orașului Kotonou, locuită de indigeni, George Strat arată că „bordeiele lor sînt de lemn, rău încheiate și șubrede".

De la Kotonou pînă la Porto Novo, locuințele din satele văzute de George Strat erau ridicate din crengi așezate pe stîlpi înfipți în apă. Aceste locuințe lacustre n-au decît o încăpere, iar alături o „curte", care de fapt se reduce la o punte.

Sosirea vasului la Porto Novo a prilejuit localnicilor o mare bucurie.

Vizitînd bîlciurile orașului, cei trei călători și-au putut da repede seama de principala ocupație a locuitorilor lui. Atenția lor a fost atrasă

îndeosebi de produsele meşteşugăreşti, adevărate opere de artă populară : oale frumos vopsite, rogojini împodobite cu figuri geometrice, obiecte de parfumerie şi toaletă, printre care un praf negru *(kol)* care se pune între pleoape pentru a da ochilor „o privire caldă". Piaţa era plină de fructe gustoase : banane, ananas, nuci de cocos etc. Vînzările şi cumpărările, observă cei trei călători, se fac pe bază de troc.

O impresie deosebită au produs asupra lor femeile din Dahomey, prin podoabele pe care le poartă : nările, buza de jos, lobii urechilor sînt străpunse de inele de fier de diferite mărimi.

Indigenii se ocupă cu cultura ignamelor [1], batatelor şi manioculuí, porumbului, meiului, arahidelor, trestiei de zahăr etc.

În interiorul Dahomey-ului cei trei călători au pătruns urcînd în amonte pe cursul rîului Ulme, ale cărui ape curg prin locuri împădurite şi au malurile acoperite cu salcîmi şi palmieri. Pretutindeni, pe unde au fost, au întîlnit populaţii trăind în plină liniştе. Clima caldă, spune George Strat, îngăduie oamenilor să se lipsească de îmbrăcăminte, hrana găsind-o din belşug pe pămînt, în ape sau în păduri şi care e strînsă fără prea multe greutăţi.

În Gabon, cea mai mare parte din suprafaţă este acoperită cu o imensă pădure ecuatorială în care cu greu se poate pătrunde. Cînd au descoperit-o, portughezii au debarcat la gura celui mai

[1] Plante care cresc în ţările calde şi care produc tuberculе enorme, de cîteva kg greutate, fiind consumate ca şi cartofii la noi.

mare fluviu de aici, pe care l-au numit *Rio de Gabao*[1], din cauza numărului mare de colibe ce se aflau pe malurile lui.

În pădurea din Gabon predomină esenţele scumpe de arbori : abanos, mahon, arborele de fier ş.a. Băştinaşii cultivă porumb, batate, manioc, banane, cafea, cacao, plante gumifere etc.

„În aceste regiuni pădurea domină cu misterele ei întreaga suflare, spune George Strat. Ea este atotputernică, tiranică, duşmănoasă. Ştiam prea bine că în timpul călătoriei noastre în Gabon va trebui să luptăm din capul locului împotriva pădurii ecuatoriale, cu luxurianta ei vegetaţie şi piedici de liane".

În Gabon, cei trei călători români înaintează spre capul Lopez, situat la extremitatea peninsulei de la vărsarea fluviului Ogoué în Golful Guineea. Cu luntrile, ei merg 400 km pînă la Fernan-Vaz.

„Pe ambele maluri, pădurea virgină strînge apele rîului. Ea străluceşte pe mari distanţe de copaci îmbrăcaţi cu flori vii şi multicolore ; acesta este vestitul flamboyant (copacul care străluceşte), fromajerul îşi ridică trunchiul, parcă, la infinit, atît de înalt este, iar dafinii şi palmierii sînt de diferite feluri.

Pe toţi îi domină însă uriaşul uriaşilor, boabab-ul. La umbra pădurilor se odihnesc panterele, bivolii, antilopele, iar printre ramurile copacilor aleargă în sus şi în jos maimuţele (maimuţa cu botul albastru, maimuţa neagră, cimpanzeul şi gorila), în ape crocodilul".

[1] Gabao = colibă ; Rio de Gabao = Rîul colibelor.

În satul Adonga, călătorii au fost bine primiți. Locuitorii satului obișnuiesc să se tatueze, forma tatuajului indicîndu-le tribul din care fac parte.

Regiunea Fernan-Vaz, în care au pătruns cei trei călători, este o adevărată patrie a gorilelor, mare pacoste pe capul locuitorilor, căci le devastează culturile în timpul nopții. Gorilele, spune George Strat, trăiesc în familii ; la vederea omului, devin furioase, iar zgomotul pe care îl fac cînd își lovesc pieptul cu pumnii, pentru a se chema între ele, înfioară întreaga pădure, ca și mugetul leului. Indigenii le evită, avînd mare frică de ele.

După o ședere de cîteva zile în ținutul Fernan-Vaz, cei trei călători au încercat să facă o vînătoare de elefanți în pădurile din apropiere. Au avut ocazia astfel să cunoască viața indigenilor, ocupațiile lor, petrecerile, dansurile. Părăsind Fernan-Vaz, verii Strat și Rosetti se îndreaptă din nou spre Cap Lopez, iar de acolo mai departe la Libreville, de unde au luat drumul spre patrie.

11

Sever Pleniceanu — explorator al fluviului Congo

A debarcat (1898) în Congo de pe vasul „Leopoldville", care l-a transportat de la Anvers (Belgia) la Matadi, port situat la vărsarea marelui fluviu Congo în ocean, atins și de marele explorator Stanley în anul 1877.

Călătoria lui Sever Pleniceanu în Africa a avut loc în perioada în care puterile coloniale europene reușiseră într-un timp record să ocupe și să împartă întregul continent.

În anul 1884, Congo (azi Republica Zair) a fost proclamat stat așa-zis independent, fiind pus sub suzeranitatea regelui Leopold al II-lea al Belgiei, pentru ca, după aproape un sfert de veac (în 1907), Leopold să devină suveranul de fapt al acestui stat.

Cu imense bogăţii naturale — minerale şi vegetale — Congo a fost supus unei exploatări sălbatice de către imperialiştii belgieni.

Reîntors în ţară, Sever Pleniceanu a făcut o expunere deosebit de interesantă asupra călătoriei sale, în şedinţa de la 15 martie 1902 de la Societatea Română de Geografie, descriind cadrul geografic, populaţia şi resursele naturale ale acestui ţinut.

El arată că în regiunea estuarului marelui fluviu şi a coastei oceanului terenul este jos şi mlăştinos. De la vest spre est, el se ridică însă sub formă de terase formînd treptele Munţilor de Cristal. Un lanţ muntos închide podişul de la est spre sud.

„Avînd forma unui vast platou cu marginile ridicate, apele coboară de pe înălţimile marginale, se îndreaptă în chip firesc spre bază, unde se unesc într-un singur curs de apă (Congo), ce se aruncă în ocean, după ce şi-a făcut loc printre Munţii de Cristal. Marele fluviu îşi are izvoarele, spune el, în munţii Cingambo din apropierea lacului Tanganyika, pînă la vărsarea în Oceanul Atlantic (4 370 km), purtînd mai multe denumiri: Ciambezi pînă la intrarea în lacul Bangweulu, Luapula pînă la locul de întîlnire cu Lualaba, Kamolondo, pînă la cascadele de la Nyangué, de unde, rostogolindu-şi apele spre nord-nord vest, coboară cascadele Stanley Falls (şapte la număr), trece apoi ecuatorul descriind un mare arc de cerc“ [1].

[1] S. Pleniceanu, *Călătorie în Congo*, Bulet, S.G.R., Bucureşti, 1902.

În această din urmă parte, unde fluviul ajunge la 10—16 km lățime și ia numele de Congo, primește numeroși afluenți : Lindi, Lomami, Aruvimi, Itimbiri.

„Străjuite de maluri cu o bogată vegetație, arată Pleniceanu, nu rareori apele acestuia se despart dînd naștere unor insule, din care cea mai mare este Nsumba. Încheind arcul de cerc după a doua traversare a ecuatorului, apele fluviului sînt foarte învolburate, luîndu-se parcă la luptă cu malurile abrupte, a căror înălțime atinge 200 m ; ieșind din această luptă biruitor, el își răsfiră apele în marele lac Stanley-Pool, în ale cărui insule își găsesc adăpost bivoli sălbatici, elefanți, hipopotami, în ape mișunînd crocodilii. În Stanley-Pool, marele fluviu și-a împrăștiat apele nu mai pentru scurt timp, căci adunîndu-și-le din nou, el le aruncă cu furie în pereții Munților de Cristal, prăvălindu-le apoi în splendide cascade. Malurile îi sînt aproape inaccesibile, alcătuite din piatră stratificată, bătînd în culoare ruginie, dominîndu-i apele de la înălțimea de 200 metri, cu aspectul lor de o măreață sălbăticie. De la cascada Ialela, mai sus de Matadi, redevine navigabil pentru marile vase ce vin din Europa...".

Referindu-se la puterea curentului, Pleniceanu arată că pe fundul oceanului marele fluviu își prelungește „albia" cu 550 km.

Congo se varsă în ocean — spune el — printr-un estuar larg de 12 km și este atît de năvalnic încît puterea curentului său se face simțită pînă la 20 km în largul Atlanticului ; în sezonul ploilor, el aduce oceanului șase milioane metri cubi de apă dulce.

În conferința amintită Sever Pleniceanu arată că în cea mai mare parte Podișul Central este acoperit de o imensă pădure ecuatorială. În Congo de jos, în bazinul Siloango, se află marea pădure seculară Mayumba (Țara lemnelor, în limba indigenilor).

Pe malurile marelui fluviu sînt foarte mult răspîndiți palmierii, mai ales cei oleaginoși ; unul din aceștia, rotangul, este o specie de palmier al cărui lemn este folosit la construcția de mobilier. Pădurile sînt bogate de asemenea în esențe prețioase : abanos, lemn roșu, lemn de fier etc.

Regiunea prin care curge Congo excelează însă și în culturi de arbori de cauciuc, palmieri și elois (specie de palmier din care indigenii își prepară hrană, îmbrăcăminte, vin și material de construcții), cocotieri, arahide, de arbori de cacao, de tutun, de trestie de zahăr, de orez, manioc etc. Vegetația abundentă favorizează și o faună bogată. În pădurile virgine trăiesc maimuțe, cimpanzei, veveriță zburătoare, pisici sălbatice, leoparzi și gorile. E foarte variată lumea păsărilor și a insectelor.

În legătură cu clima, el arată că sînt două anotimpuri : unul al ploilor, mai răcoros, și altul al secetei sau călduros. În anotimpul ploios „cerul e senin, soarele foarte puternic, căldura înăbușitoare. Deodată încep să apară și să se răspîndească norii aduși de furtuni violente, tunetele și trăsnetele te înspăimîntă, ploaia cade torențial timp de mai multe ore în șir ; fenomenul se repetă la aceeași oră în fiecare zi. După încetarea ploii, cerul se înseninează repede, orizontul se lărgește foarte mult și răcoarea binefăcătoare revine".

Pleniceanu a cunoscut populația băștinașă din bazinul Congo, care aparține tribului bantu, coborît din regiunea Ubanghi Șari, și de aici deplasată de migrația negrilor niam-niam, mbuttu și de alte triburi, mișcare care ar fi avut loc în secolele al VII-lea și al VIII-lea, fiind și ea determinată la rîndul ei de pătrunderea în Africa a popoarelor islamice.

„În timpuri foarte vechi, spune el, singurii locuitori ai acestei regiuni din Africa erau pigmeii. Pătrunderea masivă a arabilor în Africa a determinat mișcări de populație, care au fost împinse din nord spre sud, amestecîndu-se în acest timp unele cu altele.

Negrii bantu, de pildă, amestecîndu-se cu autohtonii, au format două triburi, care s-au deplasat prin marea pădure ecuatorială : cel mai slab, ajungînd de-a lungul coastei Oceanului Atlantic, iar cel mai numeros, neoprit de nici un obstacol natural, s-a întins în toată Africa meridională, ocolind bazinul Congo-ului... Încetul cu încetul însă, curentul bantu de la est a ocupat tot ținutul din vecinătatea fluviului și al afluenților săi".

Tipul de negri bantu se deosebește de celelalte printr-o armonioasă dezvoltare a formelor. De aceea negrii bantu au și fost asemuiți de către europeni cu statuile atleților antici bronzați.

O populație născută din amestecul niam-niam și al semiților veniți de dincolo de Nil se afla la izvoarele rîului Uele ; arabii i-au numit *gurru guru*.

În primul an de ședere în regiunea actualei provincii Kinshasa, Pleniceanu a avut posibilitatea să cunoască obiceiurile băștinașilor, admirînd

multe din moravurile acestora. Astfel, interesele generale ale tribului „erau discutate totdeauna de o adunare, cuvîntul femeilor fiind adeseori hotărîtor".

În timpul acestor adunări, ca și a celor de judecată denumite *palabra,* care aveau loc numai dimineața, se instaura deplina neutralitate, actele de ostilitate fiind considerate nedemne și pedepsite aver.

Cîteodată, spune Pleniceanu, palabra de judecată se încheia prin așa-numitul „schimb al sîngelui". Cei care ajungeau la o anume învoială își făceau o crestătură în braț și după ce rana sîngera, vrăjitorul o acoperea cu un praf „misterios", iar cei doi începeau să-și frece brațele crestate, pînă ce sîngele lor „se amesteca".

„Schimbul sîngelui" era des practicat, în acest fel stabilindu-se o încredere reciprocă de mare importanță în relațiile dintre localnici, dar mai ales între un străin și băștinași.

În timpul cînd se afla în „districtul cataractelor", Pleniceanu a avut ocazia să cunoască și obiceiurile practicate la inaugurarea unui tîrg. Locul și ziua deschiderii tîrgului sînt hotărîte de șefii triburilor participante. „În ziua sorocită, arată Pleniceanu, triburile se adună în frunte cu șefii lor ; mîncărurile, fructele, sînt pur și simplu risipite fără rost. Tot ce cer sclavii ursiți jertfei, li se dă, după care sînt îngropați de vii pînă la gît... În jurul lor ospățul urmează mai departe. Aceste obiceiuri tind acum să dispară..."

„Pe-aici, spune Pleniceanu, femeia muncește pămîntul, iar bărbatul se ocupă mai mult cu lucratul îmbrăcămintei. Tot el face și malafu (un

fel de băutură — *n.a.*), care-i cere multă dibăcie. În seama femeii cade și căratul mărfurilor la tîrg. Bărbatul duce doar malafu. Înainte însă de a se duce la tîrg, femeile trec pe la șef pentru a-i lăsa ploconul cuvenit... Femeile nu prea iau parte la chefurile bărbaților".

Pleniceanu îi descrie pe cei mai mici oameni din lume, pigmeii. „De felul lor neîncrezători în vecini și în oamenii albi, pigmeii ies prea rar în calea caravanelor. Dacă în cele din urmă reușești să-i întîlnești, și aceasta cu mare greutate, pentru că așezările lor nestabile sînt ascunse în păduri de nepătruns, trebuie să le cîștigi prietenia oferindu-le cîțiva bulgări de sare, ceea ce le pricinuiește o mare bucurie. Înălțimea lor nu trece de 1,25 m. Cu toate acestea, musculatura le este foarte puternică. Au craniul dezvoltat, arcada ochilor și pometii obrajilor proeminente, nasul turtit. Au gura mare și buzele groase. Părul rar și creț. Culoarea pielii este mai mult măslinie, decît neagră. Tot veșmîntul lor se reduce la un fel de fustă scoțiană, confecționată din ierburi împletite sau din scoarță de arbore muiată și bine bătută".

Timp de două luni, Sever Pleniceanu a străbătut meleagurile districtului Kwango oriental, pentru a explora teritorii noi. În februarie 1899, revine la Matadi.

El prezintă în puține cuvinte drumul parcurs în ultimele săptămîni prin Kwango oriental.

„Drumul de la Tumna la Tumba-Mang, spune el, l-am făcut în opt etape. Numai dealuri și văi; clima e ceva mai răcoroasă decît în districtul cataractelor.

Aici, la doi pași de ecuator, există locuri, ca de pildă creste înalte de vreo 1 000 m, unde seara și dimineața tremuri de frig, iar mîncarea se sleiește în farfurie. Unii pretind că ar fi căzut chiar și brumă, ceea ce nu mă miră deloc. Și nu departe de aceste locuri, unde se zice că ar fi căzut brumă, sînt altele de o căldură că te frig și stîncile.

Așa este aici la Matadi, orașul de piatră. Aici, la Matadi, este cea mai nesănătoasă parte din Congo... Căldura este de nesuportat. Pietrele o dau înapoi spațiului și parcă vrea să înăbușe pe neafricani".

Pleniceanu a avut ocazia să afle de existența în apele rîului Uele a unui animal foarte puțin cunoscut :

„În rîul Uele trăiește, spune el, *kilina* sau, cum îi mai spun indigenii, *mangbeta*, un molusc de forma unui scorpion cu opt picioare. În extremitatea capului are două trompe, cu ajutorul cărora se hrănește, iar pe gît un fel de coamă țepoasă și neagră. Trompele și capul sînt negre, iar restul roșu. Trăiește printre stîncile apelor și nu iese la suprafață decît pentru a-și căuta hrana. Atacă pirogile mici ale pescarilor și, după ce le răstoarnă, intră în apă cu omul pe care l-a putut înhăța.

După trei zile, cadavrul iese la suprafață, nu departe de locul unde omul a fost prins, fără a avea înfățișarea înecaților. La nări se văd însă două cicatrice provenite din înțepăturile făcute cu trompele, pentru a suge creierul victimei". Acest monstru a fost văzut și de Pleniceanu, între

Dongu și Nyagara. Este un animal destul de mare, ce seamănă a fi mai degrabă un șarpe, spune el.

Prin relatările sale multiple și deosebit de interesante asupra Congo-ului, Sever Pleniceanu apare ca unul dintre cei mai importanți exploratori ai Africii centrale de la sfîrșitul veacului al XIX-lea, deschizînd împreună cu marii călători și exploratori D. Livingstone, Georg Schweinfurth și Henry Stanley o nouă etapă în istoria descoperirii și cunoașterii bazinului marelui fluviu african.

12

Ion L. Catina în Africa australă

Este primul român care călătorește în Africa australă la începutul secolului XX. La 25 ianuarie 1900 părăsește Constanța. Trecînd prin Bosfor, Marea Marmara, Marea Egee și traversînd Marea Mediterană a ajuns la Canalul Suez. La Port Said s-a îmbarcat pe vaporul „Oxus", care naviga spre Madagascar.

A făcut o scurtă escală la Aden și la Djibutti, a trecut prin fața Capului Guardafui și a intrat în Oceanul Indian. A poposit în portul Diego Suarez din nordul insulei Madagascar, unde s-a îmbarcat pe vasul „Gironde", care aparținea aceleiași companii franceze (Mesageriile Maritime Franceze) ca și „Oxus".

După o altă escală în portul Mozambic, Catina se îndreaptă spre Beira, port așezat la gura fluviului Pungue, unde debarcă. Va rămîne șase

luni în Africa. Acum el are ocazia să cutreiere îndeosebi Mozambicul, precum și Natalul, Colonia Capului și Transvaalul.

Situat pe coasta de est a Africii, la Oceanul Indian, Mozambicul este și astăzi o colonie portugheză, avînd suprafața de 783 000 km² și o populație de 7 milioane locuitori, majoritatea formînd-o negrii bantu. După debarcare, Catina a lucrat în această colonie pe fazenda (ferma) unui mare proprietar, situată pe malurile fluviului Buzi.

Călătoria pe acest fluviu i-a dat ocazia lui Catina să cunoască satele de negri din Mozambic. În legătură cu aceasta el scrie :

„Iată-ne într-un sat mare. Femei, fete și copii mulți ; toți ocupați cu gospodăria lor primitivă. Bărbații păreau a lipsi. Unele băteau în piuă orezul ca să-l curețe de coajă, altele uscau orezul la soare, după ce-l muiaseră în apă. Aceasta se face pentru a fi mai cu înlesnire dezghiocat sub loviturile drugului. Mișcarea lui ritmică era însoțită de acel sunet pe care îl dă răsuflarea forțată, îndoindu-se și îndreptîndu-și corpul necontenit. Cînd drugul cădea în piuă se auzea și acel caracteristic „mbî", des, scurt și greoi. Altele cîntau mîngîindu-și pruncii".

Din acest sat Catina a pornit mai departe în amontele rîului ; luntrea aluneca în zig-zag, de la un mal la altul. De-o parte și de alta se întindeau plantații de trestie de zahăr și de bananieri. Înainte de a înnopta, Catina a ajuns la debarcaderul fazendei Companiei Buzi.

Cu prilejul popasului făcut la această fazendă, Catina a avut ocazia să vadă, în timpul nopții, lucind și scînteind zeci de mii de licurici fosfo-

rescenți ; erau frumoșii licurici mari de Africa care transformă nopțile într-o adevărată feerie.

Călătoria pe rîul Buzi a fost prima efectuată de Catina în interiorul continentului. La întoarcere, a avut ocazia să cunoască capriciile Oceanului Indian, spectacolul măreț și înfricoșător al fluxului în gurile fluviului.

„Pe la cinci, spre seară, povestește Catina, venise fluxul. Nu-l văzusem niciodată la îmbucătura unui fluviu. Uimit, observai că marea se agită, un val de apă enorm era gonit de un altul și mai mare. Și tot așa mai departe, parcă mînate de niște furii năvăleau pe Buzi, întorcînd înapoi apele acestuia și izbindu-le de maluri. Oceanul venea, cu o înălțime de patru-cinci metri, uriaș, distrugător, neputîndu-i sta nimic împotrivă".

Cu o parte din banii aduși din țară, Catina a cumpărat, în scopul amenajării unei plantații în regiunea Manga, un teren acoperit de păduri, situat în apropiere de linia ferată Beira-Rhodesia. Pămîntul, negru ca păcura, după cum spune el, era străbătut de un rîuleț. Ierburi de savană acopereau luminișurile dese și întinse.

Șederea în Manga l-a pus pe Catina în situația de a cunoaște unele lucruri noi pentru el, printre care cel mai curios a fost „cîntecul bumbacului", acel șuierat lung, subțire și monoton ce străbate aerul în faptul dimineții din lanurile de bumbac în floare.

A rămas uimit de unele specii de arbori ale căror trunchiuri și ramuri erau atît de răsucite și întortocheate, învîrtite, aplecate, încovoiate, în toate felurile, cum prin mintea cuiva nu poate trece așa ceva.

„Am stat mut de uimire, spune Catina, în fața intea lor, aducîndu-mi aminte de Strîmbă Lemne, legendarul personaj din povești, ce pare că trecuse pe-acolo să-și bată joc de pădure".

„Cultura nu mi-a reușit, spune el, nu puteam distruge pădurea. Animalele sălbatice prăpădeau totul. Lipsa de brațe în timpul ploilor, cînd negrii se duc acasă pentru a-și îngriji de cîmpurile lor, te lasă încremenit pe loc. Vite domestice nu se puteau ține. Musca tze-tze, leii, tigrii, panterele le ucid. Maimuțele vin în turme mari și prădă cîmpul de porumb, smulgînd știuleții. Am abandonat acel *prazo* cu casa ce-mi făcusem...".

Catina descrie triburile de negri cafri, întîlniți între Capul Guardafui și Capul Bunei Speranțe : suafeli, macue, mașangani, zuluși — pe care îi prezintă voinici, înalți și ageri. Corpul lor este drept, spune el, pieptul ieșit înainte, mijlocul formează o curbă armonioasă. Culoarea neagră variază de la negru ca tăciunele pînă la culoarea ciocolatei.

Îmbrăcămintea negrilor din Mozambic este confecționată din piei de capră sau animale sălbatice ; ca podoabe ei poartă brățări de aramă, bronz și argint, la brațe și glezene, cu franjuri de mărgele și talismane. Negrii acordă o mare atenție îngrijirii capului și danturii.

Cafrii sînt modești și foarte ospitalieri.

Locuințele cafrilor au forma unei mari ciuperci ţuguiate, fiind făcute dintr-un rînd de pari groși și înalți, așezați în cerc. Din nuiele se face acoperișul, ca o căciulă. Pe acoperiș se așază iarbă uscată. Locuințele au două încăperi : la mijloc locuiește familia, iar în *branda*, care este situată

în jurul acesteia, se primesc musafiri și se țin viețele, păsările și recolta.

Negrii se ocupă cu vînătoarea, pescuitul și agricultura. Ca arme de vînătoare ei au arcul și săgețile, o lance scurtă, topor și cuțit.

Păsările — rațele și gîștele sălbatice, găina și cocoșul sălbatic, porumbelul — sînt vînate cu ajutorul arcului. Mult căutată este și broasca de apă și de uscat.

Pentru pescuit folosesc undițe, năvodul și săgeata cu care vînează din iugalavă (barcă) pești mari.

Cafrii cultivă orezul, porumbul și sorgo. În agricultură folosesc unelte primitive. Plugul nu le este cunoscut.

Pămîntul este proprietate colectivă ; el aparține tribului, fiecare din membrii acestuia avînd însă și dreptul să-și ia un lot „mare cît îi îngăduie puterile să muncească".

A doua etapă a călătoriei sale în Africa australă a constituit-o cea din Rhodesia și Transvaal. El prezintă istoricul ocupării de către englezi a țării Matabe, cum se numea Rhodesia înainte de ocupația engleză.

Populația, aparținînd triburilor de negri matabale, a opus o dîrză rezistență colonialiștilor olandezi și apoi celor englezi.

Trecînd prin Natal, situat în sud-vestul Africii australe, Catina descrie locurile respective, arătînd că în această regiune este un climat mai plăcut decît cel din Mozambic și Transvaal. Locuitorii se ocupă cu agricultura și cu creșterea struților. Orașul Pietermaritzburg este numit de Catina „grădina Natalului".

„Populația, în majoritate, spune el, este constituită din zuluși ; cu toate frumusețile și bogățiile naturale, viața este însă aici sărăcăcioasă, ca în toate părțile unde englezul pune stăpînire".

Interesantă este și călătoria pe care Catina a făcut-o în regiunea fluviului Zambezi și în nordul Mozambicului, al cărui centru administrativ este Quelimane.

„Aici, în trecut, arată el, era cea mai mare piață a cafrilor, care coborau cu produsele lor pînă la marile lacuri Nyassa și Tanganyika. O activitate deosebit de vie domnea aici : orientul asiatic își trimitea pagaiele sale în număr de zeci de mii pe an. O populație numeroasă locuia pe malul Zambeziului pînă la muntele Klundjiar ; ea aduna praf de aur de pe Unira, de la Tete, pene de struț de la Zambo, piei de rinocer, de zebre, de hipopotam, cauciuc, arahide. Negustorii indieni aduceau produse asiatice, iar navigatorii portughezi mărfurile europene".

„Astfel, se explică, spune Catina, cum în vechime se aflau aici palate, cum orașul a fost croit cu străzi regulate, grădini superbe și plantații uriașe".

Quelimane a decăzut după ce colonialismul portughez a cotropit și această parte a țării.

Călătorind în amontele fluviului Zambezi, Catina descrie peisajele văzute. O vegetație bogată și plină de culori izbitoare acoperă ambele maluri ale fluviului. „Soarele mi s-a părut viu de tot aici, răsfrîngerile razelor sale peste capetele pădurilor erau de o frumusețe neasemuită". „Zambezi, ca și celelalte fluvii africane, este populat de crocodili și hipopotami în număr mare. Hipo-

potamii ieşeau noaptea din apă şi păşteau totul, pînă şi fasolea verde pe care nu o mănîncă nici un animal".

Interesante sînt şi informaţiile pe care le dă Catina despre locuitorii din regiunea fluviului Zambezi, în special despre cei din centrele populate Sena şi Tete.

„Din vremuri străvechi, scrie Catina, negrii adună aurul din nisipul rîului, îl pun în pene de gîscă şi îl vînd indienilor în schimbul obiectelor de care au nevoie".

Plecînd din oraşul Quelimane, Catina a revenit la Beira, de unde, părăsind Mozambicul, s-a îndreptat spre Egipt. Ultima escală pe coasta Mozambicului a făcut-o la Porto Amelia, unde este impresionat de marea sărăcie a populaţiei, asemenea celei din Zanzibar şi Madagascar.

Catina şi-a continuat drumul spre oraşul Mombassa, pe care el îl numeşte „poarta Ugandei". Ajungînd apoi la Suez, unde a şi debarcat, Catina a plecat la Cairo, rămînînd acolo mai mulţi ani. În Egipt, Catina şi-a făcut noi notiţe de călătorie deosebit de interesante pe care le-a trecut sub forma unui capitol în lucrarea sa *Ţara Faraonilor,* rămasă însă nepublicată.

Întors în patrie, Ion L. Catina şi-a publicat în ziarele anilor 1907—1908 impresiile sale de călătorie. Ultima sa lucrare rămasă tot în manuscris este un dicţionar cafro-român, care cuprinde vreo 1 000 de cuvinte.

13

Gregoriu Ştefănescu — remarcabil om de ştiinţă, călător şi explorator

Călător, explorator, geolog, filozof materialist, unul dintre primii naturalişti care au susţinut şi au răspîndit darwinismul la noi, Gregoriu Ştefănescu a fost un strălucit reprezentant al ştiinţei româneşti. Născut în 1838 în comuna Stoineşti (jud. Argeş), el şi-a făcut studiile la liceul Sf. Sava din Bucureşti şi la Facultatea de ştiinţe de la Sorbona. În Franţa a urmat cursurile ţinute de savanţii Claude Bernard şi Geofroy de Saint-Hilaire, însuşindu-şi multiple şi temeinice cunoştinţe. Întors în ţară în 1863, e numit profesor la liceul Sf. Sava, iar în anul următor profesor la Facultatea de ştiinţe din Bucureşti, unde timp de 45 de ani predă geologia, mineralogia şi paleontologia, pregătind numeroase cadre de naturalişti.

Gregoriu Ştefănescu a fost un mare iubitor de cercetări geologice şi de călătorii, întreprinse atît în

țară cît și în străinătate. El tipărește prima hartă geologică a României la scară mare, cu gîndul de a prezenta astfel structura geologică a pămîntului românesc.

Pregătirea sa multilaterală s-a concretizat în numeroase rapoarte, note și memorii științifice. Datorită studierii și cunoașterii amănunțite a țării noastre din punct de vedere geologic și a pregătirii sale științifice în general, Gregoriu Ștefănescu a fost trimis ca reprezentant al țării la majoritatea conferințelor și congreselor internaționale de geologie : Paris (1878), Bologna (1881), Berlin (1885), Washington (1891), Mexico-City (1896), Petersburg (1898) ș.a. La aceste manifestări s-a remarcat în mod deosebit prin comunicări care au suscitat un viu interes în rîndurile celor mai de seamă oameni de știință ai vremii. Gregoriu Ștefănescu a devenit astfel un cunoscut și prețuit geolog al țării, bucurîndu-se de o mare considerație și popularitate atît în rîndul oamenilor de știință din România, cît și în al celor din străinătate.

A fost membru al Academiei Române și a numeroase societăți științifice străine.

El s-a îngrijit în permanență de nevoile pregătirii științifice a studenților, colecționînd în timpul numeroaselor lui călătorii un bogat material didactic, mai ales tipuri de roci și de fosile, cu care a fost îmbogățit Muzeul de istorie naturală din București, înființat de el în 1866.

Iată cîteva dintre cele mai importante și mai fructuoase călătorii pe care Gregoriu Ștefănescu le-a întreprins ca om de știință și ca delegat al țării noastre. În 1891, el ia parte la Congresul interna-

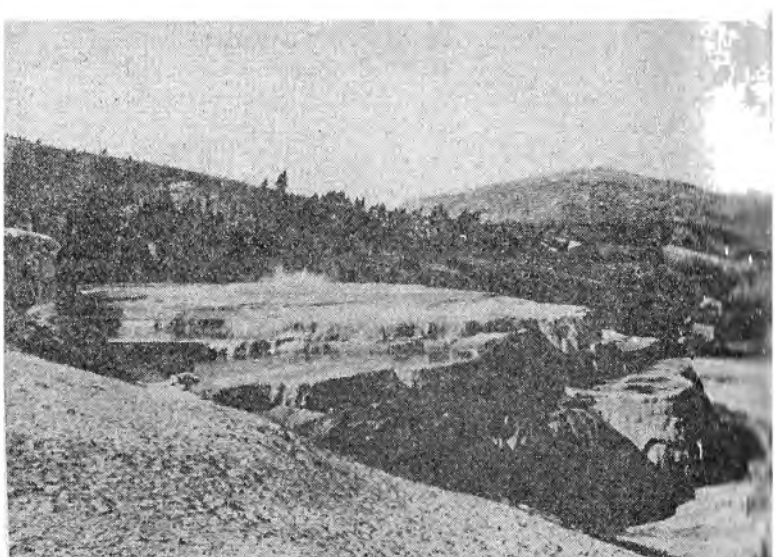

Minerva Terrace, unul din fenomenele geologice cele mai interesante

țional de geologie de la Washington. Timp de 25 de zile, cît a durat congresul, Gregoriu Ștefănescu a cunoscut o bună parte dintre cele mai interesante și mai frumoase regiuni ale continentului nord-american. Cu această ocazie el a străbătut peste 10 000 km, traversînd Statele Unite de la Atlantic pînă la Pacific și reușind totodată să facă ascensiuni pe cele mai înalte vîrfuri ale Munților Stîncoși.

Înzestrat cu un remarcabil talent literar, el a înfățișat cu o deosebită plasticitate și culoare locurile vizitate, oferind neîntrecute descrieri geografice. Astfel sînt descrierile realizate cu ocazia vizitării regiunii Marilor Lacuri, a vîrfului Pike's Peak, cu Garden of the gods (Grădina zeilor) din Colorado, a marii cascade Niagara, a Marelui Canion sau a cheiurilor rîului Colorado, precum și a Parcului Național Yellowstone, unic în felul său printre frumusețile continentului nord-american.

Plecînd din Washington spre Chicago, Gregoriu Ștefănescu a străbătut primele coline ale Munților Alegani de la est la vest, a făcut observații asupra constituției geologice a acestor munți, care cuprind o întreagă gamă de roci, de la grupa arhaică pînă la cea terțiară și cuaternară. El a pătruns adînc în pădurile nesfîrșite ale Pennsylvaniei și Virginiei, după care a cutreierat regiunea morenelor lăsate de ghețarii din nord. Călătoria a continuat apoi prin cîmpiile statelor Illinois și Wisconsin. Gregoriu Ștefănescu pătrunde în valea fluviului Mississippi, călătorește de-a lungul văii pînă la Red Wing, unde are ocazia să vadă depozitele paleozoice reprezentate prin „calcarele magneziene" și prin „gresia neogreziană și cloritoasă în pachete" cu numeroase urme de fosile.

Trece rîul Missouri, intră în regiunea numită Bed Sands (pămînturile sterpe), cu „superbe trunchiuri de arbori cu numeroase rădăcini șerpuitoare silificate ; ai fi zis că te afli într-o pădure actuală cu arbori gigantici, dintre care unii nu puteau fi cuprinși de doi oameni ce s-ar fi ținut cu brațele destinse, tăiată de puțin timp... Era un spectacol

grandios... văzîndu-te în mijlocul unei păduri de mii de ori seculară..." [1].

Continuîndu-şi drumul spre vest, Gregoriu Ştefănescu traversează rîul Missouri, intră în statul Montana, trece de mai multe ori rîul Yellowstone, în „mijlocul unei pustietăţi complete, produse de fenomenele geologice, de eroziuni şi de inundaţii cauzate de apă asupra depozitelor argiloase, marnoase şi nisipoase ale sistemului cretacic", ajunge apoi la Yellowstone National Park, pe un podiş situat la 2 470 m altitudine, acoperit de păşuni abundente şi de păduri nesfîrşite. El este înconjurat de munţi a căror formaţie geologică este foarte variată. „Nu numai în vechime, dar şi astăzi — spune Gr. Ştefănescu — interiorul acestui podiş este centrul unei activităţi vulcanice fără seamăn. La fiecare pas întîlneşti un izvor de apă fierbinte, la fiecare întorsătură te afli în faţa unui vulcan de noroi cald, a unei fumarole şi solfatare şi a zeci de gheizeri sau ţîşnituri de apă fierbinte. Nu sînt mai puţin de 3 500 de gheizeri, izvoare fierbinţi, vulcani noroioşi calzi şi chiar solfatari... Impresia ce o produce asupra vizitatorilor această regiune este de nedescris, zgomotul asurzitor al gheizerilor, amestecat cu şuieratul ascuţit al fumarolelor şi cu mirosul de sulf al solfatarelor, adăugat la căldura răspîndită de toate aceste emanaţiuni şi la teama de a te scufunda la fiecare pas greşit, te fac să crezi că te afli în infern".

[1] Gr. Ştefănescu, *Fenomenele geologice din Parcul Yellowstone*, conferinţă, Bul. Soc. Geografice Române, 1898, tom. II.

Old Faithful Geyser (Bătrînul credincios geizer)

La Maniton vizitează peșterile cu vestitele sta lactite și stalagmite, face excursii pe muntele Pi ke's Peak, înalt de 4 312 m.

Cu ocazia ascensiunii pe acest munte, Gregoriu Ștefănescu face observații geologice, meteorolo gice și botanice. „Vegetația pe acești munți, ob servă el, urcă pînă la 3 300—3 500 m, flora arbo rescentă fiind însă săracă".

Gregoriu Ștefănescu vizitează cheile și cascada rîului Yellowstone, pe care o descrie într-un lim baj viu și pitoresc. Apele rîului, arată el, deși mai puțin voluminoase decît ale Niagarei, căzînd de la o înălțime de 94 m produc un efect feeric : „Nu mai este apă, ci spumă, care, căzînd, sare în sus în coloane de o pulbere lichidă albă ca țîșnitura unui adevărat gheizer".

„Apele au ros rocile și au dat naștere unor chei cu pereți înalți de peste 300 m, în fundul cărora șerpuiesc undele spumegînde ale lui Yellowstone River. Eroziunea provocată de apele de ploaie a dat cele mai bizare forme acestor roci : în fund se văd apele cascadei celei mari, Great Falls, iar jos, șerpuirile capricioase ale rîului Yellowstone ; în dreapta și în stînga, de-a lungul pereților, cît poți cuprinde cu ochii în sus și în jos, apar cele mai variate forme de stînci : prisme, piramide, turnuri, castele în ruină, toate produse de eroziuni și în culorile cele mai felurite : roșii, galbene, negricioase, vinete și chiar albe ca creta..."

Întorcîndu-se din excursia în Munții Stîncoși, Gregoriu Ștefănescu revine la Chicago, de unde pleacă și vizitează Niagara, căreia îi rezervă de asemenea o frumoasă și interesantă descriere.

Marea cascadă de pe Yellowstone River

În vara anului 1898 a luat parte la al VII-lea Congres geologic internațional, ținut la Petersburg. El participă cu această ocazie la numeroase ieșiri pe teren întreprinse în împrejurimile Petersburgului și la călătoriile în Munții Urali și în Siberia, în Munții Caucaz, la Baku și în Crimeea.

Congresul geologic de la Petersburg a ținut trei luni. Înainte de plecarea în Urali și Siberia, Gregoriu Ștefănescu a vizitat Muzeul de zoologie și a întreprins, împreună cu geologul Nikitin, mai multe ieșiri în teren în jurul Moscovei, observînd cu o deosebită atenție depozitele morenice tîrîte de ghețarii din nordul Rusiei. La excursia din Urali au participat 150 de geologi, care au reprezentat 22 de țări.

Amintind de Munții Urali, Gregoriu Ștefănescu îi descrie cu multe amănunte ; el arată că aceștia, cu vîrfuri ce ating 1 200—1 300 m înălțime, sînt „dirijați" de la NNE spre SSV și brăzdați de văi și rîuri longitudinale, ceea ce îi face să fie împărțiți în mai multe lanțuri paralele.

Plecînd din stația Urjunski, situată la limita dintre Europa și Asia, intră în Siberia, coborînd repede cu trenul clina de răsărit a Uralului, tăiată transversal de numeroase cursuri de apă care sfîrșesc repede în cîmpiile aralo-siberiene, acoperite de sute de lacuri. Pe partea orientală a Munților Urali, a vizitat exploatări aurifere și orașe, printre care Celeabinskul, situat într-o bogată regiune auriferă a Siberiei.

A vizitat timp de două zile orașul Ekaterinburg (azi Sverdlovsk), de unde s-a îndreptat spre Nijni Taghil, unde a putut face interesante observații asupra structurii geologice a regiunii.

Călătorește apoi timp de 5 zile pe rîul Kama, coborînd pînă la vărsarea acestuia în Volga.

În acest punct, din unirea celor două rîuri se formează o adevărată mare, care în lunile mai și iunie, cînd apele vin mari iar nivelul lor crește cu 12—13 m, se revarsă formînd o întindere de apă nesfîrșită, ale cărei margini nu se mai puteau vedea nici de pe puntea vaporului. De aici călătoria continuă pe Volga pînă la Kazan, apoi mai departe pe Volga în sus spre Nijni-Novgorod (azi Gorki), punctul terminus.

În toamna anului 1906, Gregoriu Ștefănescu participă la al X-lea Congres internațional de geologie, care s-a ținut în Mexic.

Plecarea s-a făcut cu vaporul din portul Hamburg, cu escale în portul Dover (Anglia), unde a avut ocazia să observe structura geologică a straielor cretacicului superior, în portul Le Havre din Franța, în portul spaniol Santander. Vaporul trece prin fața țărmului de nord al Spaniei, format din partea septentrională a Pirineilor, străbătuți de cele mai vizibile ieșiri de granite, intrînd în portul Coruna, pe țărmurile nord-vestice ale Peninsulei Iberice. Aici Gregoriu Ștefănescu studiază structura geologică a terenului pe care este clădit orașul.

Părăsind Coruna, după 5 zile de mers fără să se mai vadă altceva decît „cerul și apa", vasul pe care naviga Gregoriu Ștefănescu atinge marginea de sud-vest a curentului Golfstream. Traversînd Golfstreamul, vaporul se apropie de țărmurile Floridei, ajunge în Cuba, unde călătorii vizitează portul și orașul vechi al Havanei, „cu case înalte, cu

străzi drepte, dar strîmte și cu frumoase piețe-parcuri".

La începutul lunii septembrie, Gregoriu Ștefănescu debarcă în portul Veracruz, de unde pleacă cu trenul spre capitala țării, Mexico. Gregoriu Ștefănescu a vizitat muzeele de istorie naturală și de antichități ale orașului, în care se găsesc numeroase sculpturi aparținînd vechilor indieni, toate lucrate în piatră și care se aseamănă cu cele ale vechilor egipteni. În fața acestor relicve, Gregoriu Ștefănescu își pune întrebarea : „Oare nu s-au imitat unii pe alții ? Egiptenii pe vechii indieni sau aceștia pe vechii egipteni ?... În acest caz — continuă el — este natural să fi existat încă de mult niște comunicări oarecare între Africa și America".

Cu ocazia acestui congres, Gregoriu Ștefănescu a participat la toate excursiile întreprinse în Mexic. A vizitat orașul Cuernavaca, capitala statului Morelo, a urcat pe muntele Acusco (3 300 m), acoperit de lave vulcanice și a cărui bază este formată din depozite cretacice. Vizitează piramidele de la San Juan Tectihuacan, care ating aproape 40 m înălțime și care au fost construite de vechile populații precolumbiene ale Mexicului.

După închiderea congresului, timp de 20 de zile, a călătorit în scopul de „a observa și a lua cunoștință de structura geologică a diferitelor regiuni ale statelor din nordul Mexicului și a numeroaselor mine din această regiune". Străbate orașe, vizitează munții vulcanici din regiunea Salamanca, orașul Guanajato — unul dintre cele mai vechi orașe ale Mexicului, munții din împrejurimile orașului Barmejille, minele de argint din regiune, marea uzină

de la Mapimi, ajungînd la El Paso, punctul de frontieră dintre Mexic și Statele Unite.

După vizitarea a numeroase alte regiuni, importante din punct de vedere geologic și geografic, pe care Gregoriu Ștefănescu le-a descris cu multe amănunte și cu multă competență (ramura orientală a munților Sierra Madre, masivul Sierra de Mazopil, Tampico etc.), călătoria a luat sfîrșit la începutul lunii octombrie 1906, congresiștii întorcîndu-se la Mexico.

Contactul cu natura, cercetarea amănunțită a fenomenelor geologice și interpretarea lor justă fac din Gr. Ștefănescu un aprig susținător al concepției transformiste despre natură, în opoziție cu teorii idealiste ca fixismul [1] și catastrofismul [2]. El susține că fenomenele geologice se produc sub acțiunea unor cauze naturale, că scoarța Pămîntului se modifică mereu sub acțiunea unor factori naturali interni și externi: acțiunea vulcanilor, eroziunea apelor subterane și de la suprafață, cutremurele de pămînt etc. El dă explicațiile științifice asupra unei mari inundații care a avut loc în trecutul Pămîntului și care în legendele biblice a luat numele de „potop", arătînd că fenomene asemănătoare s-au petrecut de mai multe ori în istoria Pămîntului și că la baza lor stau cauze naturale.

[1] Concepție care neagă procesul evoluției lumii vii, considerînd că speciile de plante și animale sînt invariabile în decursul timpului.

[2] Teorie după care în istoria Pămîntului s-ar fi repetat în mod periodic o serie de catastrofe care ar fi schimbat relieful planetei și ar fi distrus toate viețuitoarele; după fiecare catastrofă ar fi reapărut o nouă lume organică, ca urmare a unor „acte de creație".

Prin concepția sa materialistă asupra fenomenelor geologice, Gr. Ștefănescu combate concepțiile idealiste, care „au fost una din cauzele principale care a ținut în loc toate științele... și mai cu seamă geologia, care se atingea prea direct de apariția omului". „Științele naturale, continuă el, răstoarnă acele superstiții despre existența unor ființe imaginare născute din ignoranța legilor nestrămutate de care se conduce natura".

Și în domeniul paleontologiei Gregoriu Ștefănescu s-a dovedit a fi un adevărat materialist. El a descoperit și restaurat scheletul lui *Dinotherium gigantissimum*, dezgropat în nisipurile de la Mînzați — jud. Vaslui, singurul exemplar mai complet cunoscut pînă astăzi în toată lumea, podoabă de preț a colecțiilor Muzeului de Istorie Naturală Gr. Antipa.

Tot lui i se datorează descoperirea rămășițelor de cămilă-fosilă din România, formă de trecere între cămila primitivă (americană) și cămila actuală din Africa, reprezentînd primele mărturii despre existența acesteia în trecut în țara noastră.

Prin descoperirile sale în domeniul paleontologiei, Gregoriu Ștefănescu demonstrează continuitatea vieții pe pămînt, legătura viețuitoarelor din trecut cu cele de astăzi. Combătînd fixismul, el afirmă că fiecare descoperire paleontologică înseamnă găsirea unei verigi din lanțul viețuitoarelor.

Din studiul fosilelor, el trage concluzia că „nu toate animalele și plantele au apărut deodată, ci numai succesiv și unele derivînd din altele". Gregoriu Ștefănescu se ridică împotriva prejudecăților religioase, care rup omul de regnul animal: „...să fim siguri că, dacă vom putea ajunge ca,

dezbrăcați de prejudicii... să spunem adevărul în toată franchețea, iar nu să-l cocoloșim, să-l îmbrobodim în vălul prejudiciilor fie religioase, fie sociale sau personale, atunci progresul va fi asigurat" [1].

Dornic de a împărtăși ideile progresiste, materialiste din geologie și paleontologie unui număr cît mai mare de oameni, Gregoriu Ștefănescu popularizează darwinismul în conferințele publice, în cursurile universitare și în cursul de istorie naturală, pe care-l ținea pentru un public mai larg.

Animator al activității științifice de popularizare, răspînditor al ideilor darwiniste în România, fondator, alături de Grigore Cobălcescu, al cercetărilor geologice și paleontologice din țara noastră, talentat scriitor, al cărui stil își trăgea seva din simplitatea și pitorescul limbii poporului, Gregoriu Ștefănescu se impune ca o remarcabilă figură a istoriei culturii patriei noastre din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea.

1 Gr. Ștefănescu, *Locul omului în natură*, Revista Științifică, pag. 143.

14

Emil Racoviță — explorator al „Continentului de gheață"

Emil Racoviță este unul dintre marii călători, exploratori și savanți români, care a adus la sfîrșitul secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea o importantă contribuție la dezvoltarea științei și culturii naționale și mondiale.

Marele său merit științific l-au constituit, în primul rînd, rezultatele valoroase obținute în urma participării sale ca naturalist la expediția antarctică de pe vasul „Belgica", iar mai tîrziu studiile întreprinse în domeniul biospeologiei și ecologiei, care aveau să-i aducă o faimă mondială.

El a întruchipat, se poate spune, creația științifică pe plan mondial, promovată în cel mai autentic specific românesc.

S-a născut la Iași (1867) și a avut în anii copilăriei ca dascăl pe minunatul povestitor Ion

Creangă. Mai tîrziu, ca student la Universitatea din Iași, l-a avut ca profesor pe Grigore Cobălcescu, care i-a îndreptat primii pași spre studiul științelor naturii. Și-a continuat studiile la Paris, unde și-a luat licența în drept. S-a înscris însă și la cursurile de științe naturale ținute la Sorbona, unde și-a trecut, după doi ani, examenul de doctorat.

Participarea la ședințele cercurilor socialiste, precum și lectura revistei „Contemporanul" i-au infiltrat dragostea pentru evoluționismul darwinist și pentru socialismul științific fundamentat de Marx și Engels.

În anul 1889, la Congresul Internaționalei a II-a, ca delegat al studenților socialiști români, Racoviță a semnat și el, alături de Paul Lafargue, actul care a proclamat ziua de 1 Mai drept sărbătoare internațională a oamenilor muncii de pretutindeni.

Pasionat pentru studiul științelor naturii, Racoviță a fost atras în mod deosebit de școala marelui zoolog Henri de Lacaze Duthiers, întemeietorul celor două laboratoare maritime ale Universității din Paris, cel de la Roscoff (Marea Mînecii) și cel de la Banyuls sur Mer (Marea Mediterană), ambele devenite mari centre de cercetare internațională.

Lacaze Duthiers, apreciindu-l în mod deosebit pe Emil Racoviță, i-a acordat ca și lui Pruvot, celălalt elev distins, o deosebită atenție, încredințîndu-le răspunderea laboratorului Arago de Banyuls, în care Racoviță a activat timp de 20 de ani. A fost codirector al revistei internaționale „Archives de zoologie expérimentale et générale".

Numele avea să-i devină cunoscut în toată lumea ştiinţifică prin participarea sa la expediţia din Antarctica.

Existenţa Antarcticii a fost presupusă pentru întîia oară încă din antichitate de către învăţatul grec Ptolemeu ; el susţinea că existenţa unui continent sudic ar fi necesară „menţinerii echilibrului globului pămîntesc". „Terra Australis Incognita" (continentul sudic necunoscut) a constituit însă o enigmă pînă la descoperirea lui la începutul secolului al XIX-lea.

Organizînd expediţiile lui James Cook în jurul lumii în secolul al XVIII-lea, englezii au ţinut să descopere nu numai pămînturi noi, ci să exploreze şi regiunile polare antarctice, lămurind, în măsura posibilului, şi problema existenţei continentului austral. Cînd James Cook se întorcea în Anglia (1775) din expediţiile întreprinse, fără a fi putut descoperi mult aşteptatul continent, el scria : „Dacă am dat greş în privinţa descoperirii unui continent, este pentru că el nu se află într-o mare navigabilă, şi nu pentru că nu l-am căutat".

A trebuit să treacă o jumătate de secol pentru ca expediţia rusă (1819—1821) de sub comanda navigatorilor Bellingshausen şi Lazarev să contrazică afirmaţiile lui James Cook şi să dovedească existenţa, în regiunea sud-americană, a unui întins pămînt.

Descoperirea noului continent a constituit pentru navigatori un imbold de a pătrunde tot mai adînc în această regiune necunoscută. Pentru geografi, geologi, oceanologi, biologi şi alţi oameni de ştiinţă se deschidea un imens cîmp de cercetare.

Cercetările științifice ale lui Racoviță ca naturalist pe vasul „Belgica" ca și ale altor specialiști, cu care s-a întreprins cea dintîi expediție antarctică, a încheiat un ciclu anual de observații științifice.

Materialul adunat, geologic și botanic, prelucrat de cei mai de seamă specialiști ai timpului, a fost publicat sub îngrijirea lui Racoviță în peste 60 de volume. Descrierile asupra naturii, florei și faunei polare, povestirile și studiile despre viața pinguinilor, focilor și balenelor realizate de marele naturalist, sînt de o rară frumusețe.

Experiența căpătată în Antarctica l-a condus pe Racoviță la o înaltă concepție ecologică : ceea ce trebuie să intereseze mai mult la om, animal și plantă — viața, este lupta constantă pe care o duce împotriva miilor de agenți naturali care o înconjoară, sînt înfrîngerile și victoriile ei.

În 1904 Racoviță descoperă în insulele Baleare crustaceul cavernicol *Typhlocirolana Moraguesi*, care a însemnat pentru el o adevărată revelație asupra pasionantelor probleme ale lumii subterane.

Speologia, în care el a văzut un domeniu deosebit de demonstrativ al ecologiei și calea spre ceea ce el considera științe „sintetice", menite să întregească valoarea instructivă a disciplinelor clasice „analitice", îl va preocupa toată viața.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea, expediția organizată de Societatea belgiană de geografie în Antarctica se înscrie — ca prim pas — în „cronica" studierii Antarcticii. Aceasta a fost prima expediție care a iernat în apele antarctice la latitudini mari, în condițiile iernii sud-polare, și care a adus, în urma cercetărilor întreprinse, nu-

meroase date importante asupra fizicii globului, asupra structurii lui geologice, asupra iernii polare australe, asupra faunei și florei regiunii antarctice, asupra caracterului continental al Antarcticii, asupra analogiilor pe care acesta le-ar prezenta cu America de Sud etc.

La data plecării expediției din Anvers (august 1897) nu se știau decît puține lucruri despre Antarctica ; doar că există trei grupuri de pămînturi : unul în regiunea sud-africană, altul în regiunea sud-americană și al treilea în regiunea sud-australiană. Structura lor geologică era necunoscută. De asemenea, se știau puține lucruri despre flora acestor ținuturi și mai nimic despre fauna lor terestră și marină. Nu se cunoșteau adîncimea și temperatura apelor, densitatea și calitatea acestora din fundurile oceanului.

La expediție au luat parte nouăsprezece persoane, dintre care se distingeau : Adrien de Gerlache, promotorul expediției și șeful acesteia ; Lecointe, al doilea șef al expediției, ofițer de navigație și însărcinat cu cercetările hidrologice ; Roald Amundsen, întîiul ofițer, viitorul descoperitor al Polului Sud, și Emil Racoviță, naturalist ; alți membri ai expediției au fost însărcinați cu observațiile magnetice, meteorologice, oceanografice etc.

Din punct de vedere științific, expediția a fost cît se poate de bine organizată. Ea nu urmărea să atingă cu orice preț Polul Sud, în paguba observațiilor științifice. Trebuia să se studieze îndeosebi regiunea Antarcticii sud-americane și să se meargă cît mai departe spre sud, pentru a se putea obține observații pe timp de cel puțin un an.

De la data escalei vasului în portul Rio de Janeiro (22 octombrie 1897) și pînă la data sosirii la Punta Arenas, de unde expediția urma să ia drumul Antarcticii, „Belgica" mai avea de navigat încă cîteva săptămîni. Profitînd de acest lucru, Racoviță s-a îmbarcat la Rio de Janeiro pe un pachebot rapid care l-a transportat în șase zile la capătul de sud al Americii de Sud, la Punta Arenas, unde avea să aștepte sosirea vasului cu ceilalți membri ai expediției. Acolo, în strîmtoarea Magellan, Emil Racoviță face cercetări zoologice și botanice. Cunoscînd pe bordul vasului ce-l transportase la Punta Arenas pe savantul argentinian Francisco Moreno, care întreprindea tocmai o călătorie prin Patagonia de sud, la invitația acestuia, Emil Racoviță îl însoțește în călătoria sa în pampasul argentinian. Călătoria a durat aproape trei săptămîni (5 noiembrie — 22 noiembrie 1897).

În drumul său spre Anzii Cordilieri, Emil Racoviță trece prin păduri de fag din specia *Nothofagus pumilio* sau *Lengue*, păduri care înaintează pînă la țărmurile mării.

Drumul cu pămînt negru și afînat și șesurile îl duc cu gîndul spre pămîntul patriei, căci — mărturisește Racoviță — acestea imprimă „regiunii o asemănare extraordinară cu un peisaj românesc" [1].

În călătoria prin Patagonia, făcută călare, Racoviță a fost preocupat să observe, să cerceteze și să strîngă colecții de animale și plante puțin cu-

[1] Emil Racoviță, *Spre sud*, Editura Tineretului, 1968.

noscute la noi şi să descrie peisaje caracteristice ţinuturilor.

În puţine cuvinte, dar într-un stil colorat prezintă el nopţile pe care le-a petrecut sub cerul liber al Patagoniei. „Cînd apar primele stele, spune Racoviţă, îmi fac culcuşul la rădăcina unui fag antarctic ce-şi chircise ramurile boltind un soi de cort, tocmai potrivit pentru un om, şi, învelit cu pături şi blănuri, am petrecut o noapte magnifică. Sub bolta înstelată a Patagoniei, viaţa pulsa neîntrerupt. Cînd ţipătul gîştelor sălbatice înceta, se auzea „piyi"-ul argintiu al scoicarilor. Izbiturile sălbatice ale scorţarilor prin frunzişul nothofagilor se armoniza cu şuieratul subţire al nagîţului. Din adîncurile pămîntului răzbăteau pînă la mine ciocăniturile înfundate ale miilor de tucutuco [1] ce-şi săpau harnici galeriile lor subterane.

Peste tot vacarmul se ridica însă „tink-tink-ul" insistent al bandurriei [2].

Am adormit tîrziu de tot, spune Racoviţă, ascultînd simfonia ciudată a pampasului pe meleagurile ce poartă numele de Cabo del Morte".

Racoviţă descrie într-un stil propriu viaţa plină de freamăt de pe malurile lagunelor : „Turme de guanaco şi de cai sălbatici rătăcesc prin vegetaţia bogată, din al cărui verde crud luminează spre noi, alb şi lucios, cîte un ou de nandru. Gîştele şi raţele sălbatice îşi împart apele joase ale lagunei cu diafanul flamingos şi cu cîte un cîrd bizar de lebede albe cu gîtul negru, numite *coscoroba*".

[1] Animal mic care trăieşte în pampas şi îşi sapă galerii în pămînt în felul chiţcanilor de la noi.

[2] Un fel de chitară.

Regiunea Pampas, numită de băştinaşi *meseta*, este tot atît de sugestiv şi viu prezentată ca şi celelalte locuri străbătute de el în Patagonia.

La 24 noiembrie, Emil Racoviţă se află din nou la Punta Arenas pentru a se îmbarca pe „Belgica".

Între gheţurile Antarcticii

Descrierea călătoriei spre Polul Sud este începută de Racoviţă din ziua de 13 ianuarie 1898, odată cu părăsirea Golfului San Juan. Expediţia s-a îndreptat spre insulele Shetland, pe parcurs făcîndu-se primele sondaje asupra temperaturii şi adîncimii apelor. S-a constatat astfel că între America de Sud şi pămînturile antarctice există adîncimi de peste 4 000 m, iar nu un podiş submarin, aşa cum presupuneau unii oameni de ştiinţă care credeau că continentul sud-american ar fi unit astfel cu Antarctida.

La 19 ianuarie „Belgica" a întîlnit primul munte de gheaţă plutitor (aisberg), iar a doua zi a ajuns în faţa insulelor Shetland de Sud. Acesta era cel dintîi pămînt antarctic pe care-l vedeau exploratorii.

Înaintînd mereu spre sud, expediţia a avut de înfruntat o cumplită furtună care, „cît ai clipi din ochi, — istoriseşte Racoviţă — încreţi suprafaţa mării în brazde adînci. În urletul vîntului ce se ascuţea trecînd prin catargurile îndoite, „Belgica" înainta necontenit spălată de valuri şi cu greu îşi făcea drum în neagra urgie. Totul sta cuprins de întunecare, pe orizont se desluşeau contururi

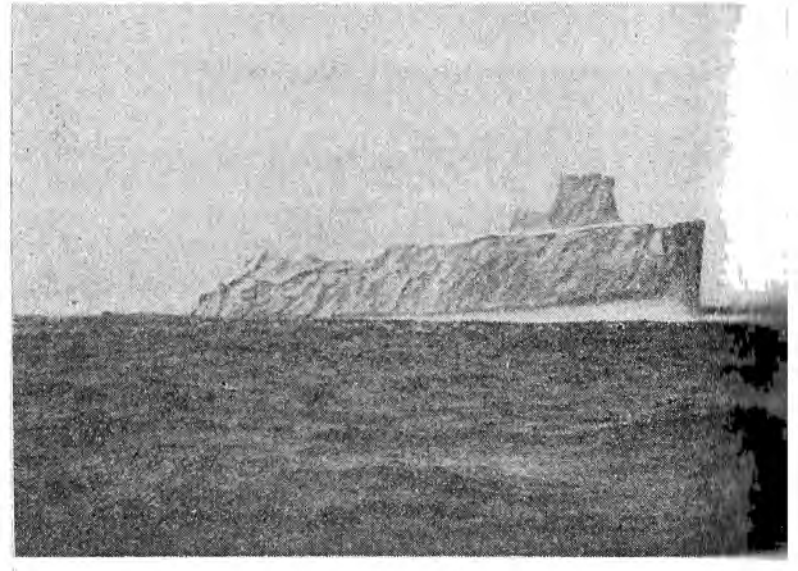

Munte de gheață (aisberg)

de țări necunoscute, iar cerul negru acoperea fioros marea cernită. Din cînd în cînd un munte de gheață trecea amenințător sclipind verzui, clătinat de furia vîntului și de puterea apelor". Ridicate de furtună, valurile măturau necontenit punea vasului și „Belgica" părea o jucărie care a nimerit într-un cazan infernal. Echipajul plătește cea dintîi jertfă : matelotul Wiencke. Luat de valuri, el nu mai poate fi salvat, în ciuda eforturilor membrilor expediției.

Peste noapte, furtuna potolindu-se și pentru a se feri de eventualele ciocniri cu aisbergurile,

expediția se îndreaptă spre sud, pătrunzînd în strîmtoarea ce poartă astăzi numele *De Gerlache.* Tot timpul s-au făcut cercetări și s-au realizat importante descoperiri geografice. „Eram, spune Racoviță, înconjurați de pămînturi unde omul nu pusese nici ochiul, nici piciorul și atît de mare era atracția necunoscutului, încît curioși și plini de ardoare am pornit în cercetarea și explorarea acestei regiuni, uitînd de nenorocirile trecute“ [1].

„Timp de douăzeci de zile am explorat aceste ținuturi ca să le facem harta. De pe corabie am urmărit cu băgare de seamă tot malul Țării lui Danco, iar cu luntrea am debarcat de vreo douăzeci de ori pe uscat. Această din urmă operație nu se făcea cu ușurință, talazuri mînioase se spărgeau necontenit de malurile stîncoase ale insulelor și ale continentului. Era nevoie de cercetări îndelungate ca să afli un loc prielnic unde poți păși pe uscat“. Debarcările au permis exploratorilor să stabilească coordonatele geografice pentru întocmirea hărții, să facă observații magnetice și să strîngă un material bogat de plante și animale, de roci și probe geologice.

Cu această ocazie membrii expediției au descoperit insule noi, uneia dintre ele Racoviță dîndu-i numele de *Cobălcescu,* în amintirea aceluia care i-a îndreptat primii pași pe calea științelor naturii.

În imagini care dezvăluie un fin și talentat literat, Racoviță descrie aspectul fermecător al acestor regiuni, cînd „marea e lină, cerul senin și soarele voios“. Este primul explorator polar care a lăsat o asemenea descriere, în care subtilitatea

[1] Emil Racoviță, *Expediția antarctică belgiană,* Buletinul Societății Române de Geografie, 1900.

observației științifice se îngemănează cu inefabila poezie a necuprinsurilor arctice :

„În adîncimea nesfîrșită a văzduhului ceresc albastrul se subție în palide tonuri, iar între el și întunecimea mișcătoare a valurilor mării se desfășoară alba priveliște a țărilor muntoase sleite în zalea lor de gheață. Munți uriași înalță în cer piscuri ascuțite învălite în troiene sclipitoare, iar în poale poartă ghețari măreți ce umplu văile cu masele lor străvezii și pătrund în mare cu frunți prăpăstioase, brăzdate de albastru. Ici și colo răsar din albeață turnuri negre, cernite catedrale, întunecate ziduri de stînci fioroase, și în limpedea atmosferă polară ele par, cu dimensiuni exagerate, amenințătoare fortărețe ale unei împărății legendare. În lumina aurită a soarelui, gingașe tonuri se joacă pe vîrfurile de piscuri, plutesc pe văile argintii ale ghețarilor, se ascund în prăpăstiile troienite. În mijlocul mării, încet și măreț plutesc munți de gheață, albi în soare și albaștri în umbră, la picioarele lor apa înverzește în unde de safir și valurile pătrund zgomotoase în grotele lor sinilii și ies acoperite de spumă argintie. Iar în golfurile și tăieturile coastelor, alți munți de gheață prinși de fund se înșiră ca monstruoase năvi, în porturi de marmură albă".

Ceea ce deosebește peisajul polar de toate celelalte peisaje, e finețea coloritului, e limpezimea aerului, e dulceața tonurilor ; pe care fotografia nu le poate reproduce :

„Omătul și gheața acoperă toate pămînturile, astfel că limita zăpezilor persistente se confundă aproape cu nivelul mării, ceea ce înseamnă că omătul nu dispare complet nici la sfîrșitul verii,

An de an această zăpadă se depune pe cîmpii şi pe suprafeţele polare şi umple toate văile din interiorul ţinuturilor, astfel că numai vîrfurile înalte mai răsar din acest troian neîntrerupt. Păturile inferioare, supuse presiunii celor superioare, se transformă întîi în «neve» [1], şi pe urmă în gheaţă ; astfel toate pămînturile din aceste regiuni sînt acoperite de o carapace îngheţată care se prezintă în interior fie ca o pînză glaciară asemenea unui Inlands's groenlandez, fie ca gheţari suspendaţi pe crestele munţilor uriaşi ; în văi, torenţi cristalini se varsă în mare".

Pe malurile înalte şi abrupte şi cu văi înguste ale strîmtorii De Gerlache, a cărei înfăţişare arată că este vorba de o regiune scufundată în care predomină rocile cristaline vechi : granite, diorite şi sienite, pe care cu greu s-au putut face debarcări şi cercetări asupra geologiei, faunei şi florei regiunii, Emil Racoviţă descoperă 26 de specii de muşchi, o singură plantă cu floare din familia graminee *(Aira antarctica)*, refugiată în scorburi de stînci, alge microscopice din cele mai inferioare, şi o foarte săracă faună terestră, o muscă cu aripi reduse, un purice de omăt şi 3—4 specii de acarieni (păianjeni).

În micile băltoace de apă dulce, rămase din topirea zăpezilor, arată Racoviţă, se dezvoltă o lume întreagă de alge microscopice din cele mai inferioare : diatomee şi oscilarii, flagelarii şi bacteriene, care, cînd înverzesc, cînd înroşesc fundul lacurilor.

[1] Zăpadă persistentă granuloasă (firn) care se transformă în gheaţă, formînd gheţarii.

O contribuție deosebit de valoroasă a adus Emil Racoviță la studiul păsărilor, focilor și cetaceelor din strîmtoarea De Gerlache. În afară de cormorani, petreli variați, geolarzi și rîndunele de mare, care-și fac cuibul și scot puii în scorburile de stîncă, cele mai curioase și mai caracteristice păsări de pe aici sînt pinguinii, care, după cum spune el, „au stabilit în aceste regiuni dezolante orașe populate și sate prospere". Racoviță a descris pentru prima oară în istoria științei cele două specii de pinguini care „locuiesc" în strîmtoarea De Gerlache : *pinguinul antarctic* și *pinguinul papuan*. Pentru prima oară, Racoviță descrie specia de focă numită foca lui Weddel, iar dintre cetacee două specii : *Megapterele*, lungi de 14—15 metri și *Balenopterele*, lungi de peste 20 metri.

Din strîmtoarea De Gerlache „Belgica" a intrat la 12 februarie în apele Oceanului Pacific și s-a îndreptat spre Țara lui Alexandru I, în al cărei orizont îndepărtat membrii expediției au zărit Țara Graham și insula Alexandru I, dar din cauza întinderilor țărmurite de gheață n-a fost chip să se apropie de ele. Expediția realizează o descoperire geografică importantă : un platou continental situat între 75° și 103° longitutine vestică și 70° și 71°35' latitudine sudică.

La începutul lui martie 1898, lună care reprezintă începutul toamnei australe, cînd geruri de —20° și —30° „sleiră repede canalurile de apă liberă ce mai rămăsese între sloii de gheață", „Belgica" fu prinsă și blocată timp de 13 luni în mijlocul unui cîmp de gheață de aproape 12 km diametru, făcînd de-acum înainte parte din el și urmîndu-i toate mișcările.

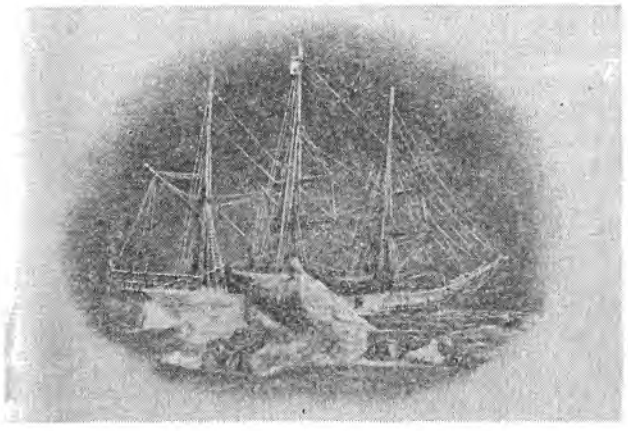

Vasul „Belgica", prins de banchiză, în timpul nopții polare

„Condițiile de viață au devenit de-acum înainte extrem de grele", povestește Racoviță.

„În ziua de 18 mai, soarele, care se ridica din ce în ce mai puțin la orizont, dispăru pentru trei luni; tristețea nopții cuprinse întregul echipaj".

„Vîntul sufla aproape veșnic și neguri groase și cenușii, mînate de furtuni în stoluri neîntrerupte întunecau cerul. Aprigul viscol curma vederea cu mișcătoarea sa perdea albă și omătul spulberat umplea văzduhul de o pulbere măruntă ca nisipul... La vîjîitul ce ne stăpînea auzul, în vîltoarea urgiei înghețate ce ne mușca trupul, în alba întunecime ce ne lua vederile, ne simțeam așa de pierduți și așa de singuri, încît speranța ne părăsea și numai un singur simțămînt ne susținea, simțămîntul datoriei". Racoviță vorbește mai departe despre întunericul continuu care influența

nu numai starea sufletească a oamenilor, dar și starea lor fizică : „Anemia bîntui în curînd mica noastră corabie. Feţele îngălbeniră, suflarea se îngreuna, iar mişcările cele mai simple pricinuiau bătăi de inimă. Ca umbra ne tîram în neîntreruptul întuneric, prin nămolul de omăt ce viscolul clădea pe puntea corăbiei".

„La marginile cîmpiei presiuni cumplite clădeau în movile haotice sloiurile frînte. Gheaţa oţelită de ger sărea în ţăndări dînd sunete metalice, iar cînd presiunea înceta, cînd bancurile se despărţeau, movilele se prăbuşeau zgomotos şi lung gemeau sloiurile lunecînd în mare".

Cînd temperatura cobora la — 40° vîntul înceta, ca sleit şi el „de a frigului urgie", iar „cerul senin întunecos şi vînăt, părea cu stelele sale o boltă de oţel bătută în cuie de aur ; în acest văzduh nemişcat, albă şi rece sta luna şi stelele păreau razele sale de argint".

Viaţa pe care membrii echipajului de pe „Belgica" au fost nevoiţi s-o ducă, atît timp cît vasul a fost blocat între gheţuri, se desfăşura chinuitor, „cînd într-o cumplită urgie, cînd într-o înspăimîntătoare tăcere, în care totul era mut, cînd mute erau şi banchizele de zăpadă şi sloiurile de gheaţă, oamenii se simţeau pierduţi şi cuprinşi de spaimă fără margini şi fiecare nu îndrăznea să se mişte în această nemişcare şi nici să strige într-o astfel de tăcere ; fiecăruia i se strîngea inima cînd vedea că totul în jurul său este mort şi rece, fiecare simţea că vremea nu-i este prieten în această splendoare duşmană".

În timpul celor 13 luni de captivitate pe banchiză, cercetările ştiinţifice n-au contenit. Oricît

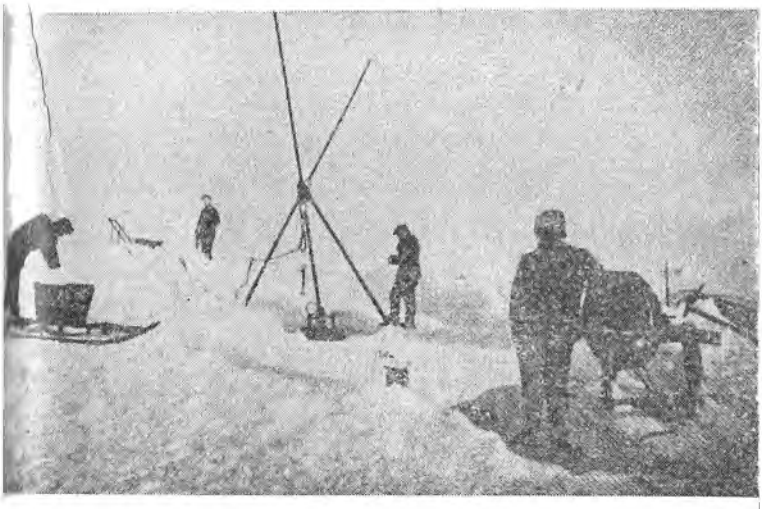

Un sondaj pe banchiză

de grele au fost momentele prin care au trecut, membrii expediției au executat numeroase observații meteorologice zi de zi și oră de oră. Prin găuri făcute în gheață, ei cercetau fundul mării și temperatura apelor, pescuiau animale dintre cele care trăiau pe fund și cele care pluteau în apă, și ori de cîte ori permitea timpul executau observații astronomice și magnetice.

Dar membrii expediției au fost nevoiți să îndeplinească și alte lucrări destinate apărării împotriva frigului și protejării vasului. Dezgropau „Belgica" din troiene, făceau haine și încălțăminte, procurau carne proaspătă de focă și de pinguini, „fabricau" instrumente de observație și pescuit.

Planctonul nu este foarte abundent; se compune din animale mărunte (copepode, radiolari, pteropode etc.). Una dintre formele planctonice cele mai importante pentru rolul pe care îl au este specia *Euphansia* (crustaceu pelagic), existent în bancuri imense sub banchiză și care servește ca hrană focilor, pinguinilor și cetaceelor.

După greutăți și pericole imense, vasul era amenințat să fie sfărîmat de banchiza care începuse să fie pusă în mișcare de talazurile înalte ale mării libere, transmise prin „lanurile" de gheață ce se ridicau și coborau ritmic.

În ziua de 14 martie 1899, cînd speranța de a mai ieși în larg dispăruse aproape cu totul, iar membrii expediției se pregăteau de a doua iernare, s-a format un puternic curent și, împins cu sloi cu tot, vasul trecu printre munți înalți de gheață, ieșind la marginea banchizei în marea liberă.

La 18 noiembrie 1899, vasul „Belgica" intra din nou în portul Anvers, fiind primit cu mare entuziasm.

Savant de renume mondial

Rezultatele obținute de expediție cu vasul „Belgica" și activitatea lui Racoviță, materialele adunate de el, au o deosebită importanță științifică, atît în istoria cunoașterii Pămîntului, cît și în dezvoltarea științelor naturii. Numai materialul biologic strîns de el a cuprins peste 900 de probe zoologice și 400 botanice, care au fost repartizate spre studiere mai multor zeci de specialiști.

Pe baza acestui material, Emil Racoviță a publicat cunoscuta sa lucrare despre cetacee. Activitatea

științifică a tînărului savant în expediția antarctică a atras atenția a numeroase instituții științifice din țară și mai ales din străinătate. Dînd curs unor invitații, Racoviță ține conferințe la Anvers, Bruxelles, Liège, Paris și în alte orașe. Pretutindeni exploratorul polar este primit cu enorm interes și entuziasm. După conferința de la Universitatea din Paris, ținută la 23 februarie 1900, presa franceză elogia personalitatea științifică a lui Racoviță, calitățile lui de conferențiar excepțional, darul de povestitor și umorul său fin. Iată ce scria ziarul „Le Matin" în numărul său de a doua zi: „Ieri la Sorbona, în amfiteatrul Richelieu, a conferențiat dl. Emil Racoviță, naturalistul Expediției antarctice belgiene. O mulțime imensă a luat literalmente cu asalt amfiteatrul și multe sute de oameni nu au mai găsit loc. Într-o atmosferă de adevărat entuziasm și în ovații ce nu mai încetau, doctorul Racoviță a povestit întîmplările faimoasei expediții la care a luat parte".

Alt ziar, „La dépèche", scria: „Timp de două ore vorbitorul a ținut auditoriul sub farmecul unei conferințe extrem de vii și spirituale".

Societatea Română de Geografie îl alege membru de onoare și, în decembrie 1900, la jubileul de 25 de ani de la înființarea Societății, Racoviță este invitat să țină conferința despre activitatea sa în expediția antarctică. Aflat la Paris, el se deplasează special în țară pentru acest eveniment, și este rîndul geografilor români să-l asculte pe savant, să-i aprecieze competența expunerii, realizată într-o fermecătoare limbă moldovenească, să-l aplaude cu entuziasm.

Emil Racoviță la vîrsta expediției în Antarctica

Rezumînd rezultatele expediției, Racoviță le-a prezentat astfel în conferința sa :

„1. Am descoperit în strîmtoarea lui Drake un adînc bazin oceanic.

2. Am descris și studiat o mare strîmtoare și noi pămînturi, și am adunat material pentru studierea geologiei lui.

3. Am descoperit fauna terestră și am adus flora completă a unui pămînt antarctic.

4. Am descoperit un platou continental întins și am cules flora și fauna sa, floră și faună ce se aduce pentru prima oară de la sudul cercului polar.

5. Am adus un an complet de observații meteorologice și aceste date sînt singurele pe care știința le posedă, deci singurele care pot să ne dea o idee a climatologiei Antarcticii.

6. Am adus observații magnetice din locuri pe unde nu se făcuseră încă".

Revenind la Paris și primind în 1900 funcția de subdirector la laboratorul Arago de la Banyuls sur Mer, Racoviță, împreună cu savantul G. Pruvot, a explorat între anii 1901 și 1914 adîncimile mărilor în golful Lyon, pe coastele Cataloniei și pe țărmurile insulelor Baleare. Aceste cercetări l-au condus într-un domeniu nou, și anume în acela al studiului organismelor cavernicole. Descoperirea făcută de el în 1904 într-una din peșterile din insula Majorca (Peștera Balaurului) a unei specii noi de izopod orb, incolor și cu un apendice lung, a constituit o cotitură spre crearea unei noi științe, *speologia*.

După primul război mondial, frămîntat de dorul de patrie, Emil Racoviță a revenit în țară (1920), stabilindu-se la Cluj, unde a întemeiat Societatea de științe din Cluj, al cărei președinte a fost pînă la moarte. A condus buletinul societății „Știința" din Cluj și a organizat Institutul de speologie.

La universitatea din Cluj, Racoviță a ținut primul curs de biospeologie din țara noastră și din lume, pătruns de concepția biologică evolu-

ţionistă şi materialistă, concepţie pe care a susţinut-o şi în publicaţii şi conferinţe.

După al doilea război mondial, Emil Racoviţă a continuat să activeze mai departe la Cluj, preocupîndu-se foarte mult de institutul pe care-l înfiinţase, apreciind în mod deosebit noile posibilităţi de dezvoltare a ştiinţei.

Într-un mesaj adresat tineretului democrat din ţară în anul 1947, Racoviţă scria :

„Desfăşuraţi-vă activitatea studioasă, nu uitaţi nici o clipă că ea e depusă pentru oameni şi binele lor. Nu uitaţi că nimeni nu se poate dezlipi de realitatea socială, şi cea mai sublimă menire a omului e să lupte pentru ca în lume să domnească dreptatea, adevărul şi fericirea".

Viaţa şi activitatea ştiinţifică a savantului Racoviţă a fost un exemplu strălucit de slujire a ştiinţei, a adevărului, a umanităţii.

În numărul său care relata despre conferinţa lui Racoviţă de la Sorbona, ziarul francez „Le passé temps" scria : „Racoviţă !... Iată un nume de care trebuie să vă amintiţi. În ziua cînd îl veţi vedea pe un afiş sau pe o carte nu ezitaţi : cumpăraţi-o sau mergeţi să-l ascultaţi".

Într-adevăr, profetice cuvinte ! Numele lui Racoviţă a intrat de mult în panteonul ştiinţei, iar peregrinările sale prin ţinuturile arctice ne amintesc nu numai de savantul, ci şi de omul Racoviţă, nepreţuit tovarăş de călătorie şi explorări, care a ridicat pe culmi neatinse însuşi sensul cercetărilor în regiuni necunoscute, la cumpăna secolelor XIX şi XX.

15

Alți călători și exploratori români

În cea de a doua parte a secolului al XIX-lea și în primele decenii ale celui de al XX-lea s-au remarcat și alți călători români, unii deosebiți cercetători, care s-au avîntat în explorarea unor ținuturi puțin cunoscute pînă atunci. Astfel profesorul transilvănean *Ioan Xantus* a cercetat mai mulți ani Far-Westul american, fiind preocupat de viața indienilor. Cu această ocazie el a descoperit izvoarele fluviului Arkansas. Interesante sînt de asemenea și studiile sale etnografice și botanice realizate în unele regiuni ale Asiei (Ceylon, China și Asia de sud-est).

La sfîrșitul secolului al XIX-lea naturalistul *Samuel Fenișel* cercetează flora și fauna din marea insulă Noua Guinee, iar economistul și agronomul *Petru S. Aurelian*, vizitînd Rusia, studiază situația

rurală a acestei țări și scrie lucrarea *Cîteva pagini din istoria rurală a Rusiei.*

La mijlocul secolului al XIX-lea *Francisc Binder* întreprinde trei călătorii în Africa. Originar din Sebeș-Alba, Francisc Binder era de meserie farmacist. Pasionat pentru călătorii, el întreprinde în cursul anului 1849 o expediție pe valea Nilului Alb [1], făcînd un popas la Khartum, capitală pe atunci a Sudanului turco-egiptean. În urma acestei călătorii, un material bogat și de valoare a fost dăruit Societății de științe naturale din Sibiu precum și școlii din Sebeș. Muzeul Bruckenthal posedă și el o colecție etnografică veche și deosebit de interesantă dăruită de Binder referitoare la populațiile ce locuiesc în sudul actualei Republici Sudan și în nordul Republicii Zair.

Binder a întocmit și numeroase note de călătorie, în care povestește întîmplările trăite în Orientul Apropiat și în Africa și descrie condițiile naturale ale regiunilor vizitate de el (descrieri folosite apoi și de alți călători din vremea sa) : Țara Djur (Țara djurilor), ținuturile mlăștinoase ale provinciei Bahr-el-Ghazal de pe cursul superior al Nilului. Robert Hartmann amintește de descrierile lui în lucrarea sa vastă : *Reise der Freiherrn Adalbert von Bernim durch Nord-Ost Africa in den Jahren 1859 und 1860* (Călătoria baronului Adalbert von Bernim prin nord-estul Africii între anii 1859 și 1860), (Berlin, 1863).

În anul 1853, plecînd într-o misiune comercială, Binder a ajuns la reședința regelui Idris Altan din

[1] P. Binder, *Expediția transilvanului Francisc Binder în regiunea Nilului Alb,* Natura, nr. 6, 1966.

munții Djebel Gub, regiunea superioară a Nilului Albastru, fiind primul european care a atins acest ținut.

Cea mai importantă călătorie a sa a fost însă întreprinsă în anii 1860 și 1861. Pornind din Khartum (noiembrie 1860) cu trei vase fluviale, Binder navighează departe în amonte pe Nilul Alb, oprindu-se la mai multe factorerii. Cu această ocazie el a străbătut savane întinse, mlaștini și păduri. Continuînd drumul pe Nilul Alb, timp de 13 zile, Binder a întreprins două călătorii în Țara Djur. El a pătruns adînc în pădurile ecuatoriale din bazinul Nilului și al Congoului, în regiunea cunoscută sub numele de podișul Azande.

În munții din Țara djurilor, Binder a întîlnit o vegetație și o faună ecuatorială, păduri întinse de bambus, de arbori de cauciuc etc. În ținuturile care aparțineau tribului djurilor a identificat maimuța *Colobus quereza* și a auzit vorbindu-se de o maimuță uriașă mai înaltă decît omul și foarte puternică, pe care el a identificat-o cu gorila, descoperită abia în anul 1903 la nordul lacului Kivu.

În călătoriile sale prin Africa, Binder a întîlnit în regiunile cutreierate și triburile de negri bari și azande, care trăiau mai mult în partea nordică a regiunii Bahr-el-Ghazal și pe podișul Azande; el a cunoscut și tribul mbuttu, care trăia între rîurile Uelle-Mekua și Aruwimi-Iburi, la 2°—3° latitudine nordică. Acest trib era organizat într-un „stat feudal" și dispunea de o armă în formă de seceră. Denumirea de *mbuttu* figurează pentru întîia oară la Binder.

În luna mai 1861, Binder se afla în pădurile ecuatoriale din bazinul fluviului Congo, pătrunzînd în regiunile cele mai sudice atinse pînă atunci de vreun european (regiunea cumpenei de apă dintre Nil și Congo).

Prin cercetările, descoperirile și rezultatele realizate, Binder poate sta alături de marii călători și exploratori care au contribuit la cunoașterea geografică a continentului african.

În 1898, *Constantin Chiru,* luînd parte ca reprezentant al statului român la Congresul poștelor de la Washington, are ocazia să participe la numeroase excursii deosebit de interesante, parcurgînd o distanță de 6 500 km prin Statele Unite. Astfel, a vizitat New Yorkul cu tot ce are el mai interesant, orașul Washington, situat pe partea stîngă a rîului Potomac, de ale cărui frumusețI rămîne impresionat, descriindu-le cu o mare abundență de detalii : Capitoliul, Obeliscul, Casa Albă, Biblioteca Congresului, National Cemetery Park, cu arbori seculari, în mijlocul căruia este așezată așa numita Arlington House, împrejurul căreia sînt sere cu cele mai rare și frumoase flori. Pe dealul numit Veron, de pe malul rîului Potomac, C. Chiru vizitează modesta casă a fostului președinte Washington, rămînînd adînc impresionat de simplitatea vieții pe care a dus-o acest mare om de stat american. A vizitat apoi Baltimore, oraș cu numeroase întreprinderi industriale și comerciale, orașul Pittsburg, cu mari fabrici metalurgice, care poate fi privit cu drept cuvînt, spune el, ca un izvor al bogăției industriale a Statelor Unite.

Deși însemnările lui Constantin Chiru ar părea cititorului de astăzi lipsite de interes, la sfîrșitul

secolului al XIX-lea ele constituiau o sursă de informare nu numai pentru cititorul de rînd, ci chiar pentru geografi.

La 20 de ani după călătoria lui Assan în insulele Spitzbergen, *Ion Ştefan* călătoreşte şi el în acest arhipelag. Era al doilea călător român care atingea apele oceanului arctic. În golful Avend, staţie de exploatare minieră, Ion Ştefan descoperă fosile de plante şi trunchiuri de ferigi uriaşe, ceea ce dovedeşte existenţa în aceste locuri, într-un trecut nu prea îndepărtat, a unei flore de climat cald.

În anii 1927—1928, *Constantin Dumbravă* a participat la expediţia întreprinsă în Groenlanda sub auspiciile şi conducerea Societăţii de Geografie Belgiene, a Societăţii de Geografie din Philadelphia, a Clubului exploratorilor din New York şi a Universităţii din Michigan.

Expediţia a pornit din Copenhaga la 26 iulie 1927 la bordul vasului „Gertrude Reik". După o călătorie de 10 zile, cît a durat traversarea oceanului, expediţia a ajuns la 5 august în Groenlanda, la Angmasalik.

Colaboratorul apropiat al lui Constantin Dumbravă la această expediţie a fost inginerul belgian Freddy Bernard, meteorolog.

Interesul practic al acestei expediţii era de a se preveni, cu cîtva timp mai înainte, navigatorii şi aviatorii asupra condiţiilor meteorologice în regiuni în care există o mare circulaţie maritimă şi aeriană.

În calitate de glaciolog, Constantin Dumbravă a avut sarcina să facă observaţii asupra ciclonilor şi anticiclonilor, asupra precipitaţiilor, asupra temperaturii apei marine, asupra mareelor şi cu-

renților marini. El s-a străduit însă să facă și observații magnetice, cercetări botanice, geologice, etnografice, geomorfologice etc.

În timp ce Constantin Dumbravă efectua asemenea cercetări pe coasta estică a Groenlandei, cercetări de același gen erau efectuate pe coasta vestică a marii insule sub conducerea exploratorului american H. W. Hobbs de la Universitatea din Michigan.

Planul expediției prevedea o durată de 14 luni de cercetări și traversarea, în acest timp, a insulei de la Angmasalik, locul de cercetare al lui Constantin Dumbravă, la Holstensborg, unde se afla profesorul Hobbs.

La înapoierea sa din expediție, Constantin Dumbravă arată că „timp de 12 luni am recoltat colecții etnografice, documente asupra obiceiurilor micului popor eschimos, am făcut un film de 3 500 m, am capturat o vulpe și alte animale, pe care le-am oferit grădinii zoologice din Anvers, un fetus de focă, pe care l-am conservat în formol, un urs alb, o focă, al cărei corp l-am împăiat și multe cranii umane și de mamifere și am adunat un mare număr de observații meteorologice".

Datele adunate referitoare la geografia fizică a coastei groenlandeze și la etnografia eschimoșilor sînt contribuții științifice folositoare și astăzi.

Faptul că mai multe societăți și foruri științifice străine i-au acordat ajutoare dovedește rodnica activitate desfășurată de Constantin Dumbravă în lumea științifică din acea vreme. Îmbolnăvindu-se, Constantin Dumbravă n-a mai avut posibilitatea să efectueze a doua expediție în Groenlanda, așa

după cum avea de gînd. Pe baza cercetărilor făcute și a materialului strîns, Dumbravă a întocmit lucrările: *Un om între eschimoși* și *Jurnal de călătorie,* apărute în străinătate[1].

În anul 1930, inginerul *T. P. Ghițulescu* a făcut parte dintr-o misiune franceză de explorare minieră a unei regiuni foarte puțin cunoscute din fosta colonie franceză Congo, actualmente Republica Populară Conga (Brazzaville). T. P. Ghițulescu a condus una din cele două grupe ale colectivului de exploratori. Cercetările au urmărit recunoașterea generală a structurii geologice a pămîntului coloniei și descoperirea de resurse minerale. Călătoria îi prilejuiește lui Ghițulescu nu numai cercetări de natură geologică, ci și observații cu caracter geografic care au constituit obiectul comunicării sale în cadrul Societății Române de Geografie.

Explorările și studiile întreprinse au durat 5 luni, timp în care expediția a parcurs o distanță de 2 500 km printr-un teritoriu cu o suprafață de aproximativ 60 000 km^2.

În urma unor observații minuțioase, Ghițulescu ajunge la concluzia, contrară părerii unor geografi (printre care A. Meunier), că regiunea studiată, deși situată în imediata apropiere a ecuatorului, nu se caracterizează printr-un climat ecuatorial. El argumentează că, în afara celor două anotimpuri (unul uscat, altul ploios), mai există două „sezoane" : unul în ianuarie, cu ploi puține, altul în mai, bogat în ploi. Astfel, după caracterele sezoniere, bine conturate, climatul regiunii este *tro-*

[1] Al. Roșu, *Un călător român în Groenlanda,* Natura, nr. 7, 1967.

pical de tip sudanez, peisajul fiind dominat de existența marilor păduri virgine. Deși zilele sînt foarte calde, temperatura variind între 22 și 32°, nopțile sînt reci ; mercurul termometrului coboară pînă la 13°, iar negrii, pentru a se încălzi, fac foc. Începutul și sfîrșitul anotimpului ploios sînt marcate de obicei prin puternice tornade (furtuni însoțite de mari averse).

Din punct de vedere hidrografic regiunea se divide în trei bazine, arată Ghițulescu, cea mai mare parte aparținînd fluviului Niari, restul împărțindu-se între fluviul Nianga și Ogoué. Numeroasele repezișuri și cascade constituie importante surse de energie hidraulică.

Ghițulescu cercetează de asemenea flora și fauna ținutului ; el arată că flora este strîns legată de existența lateritei [1] întîlnită pretutindeni, ajungînd uneori pînă la 20 m grosime. Solul vegetal, în schimb, este subțire și sărac fiindcă fenomenele de oxidație sînt foarte active, iar apa, în cantități abundente, îl spală de substanțele hrănitoare. Experiența negrilor dovedește că un teren nu poate să asigure în mod natural existența unei culturi (cereale, manioc, igname, legume și chiar plantații de bananieri) decît cîțiva ani ; de aceea ei sînt siliți să defrișeze mereu alte pămînturi și să-și mute așezările.

În privința vegetației, el deosebește două tipuri : pădurea ecuatorială cu arbori uriași (40—60 m înălțime), împînziți de alții de a doua talie (peste 3 000 de specii, unele dintre ele de o deosebită

[1] Sol fertil tipic format în condițiile climatului tropical umed, conținînd hidroxizi de fier, aluminiu etc.

importanță economică) și ierburile înalte de 3—4 m (savane). Dacă aria de răspîndire a pădurii ecuatoriale corespunde masivelor cristaline, savanele constituie domeniul regiunilor calcaroase.

Fauna, arată mai departe Ghițulescu, nu e mai puțin abundentă. În regiunea studiată se întîlnește elefantul și bivolul sălbatic, porcul spinos, antilopa și gazela, pisica tigru, pantera și leopardul, maimuța (cimpanzeul și gorila), crocodilul, hipopotamul, șerpi (boa și piton). Păsări minunate, mari și mici, multicolore, populează pădurea.

Într-un asemenea cadru geografic trăiește omul. În cercetările sale Ghițulescu a avut ocazia să vină în contact cu unele populații primitive de negri care, după cum afirmă el, nu cunoscuseră pînă atunci vreun european. În asemenea situație erau negrii din regiunea nordică Massendjo și cei din Bandzabi.

Ghițulescu a împărțit negrii pe care i-a cunoscut și studiat în două grupe : autohtonii — triburile care vorbeau limbi asemănătoare : Bakouni, Baloumba, Baiaka, Bateke, Batzangui, Bapounou, și năvălitorii — din rasa Pahouini veniți de la nord : Bakota, Babembe și Bandzabi.

Satele, arată Ghițulescu, sînt conduse de către un șef ales, în unele acesta fiind chiar o femeie ce descinde dintr-o anumită familie. Mai multe sate formează o comunitate care este sub ascultarea unui șef ereditar ; indigenii de aceeași limbă au în fruntea lor un șef de trib de asemenea ereditar.

Negrii din regiune se disting prin deosebite aptitudini artistice evidențiate în povestiri, fabule,

glume, în muzică, caracterizată prin sonoritate și armonie, în cîntecele de dans și de cult.

Artiștii negri acordă o mare atenție sculpturii, executînd obiecte în lemn și în fildeș cu o remarcabilă măiestrie. Se disting mai ales măștile, statuetele de lemn, care prin formă și stil amintesc pe cele din Egiptul antic.

Negrii dispuneau de asemenea de o anume tehnică, de o mare îndemînare în construirea podurilor din liane cu deschideri de peste 70 m, în prelucrarea, prin procedee proprii, a minereurilor de fier, de cupru și de plumb.

Efectul contactului cu colonialiștii europeni, arată Ghițulescu, a fost însă dezastruos pentru negri. Onest și sincer în primitivitatea lui, negrul a devenit în relațiile cu străinii închis și răzbunător.

Între anii 1936 și 1938 au avut loc două călătorii ale lui *August Spiess* din Sibiu în Africa orientală.

Ambele călătorii au fost descrise într-un volum publicat sub titlul *Din Ardeal la Kilimandjaro*, apărut în 1942. Călătoriile au fost efectuate în scopul cunoașterii faunei regiunilor și îndeosebi a lumii păsărilor și a insectelor, a reptilelor și peștilor, atît pentru a-și satisface pasiunea de mare și îndrăzneț vînător, cît și pentru a lua contact, după cum spune el, „cu această lume africană, încă puțin cunoscută".

În însemnările sale de călătorie, Spiess descrie sosirea sa la Mombassa, povestește despre expediția întreprinsă în inima Africii orientale, despre expediția de pe versantul sudic al vulcanului Meru, despre peregrinările prin pădurea Umtojo-Umbu, prin stepele de la răsăritul Maniorei, prin stepa

Aradei și amintește de alte regiuni prin care a colindat; vorbește apoi despre negrii massai și despre vînătoarea de elefanți, antilope, zebre, girafe, boi sălbatici etc.

Primele decenii ale secolului al XX-lea consemnează numele lui *Mihai Tican Rumano,* una dintre figurile cele mai interesante de călători români. Pasionat pentru călătorii în locuri îndepărtate, Mihai Tican Rumano a imprimat descrierilor și povestirilor sale acea atracție pentru ținuturi puțin sau deloc cunoscute, care l-a stăpînit toată viața.

„În istoria literaturii noastre, Mihai Tican Rumano realizează una dintre cele mai interesante figuri prin destinul său de călător neobosit ca și prin revitalizarea unui gen literar puțin cultivat la noi: memorialul de călătorie, reportajul de explorare geografică, romanul de aventuri în ținuturi îndepărtate" [1].

A cutreierat o mare parte din suprafața globului pămîntesc, dar a îndrăgit cel mai mult Africa, pe care a cunoscut-o de la un capăt la celălalt (Africa centrală, occidentală și australă, cu Mauritania, Senegalul, Sudanul, Guineea, Congo, Etiopia etc.). A colindat, de asemenea, prin insula Madagascar.

A cunoscut țările din America de Sud, America de Nord pînă în Canada, a cunoscut mările sudului australian.

Prin numeroasele sale publicații (a scris peste 40 volume), Mihai Tican Rumano a deschis, în-

[1] Vezi *Cuvînt înainte* de Paul Anghel la cartea lui Mihai Tican Rumano, *La vînătoare în Congo,* Editura științifică, București, 1968.

deosebi tineretului, largi ferestre pentru cunoașterea întregului glob pământesc. Întors și stabilit în țară, el a adus o bogată colecție de materiale cinegetice pe care le-a dăruit, în majoritate, Muzeului de Istorie Naturală Grigore Antipa din București.

A fost prețuit în mod deosebit de Mihail Sadoveanu și de Liviu Rebreanu, iar dintre marii scriitori străini de spaniolul Miguel Unamuno.

În ultimii ani se remarcă participarea unor oameni de știință români la expediții de mare amploare, întreprinse, în diferite locuri ale globului, de institute de cercetări științifice străine de renume mondial.

Profesorul *Eugen Pora* participă pe nava sovietică „Viteaz" la expediția de cercetări în Oceanul Indian, alături de cercetătorii sovietici — chimiști, geomorfologi, cercetători în laboratoarele de bentos, de hidrologie, de hidrooptică etc. El a efectuat în cele cinci luni de explorări numeroase cercetări, obiectul principal constituindu-l studierea vieții din Oceanul Indian.

Expediția a părăsit portul sovietic Vladivostok la 23 iunie 1965 și a străbătut Marea Japoniei, pe care Eugen Pora o aseamănă cu Marea Neagră, deoarece schimbul de ape și în această mare se produce numai la suprafață, apele din fund avînd zone abiotice și fiind bogate în hidrogen sulfurat.

În dimineața zilei de 24 iunie și-au făcut apariția la orizont Munții Japoniei, „ce se pierd, spune Eugen Pora, în ceața răsăritului din țara crizantemelor și a soarelui-răsare, dar și țara cutremurelor,

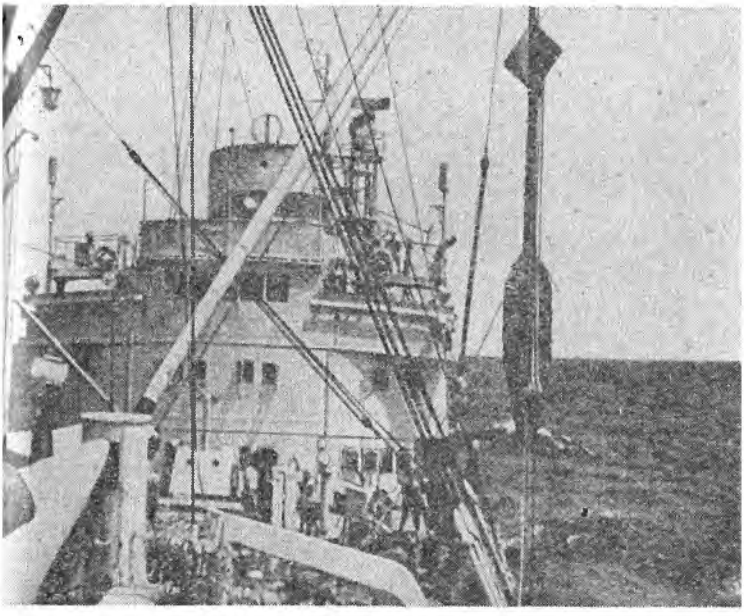

Nava de cercetări oceanografice „Viteaz"

în care seismografele înregistrează cel puțin un cutremur pe zi"[1].

În ziua de 26 iunie, „Viteaz" plutește pe apele liniștite ale Mării Chinei de Est. În depărtare se văd înșirîndu-se insulele Ryu-Kyu.

A doua zi, nava trece peste groapa abisală Ryu-Kyu (7 507 m adîncime). În asemenea fose abisale din Oceanul Pacific se întîlnesc refugiate și conser-

[1] Eugen Pora, *Cinci luni în Oceanul Indian pe nava „Viteaz"* Editura științifică, București, 1966.

vate pînă astăzi specii de animale din erele secundară și terțiară, adevărate fosile vii.

În seara zilei de 29 iunie, „Viteaz" s-a apropiat de arhipelagul Filipinelor, la estul cărora, la o depărtare de vreo 200 km, se află cea mai adîncă groapă abisală : groapa Filipinelor, unde s-a măsurat o adîncime de 11 540 m.

În ziua următoare vasul navighează în apele Mării Chinei de Sud iar la 5 iulie se apropie de țărmurile peninsulei Malaya.

Îndreptîndu-se spre Djakarta, „Viteaz" trece la 9 iulie ecuatorul, iar la 12 iulie intră în portul Tandjung-Periuk din insula Djawa.

La 15 iulie, nava trece prin strîmtoarea Sunda, dintre insulele Sumatera și Djawa pentru a intra în Oceanul Indian. În zare apare vulcanul Krakatoa, prin fața căruia „Viteaz" navighează la ieșirea din strîmtoare. Apele Oceanului Indian se fac repede simțite după valurile sale lungi și înalte de aproape 3 m.

Noaptea au fost puse în funcțiune stațiile de pe „Viteaz", aflat deasupra celor mai mari adîncimi (peste 7 000 m) ale oceanului. Groapa abisală djawaneză de la sudul insulei Djawa, lungă de peste 1 000 km și adîncă de 7 450 m, a fost studiată de cercetătorii de pe „Viteaz" și cu prilejul altor expediții.

Această groapă abisală este considerată de geologi ca un geosinclinal și ca o continuare a depresiunii indo-gangetice dintre Hymalaia și podișul Dekkan. Ea se întinde mai departe ca un jgheab la vest de insulele Andamane și în sudul insulelor Sumatera și Djawa terminîndu-se la sud de insula Timor. Acest mare geosinclinal înaintează mai de-

parte și în Oceanul Pacific prin groapa Banda (7 440 m) din sudul insulei Sulawesi, iar către nord prin gropile Filipinelor, Ryu-Kyu (7 507 m), Izu-Boniană (9 810 m), a Japoniei (8 412 m), a Kurilelor și Kamciatkăi (10 542 m) și Aleutinelor (7 822 m). Majoritatea acestor fose se găsesc în apropierea marilor lanțuri de vulcani stinși sau activi care își manifestă prezența mai ales prin cutremure puternice.

Originea acestor gropi abisale, arată profesorul Pora, nu e încă bine cunoscută. Unii cercetători le consideră cute formate din porțiunea de înaintare a unui continent pe stratul de fund al scoarței; alții le consideră sinclinale vechi rămase în apropierea marilor cutări orogenice ale pămîntului. Adîncimea acestor gropi este, probabil, mult mai mare decît cea măsurată în prezent. Fosele sînt umplute cu sedimente terigene, adică cu mîluri aduse de apele rîurilor în mări, mîluri care formează straturi groase de mai mulți kilometri. (În groapa djawaneză grosimea sedimentelor atinge 2—3 km.) În aceste „adîncituri" trăiește o faună care are o corespondență, în unele cazuri, cu cea din era secundară. (În groapa chiliană, de exemplu, trăiește o moluscă *(Neopilina galatheas)* a cărei cochilie este marcată în depozitele erei primare.)

Creșterea depunerilor de fund pe marile gropi abisale, studierea organismelor păstrate în mîlul adîncimilor, arată Eugen Pora, sînt deosebit de importante în descifrarea trecutului vieții din apele mărilor și oceanelor. În legătură cu acest fapt, se poate spune că nava „Viteaz" a avut un rol deosebit în cunoașterea marilor adîncimi ale ocea-

„Diploma" de trecere a ecuatorului acordată lui Eugen Pora

nelor lumii, colecțiile de faună abisală și ultraabisală de la Institutul Oceanologic din Moscova și de la catedra de zoologie a Universității Lomo-

nosov numărîndu-se printre cele mai mari din lume.

Eugen Pora a participat rînd pe rînd la cercetările tuturor secţiilor de pe navă pentru a putea realiza o privire de ansamblu asupra întregului plan de cercetări oceanografice (la secţia hidrooptică, la secţia de cercetări asupra bentos-ului (fundului oceanului), care permite lămurirea a numeroase fenomene biologice : formele bentonice şi adaptările lor la condiţiile de viaţă din adîncimi — lipsa de lumină, temperatură constantă şi scăzută, presiuni hidrostatice mari, hrana insuficientă, cantitatea mică de oxigen etc.).

S-a constatat că zonele de vest ale Oceanului Indian sînt mai bogate în materie organică vie decît cele de est, ceea ce coincide cu o mai mare bogăţie a planctonului în apele vestice ale acestui ocean. Aşa se explică de altfel de ce pe ţărmurile Arabiei şi ale insulei Madagascar are loc cel mai bogat pescuit din Oceanul Indian.

Tot pe baza datelor colectate de bentonişti s-a putut constata că în regiunea nordică şi în cea sudică a oceanelor trăiesc aceleaşi specii de animale, care lipsesc din regiunile tropicale.

Din datele geografice s-a constatat că speciile de pogonophora [1] care trăiesc în două gropi abisale, oricît de îndepărtate ar fi, sînt înrudite între ele. Majoritatea acestora trăind numai la marile adîncimi, înseamnă că ele sînt foarte vechi.

Răspîndirea geografică a organismelor bentonice arată că numărul lor scade în raport cu depărta-

[1] Organisme vermiforme care trăiesc numai pe fundul mărilor şi oceanelor.

rea de țărm, fapt valabil și pentru coastele Oceanului Indian.

În regiunile în care se întîlnește un curent de apă cald și unul rece, mor foarte multe organisme planctonice, ale căror cadavre, căzînd la fund, furnizează „bentonicilor" o hrană abundentă.

S-a constatat că animalele din păturile superioare ale apelor Oceanului Indian sînt stenohaline, adică nu suportă variații de salinitate mai mari de 1—2 g la litru, pe cînd cele din păturile inferioare pot suporta variații de 5—6 g la litru sau sub valoarea sărurilor apelor Oceanului Indian.

Aruncarea traulului de 5 550 m și tîrîrea pe fund timp de mai multe ore a atras după sine la suprafață o încărcătură pînă la refuz de concrețiuni feromanganice, rotunde ca o minge, negre. Cum s-au format aceste concrețiuni bogate în metale? Din analizele făcute s-a constatat că ele conțin fier, mangan, cobalt, nichel, cupru etc. în proporție de 15% din greutatea lor. Se evaluează că pe fundul Oceanului Indian ar exista circa 200 000 000 tone de astfel de concrețiuni și că conținutul acestora în metalele amintite e mai mare decît cel existent în apele tuturor celorlalte oceane. Metalele conținute în concrețiunile de pe fundul oceanelor nu își au originea numai în apele marine, ci, în parte, ele provin din scoarța Pămîntului, fie în urma unor erupții vulcanice, fie printr-un schimb continuu cu rocile care alcătuiesc fundul oceanic. Unii autori susțin că formarea lor este un simplu proces fizico-chimic, alții afirmă însă că în condițiile marilor presiuni hidrostatice care există în abisuri, în acest proces intervin și micro-

organismele. În rocile de uscat, astfel de formațiuni nu s-au găsit.

Eugen Pora a cercetat pe „Viteaz" și cum lucrează secția de radiochimie, adică a urmărit măsurarea radioactivității apei de mare la diferite adîncimi și separarea elementelor radioactive în special a stronțiului 90, constatîndu-se că conținutul în substanțe radioactive al apei marine a crescut în urma exploziilor nucleare subacvatice prin acumularea de elemente radioactive (bariu, calciu, stronțiu etc.).

La 18 august „Viteaz" trece în zig-zag peste groapa sud-australiană. Eugen Pora urmărește activitatea meteorologilor, pe navă existînd o stație completă de meteorologie, capabilă să întocmească prognozele.

La 25 august a fost trecut din nou tropicul de sud, în direcția nord, nava intrînd astfel în apele tropicale, deasupra cărora norii sînt groși și te învăluie în ceața lor lăptoasă. El urmărește și munca în laboratorul de geomorfologie a fundului mării.

Studiul geomorfologic al fundului Oceanului Indian arată existența unei coame de munți situați cam pe la mijlocul acestuia în direcția sud-est — nord-vest, cu vîrfuri ce se ridică de la fund la înălțimi de 4 000 — 5 000 m, ieșind chiar deasupra valurilor sub formă de insule. Acest lanț de munți subacvatic se ramifică la circa 1 000 km sud de Ceylon, într-un braț ce se îndreaptă spre Marea Arabiei și într-altul în direcția Golfului Bengal. Un lanț asemănător celui din Oceanul Indian se bifurcă de-a lungul Atlanticului și al Pacificului. Lanțurile sînt legate între ele prin

culmi. Dacă se adaugă la aceste lanțuri de munți depresiunile oceanice, sub forma foselor de mare adîncime, situate chiar la marginea pantei continentale sau la marginea acestor culmi de munți subacvatici, putem să ne imaginăm complexitatea reliefului fundului submarin, despre care pînă nu demult nu se știa aproape nimic.

Odată cu munca geomorfologilor a fost urmărită și cea a geologilor, care s-au ocupat cu luarea de probe de sol de la fundul mărilor și oceanelor, a căror analiză indică structura fundului submarin.

Deosebit de interesant și de spectaculos, spune Eugen Pora, este lucrul seismologilor, mai ales atunci cînd în urma exploziei cu trotil se ridică în aer coloane uriașe de apă. Metoda seismică furnizează date asupra structurii geologice și grosimii scoarței Pămîntului de sub apele oceanelor.

De cînd s-a ajuns la măsurarea grosimii scoarței Pămîntului sub apele oceanice, s-a pus problema realizării unor forări a acesteia pînă la magma topită, sursă inepuizabilă de energie și de minereuri. În legătură cu aceasta s-au și alcătuit diferite proiecte de forare. Congresul oceanic internațional de la New York (1955) a acceptat proiectul american, care a și început să fie realizat în Golful Mexic, sub ale cărui ape grosimea scoarței fundului oceanului este evaluată la 7,1 km.

Pe „Viteaz" s-au făcut determinări de temperatură a apelor marine cu ajutorul termosondelor prevăzute cu dispozitive de înregistrare directă a temperaturii.

Profesorul Eugen Pora a urmărit pe nava „Viteaz" și cercetările de spectrofotometrie — substanțele de analizat constituindu-le sărurile ob-

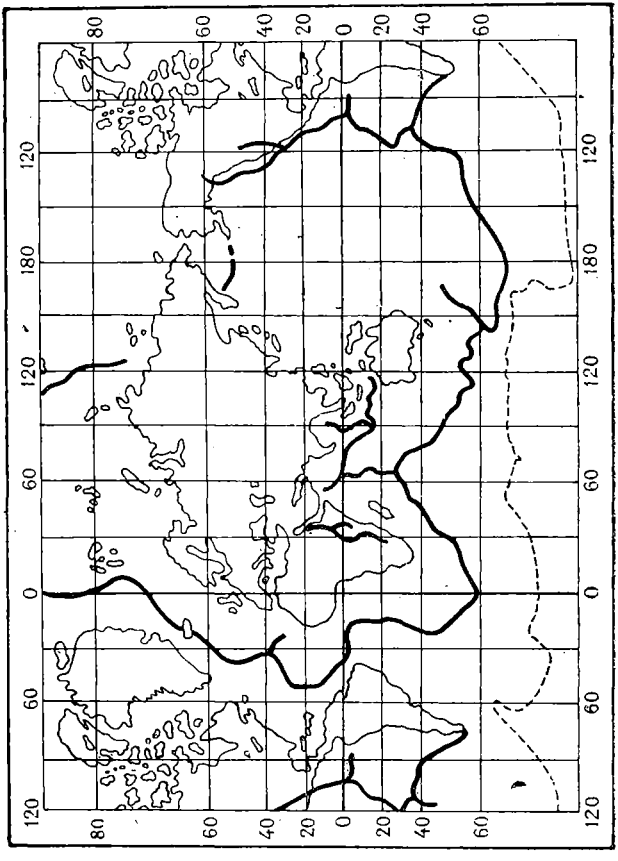

Marile falii ale Pămîntului, sub apele oceanice

ținute prin evaporarea apei de mare, porțiuni solide din diferite concrețiuni feromanganice, din scheletele animalelor etc. Prin această metodă se pot obține date noi, foarte importante, pentru cunoașterea biochimiei organismelor marine.

La 8 septembrie a fost trecut spre nord ecuatorul, iar la 17 septembrie „Viteaz" s-a îndreptat spre vest, în direcția Madras (India).

La întoarcerea spre patrie, membrii expediției de pe nava „Viteaz" vizitează arhipelagul Chagos, unul din cele mai ciudate fenomene geologice și biologice de pe Terra. Darwin, care a vizitat arhipelagul în anul 1836, l-a semnalat ca pe o formațiune coralieră care se scufundă mai repede decît poate crește bancul de coralieri. În insula Diego Garcia trăiește o faună cu adaptări ciudate, arată profesorul Eugen Pora : crabi acvatici mișună în aer liber, melci de apă se tîrăsc pe plajă, pești multicolori și de forme ciudate, ca și numeroase animale minuscule înoată în roiuri sub apă.

Ziua de 29 octombrie a fost ultima planificată cu stații în Oceanul Indian, arată Eugen Pora, în lucrarea sa *Cinci luni în Oceanul Indian.*

La 1 noiembrie „Viteaz" trece prin strîmtoarea Malacca, iar la 3 noiembrie se apropie de Singapore, în rada căruia a rămas pînă la data de 11 noiembrie, cînd a ridicat ancora pornind în direcția Vladivostok, iar la 23 noiembrie „Viteaz" intră în apele portului.

Lucrarea profesorului Eugen Pora *Cinci luni în Oceanul Indian* este interesantă și valoroasă prin materialul științific bogat adunat și prezentat într-un stil deosebit de atractiv. Rezultatul cercetărilor și observațiilor sale contribuie în mod con-

cret la o mai bună cunoaștere a unuia dintre cele mai puțin studiate oceane de pe fața pămîntului.

Trebuie, de asemenea, amintite călătoriile și studiile, deosebit de interesante, întreprinse de profesorul *Mihai Băcescu*, directorul Muzeului de Istorie Naturală Grigore Antipa din București, pe țărmurile Mării Baltice, ale Mării Mediterane și ale Mării Mînecii, în apele Pacificului de răsărit și în cele ale Mării Caraibilor.

În anii 1965 — 1966 Mihai Băcescu participă pe nava americană „Anton Bruun" dotată cu aparataj modern (laboratoare de chimie, fiziologie, zoologie, cartografie, foto, stații de radar, ecografie etc.) la explorarea marilor abisuri ale Oceanului Pacific, îndeosebi ale jgheabului Peru, unde se desfășoară una din cele mai lungi falii ale scoarței terestre submarine (7 000 km) și a cărei adîncime maximă atinge în groapa Bartolomeu (în vestul Antofagastei din Chile) 8 066 m.

Expediția la care a participat Mihai Băcescu și-a propus atingerea a trei mari scopuri : 1. explorarea vieții de fund din jgheabul Peru și mai ales a groapei cu cea mai mare adîncime ; 2. capturarea unui cît mai mare număr de neopiline (melci străvechi) considerate dispărute de peste 250 milioane de ani ; 3. studierea maselor de apă care se încrucișează cu curentul rece Humboldt, sub raportul temperaturii, salinității, a radioactivității fitoplanctonului și a conținutului său în clorofilă, dar mai ales studierea metabolismului fito și zooplanctonului.

Una dintre cele mai neașteptate rezultate ale expediției, dobîndite prin urmărirea neopilinei pentru studii serologice și de structură, a fost des-

coperirea a două specii noi, una numită *neopilina bruuni Menzies,* în amintirea marelui oceanograf Anton Bruun, și alta, *neopilina* (Verna) *băcescui Menzies* (1968), numită astfel în onoarea lui Mihai Băcescu, primul om de știință care a arătat diferențele între această specie și neopilina (V) *ewingi Clarke și Menzies.*

În ultimele luni ale anului 1970 și primele luni ale anului 1971 prof. Mihai Băcescu a participat de asemenea ca invitat la expediția franceză de pe vasul „Thalassa", ca specialist al faunei oceanice de fund. Cercetările au avut loc în dreptul țărmurilor Mauritaniei și Senegalului, pe coasta de vest a Africii, una din cele mai bogate zone de pescuit din lume. Cu această ocazie Mihai Băcescu a realizat importante studii originale și a adus în țară un bogat și interesant material faunistic.

Deosebit de importante sînt de asemenea explorările și studiile întreprinse de *Traian Orghidan,* directorul Institutului de speologie Emil Racoviță, asupra faunei cavernicole din arhipelagul Baleare și îndeosebi a celei din insula Mallorca, faună care de la investigațiile întreprinse de savantul Emil Racoviță n-a mai constituit pînă astăzi obiectul de cercetare al biologilor.

Traian Orghidan a cercetat crustaceii cavernicoli păstrați în număr mare, crustaceii *amfipode* și *Thermosbenacale,* organisme necunoscute în Mallorca pînă astăzi. O mare surpriză a constituit-o aflarea în apele peșterii Cueva del Hams a *Typhlocirolana Moraguesi,* isopod descoperit pentru prima oară în anul 1904 de Emil Racoviță în peștera Cueva del Drach din aceeași insulă, care trăiește în lacurile subterane salmastre ce stau

în legătură cu apele Mării Mediterane. Acesta este un animal al cărui corp tipic cavernicol este de o transparență aproape completă ; el nu prezintă urme de ochi, are însă antene foarte lungi. Este un crustaceu foarte mic, o fosilă vie, datorită cercetării căreia s-ar putea ajunge la dezvăluirea a cîtorva din secretele evoluției și specializării organismelor subpămîntene, în dependență de particularitățile mediului cavernicol, după cum arată Traian Orghidan.

Cercetările întreprinse de membrii expediției conduse de Traian Orghidan în insula Mallorca au dovedit că peșterile de aici dispun de o faună bogată și variată, atît terestră cît și acvatică.

În Peștera Podului din aceeași insulă, Traian Orghidan a descoperit și o specie nouă de crustaceu amfipod din genul *Bogidiella*, gen foarte rar întîlnit. Este de talie mică (2—4 mm) și trăiește în lacurile peșterilor de pe coasta de est a insulei, în aceeași apă în care viețuiesc și *Typhlocirolana* și *Monodella*.

Expediția română transafricană (decembrie 1970 — aprilie 1971) alcătuită din opt membri, condusă de profesorul Nicolae Botnariuc, a constituit un eveniment remarcabil în istoria călătoriilor exploratorilor români. Este una din puținele expediții care au străbătut Africa de la Oceanul Atlantic la Oceanul Indian. Expediția a debarcat pe țărmul occidental al Africii, la Dakar, străbătînd 12 țări : Senegal, Mali, Volta Superioară, Niger, Nigeria, Camerun, Ciad, Republica Africa Centrală, Republica Zair, Ruanda, Uganda și Kenya. Expediția a reușit să realizeze întregul plan conceput : a colectat un

bogat material biologic din apele de coastă ale Oceanului Atlantic și ale celui Indian, din bazinele fluviilor Senegal, Niger, Congo, cît și din marile lacuri africane Ciad, Albert, Eduard, Kivu și Victoria, precum și din numeroase ape mici stătătoare sau curgătoare. A strîns un material floristic și faunistic bogat, interesant și foarte divers, a cărui studiere va contribui la cunoașterea mai aprofundată a faunei și florei africane. Semințele aduse vor îmbogăți grădinile botanice din țara noastră cu flora africană.

A fost găsită în zona lacului Ciad *Alga spirulina*, bogată în substanțe proteice; din această cauză ea este studiată foarte mult în numeroase laboratoare din întreaga lume.

În Africa centrală membrii expediției au avut ocazia să admire vestita cascadă Boeli (60 m înălțime) care în anotimpul ploilor întrece în frumusețe Niagara.

În Zair s-a mers mai mult prin pădurea ecuatorială, membrii expediției avînd posibilitatea să ia contact cu localnicii stăpîni ai desișurilor și a căror viață este strîns legată de pădure. În jurul locuinței ei plantează bananieri, manioc, ananas, arbori de cafea.

În drumul ei, expediția a atins în nordul Republicii Zair orașul Kisangani, situat pe malul fluviului Congo (Zair), la o jumătate grad depărtare de ecuator.

A fost străbătută vestita pădure Ituri, cu o bogată vegetație ecuatorială și în care sînt ascunse colibele lucrate din frunze ale pigmeilor. Prin aceste locuri rătăcesc numeroase okapi, mamifere înrudite cu girafa. În apele rîului Ituri a fost pes-

cuit un crap de apă dulce, ceea ce a constituit o mare surpriză [1]. Din pădurea Ituri, caravana s-a îndreptat spre lacul Albert. Drumul este greu, dar superb, mărturisesc membrii expediției, peisajul amintind ceva din cel carpatic. Dar acum locul pădurii îl iau pajiștile, iar dincolo de culmi domoale se profilează înălțimile munților.

La altitudinea de 1 450 m, expediția trece pe lîngă o placă care marchează cumpăna apelor între bazinul Nilului și cel al fluviului Congo. Caravana atinge localitatea Karenyi, situată chiar pe malul lacului Albert, la 619 m altitudine, și traversează parcul lacului cu o bogată floră și faună caracteristică. La orizont se zăresc munții Ruwenzori (5 119 m), acoperiți cu zăpezi veșnice. Zona este străbătută de rîul Semliki, care face legătura între lacurile Eduard și Albert. Peisajul caracteristic îl constituie savana presărată de euforbii ; își fac apariția numeroase antilope și turme de elefanți. O placă indică ecuatorul. Expediția se oprește la cantonul Ishango, alcătuit dintr-un grup de cabane situate chiar pe faleza de la izvoarele lui Semliki din lacul Albert. Frumusețea lacului este indescriptibilă. Expediția ajunge în zona centrală a parcului Albert, la frumoasa stație Safari. Conduși de un ghid, membrii expediției trec prin rezervații în care întîlnesc antilope, turme de boi negri fioroși, hipopotami, elefanți giganți, iar pe malurile lacului pelicani, rațe și păsări marobu.

[1] Crapul este un pește care trăiește în mod obișnuit în apele ținuturilor din zonele temperate.

Ei vizitează apoi vulcanii din zona sudică a parcului Albert a căror înălțime depășește 4 500 m, urcînd pînă în vîrful Nyiragongo (3 970 m altitudine).

Trecînd prin orașul Gomo, expediția ajunge în Ruanda, „țară labirint", cu relief alcătuit de văi și munți cu înălțimi de 2 600 m. După ce expediția traversează Uganda și Kenya, călătoria ia sfîrșit pe țărmul estic al Africii. Membrii expediției au realizat un film documentar care „memorează" desfășurarea expediției, lucrările de colectare a materialelor științifice, obiceiurile populațiilor africane, pădurile, lacurile, fauna și flora locală. Expediția a parcurs în bune condiții aproximativ 18 000 km.

În timpul verii australe 1971/1972, la invitația Institutului Arctic și Antarctic din Leningrad, geograful român *Gh. Neamu* a luat parte la diferite cercetări în Antarctica (Țara Graham, insula King George, în zona observatorului Mirnîi etc.). La întoarcerea expediției, Gh. Neamu, împreună cu alți cercetători, a efectuat explorări în Patagonia și Țara de Foc, în Australia de sud-vest, în insulele Canare, în insula Sf. Elena și pe Coasta de Fildeș.

În aceste cercetări s-au urmărit probleme de climatologie, s-au studiat formarea și posibilitățile de distrugere a aisbergurilor. Cercetătorul Gh. Neamu a adus în țară un bogat material : eșantioane de roci vulcanice, metamorfice și sedimentare din zona Mirnîi, specii de mușchi și licheni, pinguini împăiați etc.

Încheiere

Aceştia sînt cei mai însemnaţi călători şi exploratori români. Este evident că lista lor nu se sfîrşeşte aici. Am fi putut aminti şi alte nume, unele ilustre, cum ar fi acelea ale unor clasici ai literaturii noastre, ca Ion Ghica, Vasile Alecsandri, Dimitrie Bolintineanu ş.a. Impresiile lor de călătorie, înmănuncheate în lucrări cunoscute, sînt circumscrise însă fenomenului literar, ele avînd mai puţină tangenţă cu geografia. Acelaşi criteriu l-am avut în vedere cînd am omis, cu bună ştiinţă, şi alte nume de călători — din timpuri mai îndepărtate sau mai apropiate.

Din expunerea noastră s-a putut observa că exploratorii români şi-au făcut simţită prezenţa pe aproape toate paralelele şi meridianele, pe toate continentele, prin jungla africană şi prin gheţurile polare, pe întinsul mărilor şi oceanelor. Este o

mîndrie pentru noi să constatăm această prezență românească în diferite puncte ale globului pămîntesc, concretizată în contribuții remarcabile ale românilor la cunoașterea Terrei. Unii dintre ei stau cu cinste alături de cei mai de seamă exploratori și călători ai timpurilor.

Nu putem încheia expunerea noastră fără să amintim un fapt unanim acceptat, și anume că descoperirile geografice nu constituie în momentul de față un capitol încheiat în istoria geografiei. În ciuda eforturilor și sacrificiilor făcute în decursul istoriei, materializate în descoperirile epocale realizate de la un colț la altul al Terrei, au rămas încă multe locuri pe pămînt în care nu s-a putut pînă astăzi pătrunde. Pare ciudat că un asemenea fapt se poate petrece în zilele noastre, cînd mijloacele pe care ni le pun la îndemînă știința și tehnica sînt atît de eficiente. Și totuși aceasta este realitatea ! Într-o asemenea situație sînt marile păduri de la poalele Anzilor Cordilieri, marea junglă a Amazonului și Matto Grosso din continentul sud-american, unele regiuni din pădurea congoleză africană, din insulele Noua Guinee, Borneo etc.

Necunoscute au rămas, de asemenea, unele piscuri din Munții Himalaia și Karakorum din Asia și din Cordilierii Anzi din America de Sud. Surprize mari oferă chiar continente ca Africa, dar mai ales Antarctida, ultimul aflat abia în stadiul de început al cercetării.

De asemenea este neelucidată pe deplin problema troposferei din Antarctica, lumea mărilor și oceanelor, care oferă imense domenii de explorare și care reprezintă lăcașuri de cutremure pu-

ternice și de mari erupții vulcanice, adăposturi de forme de viață foarte vechi, reliefuri variate, munți submarini mai înalți decît Hymalaia și imense resurse vegetale, animale și minerale atît de necesare omului.

De aceea s-ar putea afirma că asaltul dat astăzi adîncurilor mărilor ca și înălțimilor atmosferei nu este mai puțin important decît asaltul dat Cosmosului.

Numeroase probleme de geografie și geologie, geofizică și geochimie nu pot fi elucidate fără o temeinică cunoaștere a fenomenelor ce au loc în adîncurile imensului ocean planetar sau în înălțimile „oceanului" aerian.

Iată dar că planeta noastră mai ascunde încă multe enigme, a căror dezlegare constituie una din cele mai importante sarcini ale geoștiințelor.

Așa după cum în istoria descoperirilor geografice de pînă acum n-au lipsit contribuțiile românești, putem fi siguri că nici în viitor ele nu vor lipsi. Condițiile superioare create de societatea noastră socialistă, care constituie cadrul dezvoltării actuale a cercetărilor științifice românești, succesele remarcabile obținute de oamenii noștri de știință în diversele ramuri ale activității sînt o garanție a participării poporului nostru la procesul amplu, complex, de aprofundare a cunoașterii Terrei în folosul omului.

Cuprins

Pag.

Cuvînt înainte 5

I

Nicolae Milescu Spătarul — un „Marco Polo al secolului al XVII-lea" 11

Milescu traversează Siberia . 17

Milescu în capitala Chinei . 28

2

Stolnicul Constantin Cantacuzino — călător şi primul autor al unei hărţi româneşti . . . 43

3

Dimitrie Cantemir, domnitorul şi savantul umanist— călător şi explorator 51

Fiul de domn primeşte o aleasă educaţie . . 52

Un erudit geograf şi cartograf 55

4

Romani — călător prin țări europene 64

5

Ion Codru Drăguşanu — plecat să cunoască „rotundul lumii" 72

6

Ilarie Mitrea şi Ion Arseniu — călători în Mexic şi Indonezia . 78

7

Iuliu Popper — explorator în Țara de Foc şi Patagonia 84

8

Doi români exploratori ai țării Somalilor: Dimitrie Ghica şi Nicolae Ghica Comăneşti . 93

9

Bazil G. Assan — primul român în Arctica şi călător în jurul lumii 101

Explorator în Oceanul Înghețat . . 101

Călătoria lui Assan în jurul lumii . 108

10

Călătoria verilor Strat, George şi Dimitrie, şi a lui Nicolae Rosetti în Africa 117

11

Sever Pleniceanu — explorator al fluviului Congo 122

12

Ion L. Catina în Africa australă . . 131

13

Gregoriu Ştefănescu — remarcabil om de ştiinţă, călător şi explorator 138

14

Emil Racoviţă — explorator al „Continentului de gheaţă" 152

Racoviţă în Patagonia 157

Între gheţurile Antarcticii 159

Savant de renume mondial 168

15

Alţi călători şi exploratori români 173

Încheiere 201

Redactor: D. MARTINIUC
Tehnoredactor: C. BRANCIU

Coli tipar: 7,5
Tiraj: 19 500+140

Tiparul executat sub comanda nr. 1/304 la Intreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918", str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, București, Republica Socialistă România

Lei 5

în aceeași colecție.

G h. B r ă t e s c u *Testamentul părintelui Meslier*

De unde misterul care a înconjurat vreme îndelungată sfîrșitul părintelui Meslier, de unde preocuparea autorităților eclesiastice și civile ca numele lui să fie dat cît mai grabnic uitării și mai ales de unde celebritatea pe care avea să o dobîndească foarte curînd după moarte acest umil preot de țară?

I o n B i b e r i, *Arta de a scrie și de a vorbi în public*

Rod al unor foarte întinse lecturi de referință și al unei riguroase sistematizări, cartea conține bibliografia problemei, din antichitate pînă în zilele noastre, soluțiile principale date artei cititului, a scrisului și a vorbirii de-a lungul timpurilor și propriile metode folosite de autor din copilărie și adolescență pînă la vîrsta adultă, a creației originale.

A g n e t a B â t c ă - C e r b u, *Universul protonilor*

Universul protonilor? Protonii sînt omniprezenți în univers! Din ei iau naștere stelele și galaxiile. Apa le datorează rolul său excepțional. Protonul este un factor de mare importanță în legătura chimică și în procesele vieții. Fuziunea protonilor în cadrul reacției termonucleare controlate va rezolva problema surselor de energie. Lucrarea prilejuiește o incursiune în domenii variate ale științei.